T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAZILI BELGELER IŞIĞINDA SAM'AL KRALLIĞI VE SURİYE-ANADOLU KENT DEVLETLERİ ARASINDA KÜLTÜRLEŞME İLİŞKİLERİ

Muhammed Ezher AYDIN

Danışman
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU

İZMİR-2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Sam'al Krallığı ve Suriye-Anadolu Kent Devletleri Arasında Kültürleşme İlişkileri"** adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterildiğinden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…/…/2021

Muhammet Ezher AYDIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Yazılı Belgeler Işığında Sam'al Krallığı ve Suriye-Anadolu Kent Devletleri Arasında Kültürleşme İlişkileri

Muhammed Ezher AYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Fenikeliler'in toprakları günümünüz Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün'e tekabül etmektedir. Şehir devletleri şeklinde örgütlenmişlerdir, zenginliklerini geliştirebilmek için diğer insanlar ile iletişim kurmuşlardır, bir ticari ağ oluşturmuşlardır. Ticaretlerini destekleyebilmek için limanlar kurmuşlardır. Ticaret sayesinde dünyaya yayılmışlardır. Anadolu Fenikeliler'in ticaret için gittikleri bölgelerden biri olmuştur. Anadolu'da Fenikece kitabeler bulunmaktadır. Bu bakımdan Fenike tarihi çalışmaları aynı zamanda Anadolu tarihi çalışmalarına da katkı sunmaktadır. Bu çalışma Sam'al Krallığı ve Zincirli bölgesi başta olmak üzere Anadolu'da bulunan Fenikece kitabeler üzerine odaklanmaktadır. Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sam'al Krallığı ve Zincirli Kitabeleri incelenmektedir. İkinci bölüm Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan Fenikece kitabeler üzerine odaklanmaktadır. Üçüncü bölümde Fenikece ve Aramice başta olmak üzere Sami dilleri ve yazı sistemleri ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise Zincirli Kitabelerinin harf çevirisi ve tercümeleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: KLMV, KTMV, PNMV, BR-RKB, Karatepe Kitabesi, Çineköy Kitabesi, Cebelireis Dağı Kitabesi, Zincirli Kitabeleri, İncirli Kitabesi, Ördekburnu Kitabesi, İvriz Kitabesi, Hasanbeyli Kitabesi

ABSTRACT

Master's Thesis

In the light of written documents Sam'al kingdom and acculturation relations between Syrian-Anatolian city-states

Muhammed Ezher AYDIN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

The Phoenicians' lands correspond to present-day Syria, Lebanon, Israel, Palestine and Jordan. They were organized into city-states, to increase their prosperity they connected with other peoples. They created a commercial network. To support their trade they set up ports. Thanks to trade Phoenicians got around the world and Anatolia was one of the regions Phoenians went for trading. There exist some Phoenician inscriptions in Anatolia therefore Phoenician studies also contribute to Anatolian Studies. This study focuses on The Phoenician inscriptions, foremost Sam'alian kingdom and Zincirli region, found in Anatolia. The thesis consists of four parts. In the first part, Zincirli inscriptions are examined and the second part focuses on the Phoenician inscriptions found in Anatolia. In the third part Semitic languages and writing sytems, especially Phoenician and Aramaic, are discussed. In the fourth part the transliteration and translations of Zincirli inscriptions are given.

Keywords: KLMV, KTMV, PNMV, BR-RKB, The Karatepe inscription, The Çineköy inscription, The Cebelireis Dağı inscription, The Zincirli inscriptions, The Incirli inscription, The Ördekburnu inscription, The Ivriz inscription, The Hasanbeyli inscription

YAZILI BELGELER IŞIĞINDA SAM'AL KRALLIĞI VE SURİYE-ANADOLU KENT DEVLETLERİ ARASINDA KÜLTÜRLEŞME İLİŞKİLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
TÜRKÇE ÖZET v
İNGİLİZCE ÖZET vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR ix
TABLOLAR LİSTESİ x
ŞEKİLLER LİSTESİ xi
EKLER LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
SAM'AL KRALLIĞI VE ZİNCİRLİ KİTABELERİ

1.1. KAYNAKLAR 3
1.2. LOKASYON 6
1.3. COĞRAFYA 8
1.4. SURİYE-ANADOLU KENT DEVLETLERİ 10
1.5. SAM'AL KRALLIĞI VE ZİNCİRLİ KİTABELERİ 13
1.5.1. Zincirli Kitabesi 1 (KLMV) 21
1.5.2. Zincirli Kitabesi 2 (KTMV) 28
1.5.3. Zincirli Kitabesi 3 (PNMV l) 31
1.5.4. Zincirli Kitabesi 4 (PNMV 2) 34
1.5.5. Zincirli Kitabesi 5 (BR-RKB 1) 35

1.5.6. Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2) 35
1.5.7. Zincirli Kitabesi 7 (BR-RKB 3) 36
1.5.8. Zincirli Kitabesi 8 (BR-RKB 4) 37
1.5.9. Zincirli Kitabesi 9 (BR-RKB 5) 37

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU'DA BULUNAN DİĞER FENİKECE KİTABELER

2.1.FENİKE-ANADOLU İLİŞKİLERİ 38
2.2.LİTERATÜR TARAMASI 46
2.2.1. Karatepe Kitabesi 50
2.2.2. Çineköy Kitabesi 55
2.2.3. İvriz Kitabesi 59
2.2.4. Cebelireis Dağı Kitabesi 62
2.2.5. İncirli Kitabesi 64
2.2.6. Ördekburnu Kitabesi 66
2.2.7. Hasanbeyli Kitabesi 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FENİKELİLER VE ARAMİLER ÖZELİNDE SAMİ HALKLARI, DİLLERİ VE YAZI SİSTEMLERİ

3.1. SAMİ DİLLERİ VE SAMİ YAZI SİSTEMLERİ
3.2. KEN'AN, FENİKE VE ARAM KELİMELERİNE DAİR MALUMAT 83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZİNCİRLİ KİTABELERİ'NİN HARF ÇEVİRİSİ VE TERCÜMESİ

4.1.DİL ÖZELLİKLERİ 86
4.1.1. KLMV Kitabesi'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi 87
4.1.2. PNMV Kitabeleri'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi 89
4.1.3. BR-RKB Kitabeleri'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi 100

4.1.4. KTMV Kitabesi'nin Tercümesi 102

SONUÇ 104

KAYNAKÇA 110

EKLER

KISALTMALAR

BC. Milattan Önce

Çev. Çeviren

Ed. Editör

M.Ö. Milattan Önce

M.S. Milattan Sonra

No. Numara

S. Sayfa numarası

Kg. Kilogram

Km. Kilometre

Cm. Santimetre

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sam'al ve Asur Kralları Kronolojik Sıra s. 21

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Zincirli'den Bir Ortostat s. 18
Şekil 2: Zincirli'den Geyik Avcısı Sahnesi s. 19

EKLER LİSTESİ

Ek 1:	Zincirli Kitabesi 1 (KLMV)	ek s. 1
Ek 2:	Zincirli Kitabesi 1 (KLMV) (Tıpkıbasım)	ek s. 2
Ek 3:	Zincirli Kitabesi 2 (KTMV)	ek s. 3
Ek 4:	Zincirli Kitabesi 2 (KTMV) (Tıpkıbasım)	ek s. 4
Ek 5:	Zincirli Kitabesi 3 (PNMV 1)	ek s. 5
Ek 6:	Zincirli Kitabesi 4 (PNMV 2)	ek s. 6
Ek 7:	Zincirli Kitabesi 5 (BR-RKB 1)	ek s. 7
Ek 8:	Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2)	ek s. 8
Ek 9:	Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2) (Tıpkıbasım)	ek s. 9
Ek 10:	Zincirli Kitabesi 7 (BR-RKB 3)	ek s. 10
Ek 11:	Zincirli Kitabesi 8 (BR-RKB 4)	ek s. 11
Ek 12:	Zincirli Kitabesi 9 (BR-RKB 5)	ek s. 12
Ek 13:	Karatepe Kitabesi	ek s. 13
Ek 14:	Karatepe Kitabesinden Bir Örnek (Tıpkıbasım)	ek s. 14
Ek 15:	Çineköy Kitabesi	ek s. 15
Ek 16:	Çineköy Kitabesi (Tıpkıbasım)	ek s. 16
Ek 17:	İvriz Kitabesi	ek s. 17
Ek 18:	İvriz Kitabesi (Tıpkıbasım)	ek s. 18
Ek 19:	Cebelireis Dağı Kitabesi	ek s. 19
Ek 20:	İncirli Kitabesi	ek s. 20
Ek 21:	Ördekburnu Kitabesi	ek s. 21
Ek 22:	Hasanbeyli Kitabesi	ek s. 22
Ek 23:	Hasanbeyli Kitabesi (Tıpkıbasım)	ek s. 23
Ek 24:	Pancarlı Kitabesi	ek s. 24
Ek 25:	Pancarlı Kitabesi (Tıpkıbasım)	ek s. 25
Ek 26:	Zincirli'den Fenikece Yazılı Bir Tılsım	ek s. 26
Ek 27:	Zincirli'den Altın Bir Kılıf	ek s. 27
Ek 28:	Zincirli'den Altın Bir Kılıf (Tıpkıbasım)	ek s. 28
Ek 29:	Hatay'dan Fenikece Yazılı Bir Ağırşak	ek s. 29
Ek 30:	'Ayn'ul 'Arab'tan Fenikece Yazılı Bir Kitabe	ek s. 30

Ek 31: Zincirli Şehir Planı ek s. 31
Ek 32: Zincirli Şehir Planı 2 ek s. 32
Ek 33: Fenike Alfabesinin Gelişimi ek s. 33
Ek 34: Fenike Alfabesinin Varyasyonları ek s. 34
Ek 35: Fenike, İbrani ve Arap Alfabeleri ek s. 35
Ek 36: Bazı Fenike Harflerinin Mukayeseli Tablosu ek s. 36
Ek 37: Zincirli ve Çevresi 1 ek s. 37
Ek 38: Zincirli ve Çevresi 2 ek s. 38
Ek 39: Zincirli ve Çevresi 3 ek s. 39
Ek 40: Suriye-Anadolu Kent Devletleri 1 ek s. 40
Ek 41: Suriye-Anadolu Kent Devletleri 2 ek s. 41

GİRİŞ

Fenikeliler'in toprakları günümünüz Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün'e tekabül etmektedir. Fenikeliler şehir devletleri şeklinde örgütlendiler. Zenginliklerini geliştirebilmek için diğer insanlar ile iletişim kurarak bir ticari ağ oluşturdular. Ticaretlerini destekleyebilmek için limanlar kurdular. Ticaret sayesinde dünyaya yayıldılar. Anadolu, Fenikeliler'in ticaret için gittikleri bölgelerden biri olmuştur. Anadolu'da Fenikece kitabeler bulunmaktadır; bu bakımdan Fenike tarihi çalışmaları aynı zamanda Anadolu tarihi çalışmalarına da katkı sunmaktadır. Bu çalışma Sam'al Krallığı ve Zincirli bölgesi başta olmak üzere Anadolu'da bulunan Fenikece kitabeler üzerine odaklanmaktadır. Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sam'al Krallığı ve Zincirli Kitabeleri incelenmektedir. İkinci bölüm Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan Fenikece kitabeler üzerine odaklanmaktadır. Üçüncü bölümde Fenikece ve Aramice başta olmak üzere Sami dilleri ve yazı sistemleri ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise Zincirli kitabelerinin harf çevirisi ve tercümeleri yer almaktadır.

Anadolu'da Fenike dili ve yazısı sadece Sam'al Krallığı'nda değil aynı zamanda Anadolu'nun diğer muhtelif bölgelerinde de yaygın bir şekilde kullanıldığı ve ortaya çıkan kitabelerin birbirleriyle bağlantıları olduğu için Sam'al dışında yer alan kitabeler ikinci bölümde ele alınmıştır.

Tez çalışmamızda ele aldığımız temel problem yani araştırmanın amacı; Aramiler tarafından göçe uğradığı ve bir Arami krallığı olduğu iddiaa edilen Sam'al Krallığı ve Suriye-Anadolu kent devletlerinde Fenike dili ve yazısının yaygın bir şekilde kullanılmasının, bölgede ele geçen sanat eserlerinde Fenike etkisi görülmesinin ve ele aldığımız Sam'al Krallığı'nda "Samileşme" görülmesinin sebeplerinin araştırılmasıdır. Buna verdiğimiz yanıt ise kültürleşmedir.

Araştırmanın yöntemine gelince; konuyu ele alırken Sadece Sam'al Krallığı'nda bulunan Fenikece kitabeleri değil aynı zamanda Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan diğer tüm Fenikece kitabelere ilişkin bilgileri ele almaya çalıştık. Zira döneme ilişkin genel bir çerçeveyi ortaya koymadan sadece Sam'al Krallığı'nı değerlendirmeye çalışmak doğru sonuçlar meydana getirmez. Bu tezi

yazmaktaki amacımız bir siyasi tarih anlatımından ziyade ele aldığımız konunun kitabeler özelinde kültür ve tarihsel özelliklerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Kullandığımız kaynaklar umumiyetle modern araştırma eserlerinden teşekkül etti. Bu bakımdan yanlış anlaşılmaya fırsat vermemek için kullanılandığımız veyahut Türkçeleştirdiğimiz terimlerin İngilizce muadillerini gerektiğinde belirttik. Fenikece kitabelerde geçen bazı kelimelerin, İngilizce çevirilerini dikkate alarak, daha iyi anlaşılmasını için dilimizde de kullanılmaya devam edilen Arapça karşılıklarını belirttik. Anadolu'da bulunan Fenikece kitabelere dair ilk çalışmayı yapmış olan kuzeybatı Sami dilleri uzmanı Edward Lipiński tarafından yazılan Itineraria Phoenicia başta olmak üzere Edward Lipiński, Wolfgang Röllig ve Virginia Herrmann tarafından yayınlanan araştırma eserleri ana başvuru kaynaklarını oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
SAM'AL KRALLIĞI VE ZİNCİRLİ KİTABELERİ

1.1. KAYNAKLAR

Fenikeliler tarım hinterlandının neredeyse hiç olmamasından ve Levant'ta genişleme imkânının az olması dolayısıyla ekonomilerini desteklemek ve geliştirmek amacıyla deniz ticaretiyle uğraştılar. Erken Mısır ve Asur metinlerine göre Fenikeliler deniz ticareti işletmelerinde yer aldılar. Denizcilikleriyle, ticaretleriyle, madeni paralarıyla, mora boyama sanayileriyle, fildişi, ahşap, taş, metal, yün ve ketenden ürtetilen bir dizi ürünün imalatıyla ünlüydüler. Bunlarla beraber fildişi, abanoz, değerli taşlar, baharatlar, hoş kokulu maddeler, altın, gümüş ve çeşitli ticari metaller gibi ürünleri de Akdeniz'e ulaştıranlar Fenikelilerdi. Gümüş başta olmak üzere bu ürünlerin kaynaklarını araştırmaları sonucunda Akdeniz dünyasının batı sınırlarına, Batı İtalya'ya, Batı Sicilya'ya Sardinya'ya, Güney İspanya'ya ve Afrika kıyılarına ulaştılar. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarından itibaren bölgenin ithalatını ve ihracatını ellerinde tuttular. Birçok batı Akdeniz ülkelerinde Fenike yerleşimleri ve ticaret merkezleri kuruldu. Bunlar ekseriyetle esas olarak yerel kaynakların elde edilmesi için kurulan ve kuruluş nedenleri ortadan kalktığı zaman terk edilen ticaret merkezleri ve geçici kamplardan ibaretti. Buna mukabil İspanya, Sicilya, Kuzey Afrika gibi bazı bölgelerde M.Ö. 9.yüzyılın sonunda M.Ö. 8.yüzyılın ilk yarısında kurulan büyük nüfusa sahip daha kalıcı, tam teşekküllü şehir merkezleri mevcuttu.[1]

Fenikeliler'in bu zenginliği ve refahı 2.Asurnasirpal'ın (883-859) hükümdarlığı dönemiyle başlayarak Yeni-Asur imparatorluğu'nun dikkatini çekti. Bunun sonucunda Asurlular birçok Fenike şehrini ele geçirdiler böylelikle M.Ö. 6.yüzyılın başlarında Fenikeliler'in görece özgürlük dönemi son buldu. Nabonidus (556-539) döneminde Babil Krallığı'nın düşüşü ve Pers İmparatorluğu'nun yükselişiyle Fenike şehirleri, yüksek derecede yerel özerkliğe sahip olmakla beraber, Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdi. Bu dönemde Pers desteğiyle, Fenike ticareti gelişmeye devam etti. M.Ö. 330'ların sonrasında ise Fenike şehirleri Pers'i

[1] Trevor Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire, Routledge Taylor&Francis Group, London and Newyork, 2009, s. 555-556.

işgal eden Büyük İskender'e teslim olmaya zorlandı. İskender'in vefatıyla Fenike bölgesi Ptolemaios ve Selevkos hanedanları tarafından ele geçirildi. Bölge daha sonra Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katıldı.

Amanus sıradağlarının doğu yamacında bulunan Sam'al Bölgesi Asur kaynaklarında Asur Kralı 3.Şalmaneser (858-834) tarafından Bet-Gabbari yani Gabbar'ın evi olarakta tanımlanmaktadır.[2] Asur Kralı 3.Şalmaneser'in ilk kraliyet yılında Sam'al, bölgedeki devletlerden oluşan bir koalisyona katıldı ve Asur Kralı'yla iki kere karşı karşıya geldi. İlk karşılaşma Sam'al'ın sınırında, surlarla çevrili Lutibu şehri yakınlarında meydana geldi. Bu dönemde KLMV'nin babası Hayyanu Sam'al Kralı'ydı. Koalisyonun diğer üyeleri arasında Sapalulme tarafından yönetilen Patin, Ahuni tarafından yönetilen Bet-Adini ve Sangara tarafından yönetilen Kargamış Kate tarafından yönetilen Kue ve Pihirim tarafından yönetilen Hillakku vardı Şalmaneser her karşılaşmada kesin bir zafer elde etti. Ertesi yıl bölgedeki ikinci sefer sırasında Hayyanu'dan önemli miktarda haraç aldı. Hayyanu altıncı kraliyet yılında batıda yürüttüğü sefer başlarından 3.Şalmaneser'in haraç aldığı güney Anadolu ve Kuzey Suriye hükümdarları arasındaydı.[3]

Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan Geç-Hitit şehir devletlerine ilişkin tarihsel kaynaklar iç ve dış kaynaklar olarak ikiye ayrılabilir. Dış kaynaklar başta kronolojik olarak düzenlenmiş Asurca belgeler ve Asur Kraliyet Yıllıkları ve nadir olarak Babilce, İbranice ve Urartuca metinlerden meydana gelmektedir. Bu kaynaklar bazen belirli dönemlerde batı ile ilgili sözleşmeleri ve idari metinleri kapsamaktadır. Buradaki eksiklik dış kaynakların tek yanlılığıdır. Zira sadece batı devletlerine olan saldırıları onların yenilgileri ve sömürgeleştirilmeleri belgelenmekte bu devletlerin refah ve barış dönemlerinden bahsedilmemektedir. Asur kaynakları M.Ö. 1100-630 yılları arasını kapsarken yerel kaynaklar M.Ö. 1000-700 yılları arasını kapsamaktadır. İbranice referanslar özellikle Şam ve Hama için aralıklı olarak M.Ö. 10.yüzyıldan 8.yüzyıla kadar, Urartuca yazıtlar ise sadece M.Ö. 8.yüzyılın ilk yarısını kapsamaktadır. Babilce referanslar ise M.Ö. 745'ten 668'e kadar batı hakkında bilgiler Babil kraliyet kitabelerinde yer almaktadır. İç kaynaklar ise bu devletlerin kendileri tarafından üretilen belgelerdir. İlk olarak arkeolojik

[2] RIMA 3:18, 23.
[3] Bryce, s. 613-614.

kazılar sonucunda bu şehirlerde ortaya çıkan fiziksel kalıntılar yer almaktadır. Diğer bir yerli kaynak ise anıtsal heykellerin, taş ve kaya yüzeylerin üzerlerine yazılan epigrafik belgelerdir. Bu yazılar ya Hiyeroglif Luvicesi ile ya da Fenike dili ve yazısıyla yazılmıştır. [4]

Sam'al hanedanının tarihlenmesi Asur yazıtında yer alan iki üyesinin kimliğine dayanmaktadır. Asur Kralı 3.Şalmaneser tarafından Hayanu (Ha-a(-a)-nu/ni) ve mar Gabbari olarak adlandırılmışlardır. Asur Kralı 3.Tiglat-Pileser'in M.Ö. 738 yılındaki haraç listesinde 2.PNMV, (Pa-na-am-mu-(-ulu) yer almaktadır. Muhtemelen 3.Tiglat-Pileser'in döneminden kalma bir Nimrud mektubu "LU.MAH'ın" Sam'al dahil olmak üzere birkaç batı eyaletinden gelişini bildirmektedir. 2.PNMV'nin 3. Tiglat-Pileser tarafından vasal olarak görevlendirildiği ve ondan Gurgum bölgesine ait bazı toprakları aldığı ve onun için Şam'da savaşırken öldüğü Asur kaynaklarında doğrulanmaktadır. Esarhaddon M.Ö. 671 yılında Mısır'ı fethini anmak için parçalar halinde kazınan ve dış kale kapının girişine yerleştirilen bir stel yaptırdı. Onun bir saltanat belgesinde bir maqaltanu (rakip) Bi-i-lira-kab-bisa'dan bahsedilir. Bu kelime RKB'L ile özdeştirilmektedir.[5]

Trevor Bryce, KLMV'nin saltanatından itibaren Sam'al yöneticilerinin başta Adana olmak üzere bölgedeki saldırgan Luvi devletlerinin krallıklarına yönelik oluşturduğu tehditlere karşı koruma olarak Asur ile yakın ilişkiler geliştirdiklerini söylemektedir. KLMV'den sonra tahta Semitik bir isme sahip olmayan bu sebeple de muhtemelen yeni bir hanedanın kurucusu olan Karli geçti. Ardından gelen 1. PNMV döneminde Asur ile ilişkiler devam etti. PNMV döneminin başarılı geçmesinin sebebi muhtemelen krallığın Asur ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu ilişki sebebiyle Sam'al Krallığı'na yapılabilecek olan dış saldırılara karşı bir derece koruma sağlanmış olabilir. PNMV'nin saltanatının son dönemlerinde iç karışıklıklar ortaya çıktı ve bunun sonucunda kendisinden sonra gelen Bar-Sur suikaste uğradı. Fakat Bar-Sur'un oğlu 2.PNMV, Asur desteği sayesinde bu karışıklıktan kurtuldu böylelikle saltanatı boyunca Asur Kralı 3.Tiglat-Pileser'e bağlı kalarak Asur'a haraç ödedi. M.Ö. 733-732 yıllarında gerçekleşen Şam kuşatmasında Asur Kralı Tiglat-

[4] John David Hawkins, **The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia**, The Cambridge Ancient History, The Prehistory of the Balkans; and the Middle East and the Aegean World, tenth to eight centuries B.C., Second Edition 3(1), Cambridge University Press, 1982, (SA) s.376-379.

[5] John David Hawkins, **Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie**, Walter de Gruyter-Berlin-Newyork, 2006-2008, s.600-601.

Pileser'in yanında yer aldı ve burada hayatını kaybetti. Ardından gelen oğlu BR-RKB, babasının Asur'a olan bağlılığını M.Ö. 713'de vefat edene kadar devam ettirdi. BR-RKB'in kendi saltanatı ile ilgili yazıtlarında esas olarak saltanatının refahı Asur Kralı Tiglat-Pileser'e olan sadakatini ve sarayı inşaa etmesini anlatmaktadır. BR-RKB'in vefatı sırasında veya kısa bir süre sonra Sam'al Asur'un bir vilayetine dönüştürüldü. Zincirli'de bu dönemine ait şiddetli bir yıkım izinin olmadığı bu sebeple Asur'un Sam'al'ı ilhakının muhtemelen barışçıl bir olay ile gerçekleştiği belirtilmektedir.[6] Sam'al muhtemelen Sargon'un M.Ö. 713'teki Tabal seferi sırasında bir Asur eyaleti olarak ilhak edilmişti. Sargon'un referansları eyalet statüsünü doğrulamaktadır.

1.2. LOKASYON

Tarihi araştırmalara göre M.Ö. 900 – M.Ö. 700 tarihleri arasında Sam'al Krallığı gelişim göstermiştir. M.Ö. 713 yılından kısa bir süre önce Yeni Asur devletinin bir vilayeti haline gelmiştir. Yeni Asur devletinin arşivlerinde bulunan çivi yazılı tabletlerde Sam'al Krallığı'ndan bahsedilmektedir. Bu belgelerde bölge "Samalla" (Sa-ma-al-la) olarak adlandırılmaktadır. Zincirli'de bulunan Fenike dili ve yazısı ile yazılmış olan taş kitabelerde de bu isim geçmektedir. SM'L kelimesi Sami kökenli bir kelimedir. Hem "Sol" hem de "Kuzey" anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Sami kökenli diğer bir kelime olan YMN hem "Sağ" hem de "Güney" anlamına gelmektedir. Güneyden göç eden Sami dilleri konuşan yerleşimcilere göre Zincirli bölgesi kuzeyde kaldığı için bu sebeble bu bölgeye Sam'al adını verdikleri hipotezi modern araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir. Aynı zamanda bölgeye bu ismin ikinci bin yılın başlarında verilmiş olabileceği söylenmektedir. [7] S'ML ismi ayrıca Zakkur kitabesinde verilen listede Gurgum'dan sonra 6.sırada yer almaktadır.[8]

M.Ö. 8.yüzyılın ortalarından itibaren Sam'al ve diğer Suriye-Anadolu kent devletleri Asur'un tesiri altında kaldılar. Asur kaynaklarında Sam'al kelimesi

[6] Bryce, s. 612-613.
[7] Virginia Herrmann - David Schloen, **In Remembrance Of Me, Feasting With The Dead In The Ancient Middle East**, The Oriental Institute of the University of Chicago, 2015, (IRM), s.22.
[8] Baruch Halpern, **Annotations To Royal Phoenician Inscriptions From Persian Sidon, Zincirli (Kilamuwa), Karatepe (Azitawada) And Pyrgi**, Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies, Israel Exploration Society, 2016, s. 22. https://www.jstor.org/stable/26732492 (30.07.2020)

Asurlular'ın bölgeye vermiş olduğu bir kelimedir yerliler ise burayı Y'DY olarak adlandırmaktadır. Sam'al kelimesine ilave olarak başka bir isminde ele aldığımız krallık için kullanıldığı görülmektedir: Y'DY kelimesi Fenike alfabesi ile yazılmış olan yerel kitabelerde geçmektedir. Fakat bu kelimenin vokalizasyonu yapılmamıştır. Yani kelimenin nasıl telaffuz edileceği bilinmemektedir. J.David Schloen bu kelimenin Sami kökenli olmadığını düşünmektedir. Asurlular'ın bölgeyi Sam'al olarak adlandırmalarına rağmen demir çağındaki kitabelerde krallığın adı SM'L değil Y'DY olarak geçmektedir. David Schloen Asurlular'ın bir krallığı adlandırırken başkentinin ismiyle adlandırdıkları söylemektedir. [9] Schloen, Y'DY kelimesi'nin muhtemelen daha büyük bir bölgenin adı olduğunu Sam'al ise daha sınırlı olan Zincirli'nin adı olduğunu bu sebeble Y'DY kelimesinin Anadolu'ya ait (Luvice) bir kelime olduğunu ve "Yadiya" şeklinde telaffuz edilebileceğini söylemektedir. Fakat Demirçağı kitabelerinde geçen bu ismin tam olarak nasıl telaffuz edileceği elbette bilinmemektedir.

M.Ö. 2500 civarında Erken Bronz çağda ilk yerleşimlerin başlamasından M.Ö. 333'de İssos (Hatay civarı) savaşı sonrası Büyük İskender'in Ortadoğu'yu fethetmesi sonrasında bölgenin terk edilmesine kadar ki süre boyunca civardaki karavan trafiği bu bölgede mukim olan kişiler tarafından kontrol ediyordu. Bu sebeble doğal avantajlara sahip Sam'al, uluslarası ticaret rotasını elinde tutuyor, Mezopotamya ve Akdeniz arasındaki karavan ticaretinden istifade ediyordu. Zincirli de yaşayan insanların güney bölgeleri yani kuzey Suriye ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu buna mukabil Kilikya ve daha yakın olan ama ulaşımı daha zor olan Akdeniz ile daha az irtibatta olduğu öne sürülerek bölgede Sami dillerinin konuşulmasının altında yatan sebebin bu olduğu düşünülmektedir.[10]

Brian Brown, Sam'al Krallığı'nın muhtelif bölgelerden ve onların geleneklerinden etkilenmeye müsait bir pozisyon işgal ettiğini belirtmektedir. [11] Sam'al Krallığı işgal ettiği merkezi lokasyon dolayısıyla kuzey Suriye'deki birçok kültürel ve politik merkezlerle ilişkiye girmiştir. Bu bölge Suriye, Mezopotamya-Anadolu ve Mısır arasında daima bir köprü olmuştur. Zincirli birkaç ulaşım yolunun

[9] Herrmann - Schloen, IRM, s. 27.
[10] Herrmann - Schloen, IRM, s.27-30.
[11] Brian Brown, **The Kilamuwa Relief: Ethnicity, Class and Power in Iron Age North Syria**, Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Madrid 2008, s. 340.

birleştiği, Levant, Anadolu ve Mezopomya'nın kültür, dil ve din özelliklerinin biraraya geldiği bir bölgedir.

Sam'al'ın batısında Kue, kuzeyinde Gurgum, güneyinde Unki doğusunda ise muhtemelen Kummuh ve Arpad yer almaktadır. Sam'al Güney Anadolu ve Suriye'de Erken Demir Çağı'nda ortaya çıkan bu bölgedeki şehirciliğin yeniden canlanışını yansıtan küçük kent devletlerinden biridir.[12]

Sam'al kentinin büyük bir sarayı, güçlü duvarları, oyulmuş taş rölyeflerle süslenmiş gösterişli kapıları vardı. Levant'ın diğer krallıkları gibi Sam'al krallığı da Asur ordusu tarafından alınarak Yeni-Asur imparatorluğunun sınırlarına dâhil edildi. M.Ö. 8.yüzyılın sonunda Asur tarafından yönetilen bir vilayet haline geldi. M.Ö. 7.yüzyılın sonunda bölge büyük ölçüde terk edildi. Takriben 2.3 kilometrelik çembersel veya oval çift duvar ile çevrelenmiş bir bölgeye sahip olan Sam'al kentinin giriş ve çıkışlarda bulunan üç adet kapısı bulunmaktadır. Güney kapısı bu kapılardan en önemli olanı ve rölyeflerle dekore edilmiş tek kapısıdır. Şehrin ortasında oval biçimli duvarlı bir sığınak veya yüksek höyük bulunmaktadır. Bu iç kaleye erişim doğrudan şehrin dışına çıkan bir kapı aracılığıyla olmaktadır. Ortada bir avlu bulunmaktadır. Bu iç kalede çok sayıda anıtsal yapı bulunmakta ve bunlardan bazıları rölyefler ile dekore edilmiş durumdadır.

1.3. COĞRAFYA

Geç-Hitit şehir devletleri Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte kademeli olarak üç asırda oluşmuştur. Anadolu ve Ön Asya arasında bir sınır devleti niteliği taşıyan Karkamış, Hitit imparatorluk döneminde olduğu gibi Fırat bölgesine geçişi elinde tutuyordu. Hemen güneyinde başkenti Til-Barsib olan kabile devleti Bet-Adini, Fırat'ı Habur nehrinin ağzına kadar kontrol ediyordu. Bet-Adini'nin batısında başkenti Arpad olan Bet-Agusi Halep'in hâkimiyetini elinde tutuyordu. Bet-Agusi'nin güney komşusu başkenti Hama olan Hama başkenti Hatarikka olan Luhuti topraklarını kuzey eyaleti olarak ve Fenike kıyı şeritlerini Lazkiye'den Nahr el-Kebir'e kadar ilhak etmişti. Başkenti Kunulua olan ve Patin olarakta bilinen Unki Krallığı Hama'nın kuzeyi ve Bet-Agusi'nin batısında yer alıyor Amik ovası aşağı Asi

[12] Bryce, s.555.

nehri ve denize geçişi elinde tutuyordu. Büyük ihtimalle Tel Ta'yinat geç tunç çağında başkenti Alalah olan Mukiş Krallığı'nın demirçağındaki halefiydi. Amanus'un doğu kanadının eteğinde Unki'nin kuzeyinde Sam'al Krallığı yer alıyor ve onun kuzeyinde Amanus ve Tarsus'un oluşturduğu bir açı ile başkenti Markasi olan Gurgum Krallığı yer alıyordu. Gurgum'un doğu ve Karkamış'ın kuzey komşusu olan başka bir krallık olan Kummuh, Fırat'ın batı yakasının uzun bir kıyısını elinde tutuyordu. Kummuh'un kuzeyinde Fırat sınırında Urartu ile beraber Melid, Toros ve Til Garimu ülkesinin kuzeydoğu geçişini kontrol ediyordu. Toros boyunca batı Anadolu'nun güneydoğu köşesi olan plato Tabal olarak adlandırılırdı. Başkenti Kuluhu olan Bet-Burutash'ın toprakları günümüz Kayseri ve Nevşehir sınırlarına tekabül etmekteydi. Onun güneyinde günümüz Niğde iline denk gelen Tuvana Krallığı vardı. Kilikya'nın kendisi, Klasik Kilikya Ovası, Kue Krallığı ile Klasik Dağlık Kilikya, Hilakku'nun dağ insanları arasında ikiye bölünmüştü. Bunların dışında batıda kıyı boyunca daha küçük Fenike ve Filistin devletleri vardı. Dahada geniş çevrede ise güneyde Mısır, kuzeybatıda Urartu, Doğuda Asur yer almaktaydı.[13]

Geç Htit şehir devletlerinden biri olan Sam'al Krallığı, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep ili'nin İslahiye ilçesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Kahramanmaraş'ın güneyinde Karatepe'nin doğusunda yer alan Sam'al Krallığı'nın başkenti olan Zincirli, Nur dağlarının doğusunda yer almaktadır. 2000 metre yüksekliğe ulaşan, Amanus / Nur dağları kereste, çam ve sedirleriyle ünlüydü. Bunlar bu bölgeden ağaçsız olan Mezopotamya'nın diğer bölgelerine ihraç ediliyordu. Kereste, reçine gibi ürünler Sam'al krallarının servet kaynaklarıydı. İklim koşulları sebebiyle bölgede tarım yapılabilmekte alüvyonlu topraklar sayesinde buğday arpa, üzüm, zeytin, incir ve sebzeler yetiştirilebilmekte, hayvancılık için otlaklar bulunmakta, koyun, keçi ve sığırlar güdülebilmekte iğneyapraklı türler, köknar, ladin, sedir, çam, ardıç, sakız ağacı, meşe, fıstık ağaçlarından oluşan civardaki ormanlardan yararlanılabilmektedi. Geyik, yaban tavşanı, yaban domuzu, ceylan, aslan, kurt ve ayı ve benzeri hayvanları Karasu vadisi dolayısıyla balık, kaplumbağa, su kuşu, gibi hayvanları avlamak mümkündü.

Zincirli yalnızca Nur Dağları'na değil aynı zamanda 3750 metre yüksekliğe ulaşan Toros Dağları'na da oldukça yakın bir konumdaydı. Bu iki uzun dağ ile

[13] Hawkins, SA, s. 375-376.

sınırlandırılmış olan Zincirli bu sebeble istilaya karşı iyi korunaklıydı. Sam'al Krallığı hem Akdenizden ve Fırat'a doğu-batı, hem de Toros dağlarından ve Asi nehrine kuzey-güney bağlantısını sağlamaktaydı. Sam'al Krallığı'nın uzun süre politik bağımsızlığının ve kültürünü koruyarak gelişmesinin sebebinin bu olduğu ama aynı zamanda temel ticaret rotalarının ve ulaşımın aktarlıdığı bir bölge olması sebebiyle dış etkilerden izole olmadığı görülmektedir.[14]

1.4. SURİYE-ANADOLU KENT DEVLETLERİ

Eski Çağ tarihçileri genellikle M.Ö. 1200-925 yıllarını 1.Demir Çağı ve çok sayıda belgeye sahip olunmadığı iddiasıyla Karanlık Çağ olarak adlandırmaktadır. Hâlbuki böyle bir terim kullanımı pek doğru değildir. M.Ö. 925-700 arası ise 2.Demir Çağı olarak adlandırılmaktadır. 1.bin yılın başlarından itibaren Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de Hiyeloglif Luvicesi kullanan şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Anadolu'da Frigler, batıda Yunan şehir devletleri ve doğuda Yeni-Asur Devleti ve bunların merkezinde Suriye-Anadolu şehir devletleri vardır. Burada Terminoloji konusuna bir karmaşa olduğu görülmektedir. Ekseriyetle Luvice kitabeleri çalışan filologlar bu şehir devletlerini "Geç Hitit Şehir Devlerleri" olarak adlandırırken Fenikece ve Aramice üzerine çalışan filologlar bu şehir devletlerini "Arami Şehir Devletleri" olarak adlandırmaktadır. Aynı şekilde bazı Eskiçağ tarihçileri bu şehir devletlerini "Suriye Şehir Devletleri" bazıları "Anadolu Şehir Devletleri" bazılarıysa "Suriye-Anadolu Şehir Devletleri" olarak tanımlamaktadır.[15]

Biz ise tez başlığımızda görüldüğü üzere "Suriye-Anadolu Şehir Devletleri" tanımını tercih ediyoruz. Dolayısıyla bu şehir devletlerini tanımlamak için herkesin kabul etmiş olduğu ortak bir terim bulunmadığını evvel emirde belirtmemiz gerekir. Suriye-Anadolu şehir devletleri tanımı, Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de Hattuşa'nın ortadan kalmasından sonra ortaya çıkan şehir devletlerini ifade etmektedir. Bu devletlerin ekseriyeti 8.yüzyıl civarında Asur devleti tarafından zapt edilmiştir.

[14] Herrmann - Schloen, IRM, s. 29
[15] James Osborne, **The Syro-Anatolian City States: A Neglected Iron Age Culture**, The Oriental Institute, https://www.youtube.com/watch?v=1IvYKZ0Jr7g (22.07.2020)

Adana bölgesi civarında Kue, onun kuzeyinde Dağlık Klikya'da Hilakku, Kayseri, Niğde, Aksaray, Nevşehir civarında Tabal, Adana, Osmaniye civarında Sam'al, Malatya civarında Melid, Lübnan sınırına kadar Hama, Kahramanmaraş civarında Gurgum, Adıyaman civarında Kummuh, Gaziantep civarında Karkamış, Hatay-Antakya civarında Pattin (Unki), Diyarbakır civarında Bet Zamani Tel Rif'at (Rif'at Tepesi) civarında Arpad / Bet Agusi, Tel Ta'yinat civarında Valistin, Afrin'in kuzey batısı ve Halep'in batısında Reyhanlı civarında Kinalua, onun güneyinde Karkur/Hama civarında Karkur, Halep civarında Halep, Şam civarında Şam, Tel Ahmar civarında Bet Adini, Rasıl'ayn'ın güneybatısında Tel Half civarında Bet Bahiani, Deyrezzor'un kuzeydoğusunda El Suvar civarında Bet Halupe, gibi krallıklar mevcuttur.

Hitit İmparatorluğu'nun Anadolu ve Suriye'deki çöküşüne kent merkezlerinin yaygın yıkımı eşlik etti. John David Hawkins'e göre Tunç Çağının sonlarında aralarında Deniz kavimlerinin de olduğu Anadolu'dan Filistin'e, Frigler'in Anadolu'ya, Bereketli Hilal bölgesinde Arami istilaları ve İbraniler'in Ken'an bölgesine gelmesi gibi büyük ölçekli nüfus hareketleri yaşandı. Ancak 2.binyıldan kalma yerli hakların bulunduğu Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yerli halklar hayatta kaldı ve genişledi. Anadolu halklarının bu bölgelere göçü başkentleri Hattuşa'nın yağmalanmasıyla, Orta ve Batı Anadolu'nun kaybedilmesiyle sonuçlandı. Bir zayıflık döneminden sonra eski imparatorluk geçmişiyle bağlantılar gösteren bir kültürü yeniden canlandırdılar ve Luvice yazılı belgeler kayda geçirdiler. Hitit çivi yazısı geleneğini Luvi Hiyeroglifleri aldı. Hitit imparatorluk döneminde de Günedoğu Anadolu Luvi ve Hurri nüfusunun olduğu bir bölgeydi. Demir Çağı'nda Suriye'de Hatti ülkesi bir dizi bağımsız devletlerden oluşuyordu. Bunlar ekseriyetle kendilerine bağlı şehir ve köylerden oluşan tek bir başkent tarafından yönetiliyordu. İstikrardan uzak olan bu devletlerin sınırları siyasi gelişmelere göre değişiklik gösteriyordu.[16]

Anadolu'da 1. bin yılda bir kültürleşme hareketi görülmektedir bu kültürleşme hareketi Fenikeliler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Suriye-Anadolu kent devletleri Fenike etkisine girmişlerdir. Fenike kültürünün Anadolu'ya gelişi ise alfabe aracılığıyla olmuştur. Yunanlılar'ın Anadolu'ya gelişiyle başka bir kültürleşme

[16] Hawkins, SA, s.372-373.

hareketi daha yaşanmıştır. Fenikeliler Anadolu'ya gelmedikleri, göç etmedikleri halde Anadolu'yu derinden etkilemişlerdir. Dolayısıyla Anadolu'ya yayılım göstermeleri nüfus hareketi sonucunda değil kültürleşme sonucunda gerçekleşmiştir.

Kültür bir toplumun sahip olduğu özellikler, kültürleme bu özelliklerinin toplumun kendilerini oluşturan bireylere aktarılması, kültürlenme toplumun bu özelliklerinin başka bir topluma aktarılmasıyla tezahür eden maruziyet durumudur. Kültürleşme ise iki kültürün birbirlerini etkilemesi, harmanlanması ve dengelenmesinden kaynaklanan değer, gelenek, sosyo-kültürel, ekonomi, din, dil vb. alanlarda gerçekleşen bireysel veya toplumsal bir değişim sürecidir. Kültürleşme sonucunda bireysel düzeyde bir takım değişimler tezahür edebildiği gibi toplumsal düzeyde de başka bir toplumun dininin veya dilinin benimsenmesi gibi köklü değişimler ortaya çıkabilir. Bu değişiklikler sonucunda benimsenmiş olan dilin zamanla kaynağından farklı bir forma dönüşebilmesi de söz konusudur. Yani kültürlerin birbirlerini etkilediği gibi diller de birbirleriyle harmanlanabilir. Yahudiler'in, Almanca'dan Yidiş'i ve İspanyolcadan Ladino'yu geliştirmelerini buna örnek gösterebiliriz. Dilin yanısıra farklı bir dine mensubiyet sonucunda bu konuda kaynak teşkil eden grubun diğer grubu muhtelif açılardan etkileyebilmesi ve etkilenen grubu kendilerine özgü özelliklerinde köklü bir takım değişikliklere uğratabilmesi söz konusudur. İslam'ın kabul edilmesiyle Arap dili, yazısı, kültürü ve müziğinin Arap olmayan toplumlar tarafından benimsenmesini buna örnek gösterebiliriz.

Fenike dili ve yazısı Suriye, Anadolu, Kıbrıs, Rodos, İtalya, Kartaca, Malta, İspanya'yı kapsayan çok geniş bir coğrafyada en azından bir bin yıl boyunca kullanışmış bunun sonucunda geriye yüzlerce kitabe bırakılmıştır. Fenike dili, yazısı, sanatı, dini ve kültürü bilhassa Akdeniz'e yayılmıştır. [17] Suriye-Anadolu kent devletlerinde sadece dil ve yazı bakımından değil aynı zamanda bölgede ele geçen sanat eserlerinde de Fenike etkisi görülmektedir.

Ekrem Akurgal, Suriye-Anadolu kent devletlerinde 4 sanat stili saptamaktadır: 1. Geleneksel Hitit Stili, 2. Asur etkisi gösteren Geç Hitit Stili, 3.

[17] Donald R. Vance, **Literary Sources for he History of Palestine and Syria: The Phoenician Inscriptions, Part Two**, The Biblical Archaeologist, The University of Chicago Press – The American Schools of Oriental Research, 57:2, 1994, s. 118. https://www.jstor.org/stable/321038 (30.07.2020)

Asurlaşmış Hitit Stili, 4. Aramlaşmış ve Fenikeleşmiş Hitit Stili. Zincirli heykeltraşlığında Asur etkisi olduğunu düşünen Ekrem Akurgal, erken Zincirli eserlerini M.Ö. 850-800 sıralarına tarihlemektedir. Aynı zamanda Zincirli'de bulunan aslan figürlerinin ve kuş adamlarının Asur ikonografisine göre biçimlendiğini söylemektedir. Akurgal, Kilamuva'dan başlayarak Sam'al krallarının değişik bir başlık, saç ve sakal stilizasyonlarına sahip olduklarını bunların ise Aram ve Fenike unsurları olduğunu ifade etmektedir. Hitit ve Asur sanatında bulunmayan bu külah tarzını ise Aram olarak nitelendirmektedir. Akurgal aynı zamanda Karatepe ortostatlarınında yoğun Aram ve Fenike etkileri sergilemekte olduğunu söylemekte bunların ekseriyetinin bilhassa önemli konuları içeren ortostatların Fenike stilinde işlenmiş olduğunu belirtmektedir. Akurgal Anadolu sanatında olmayan hurma ağacı gibi öğelerin Güney Semitik bölgelerden geldiğini sfenkslerin taşıdığı önlük ve omuzlukların, çocuğunu emziren annenin entarisinin, kralın müzik dinlerken yemek yemesinin ise Fenike eserlerinde bulunan bir motif olduğunu belirtmektedir. Ekrem Akurgal, Sam'al Krallığı'nı bir Aram krallığı olarak tanımlamakta krallıkta kullanılan dili Aramca, alfabesini Aram yazısı ve sanat eserlerini "Aramlaşmış" olarak tanımlamaktadır. [18]

Aram sanatı konusu çok tartışmalıdır zira sıklıkla Eski Çağ tarihçileri bu eserleri "Aramlaşmış" olarak tanımlamakla birlikte söz konusu Aram etkisisinin ne olduğu açıkça belirtmemektedirler. Aram, Fenike ve Asur yerine bu sanat eserleri için daha geniş bir içeriği kapsayan "Samileşmiş" terimini kullanmak daha doğru olacaktır.

1.5. SAM'AL KRALLIĞI VE ZİNCİRLİ KİTABELERİ

Hanedanın kurucusu olan Gabbar'ın yönetime gelmesinden önceki döneme dair Sam'al'ın tarihine ilişkin pek bir bilgiye sahip değiliz. Jonas Carl Greenfield, bu dönemde Zincirli bölgesinin Geç-Hitit bölgesi olduğunu söylemektedir.[19] Bölgede bulunan çanak çömlek Zincirli'de yerleşimin Erken Bronz çağda (M.Ö. 2500 – 2300) başladığını ve yerleşimin Orta Bronz çağda da (M.Ö. 2000 – 1600) devam

[18] Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, 2.Baskı, Net Turistik Yayınları A.Ş., İstanbul, 1989, s.142-149.
[19] Jonas Carl Greenfield, **Arameans and Aramaic in Anatolia**, RAI (34), 1998, s. 200.

ettiğini göstermektedir. Fakat Geç Bronz çağ (M.Ö. 1600 – 1200) ve Demir Çağı'nın ilk dönemlerine (M.Ö. 1200 – 900) tarihlenen herhangi bir seramik bulunamaması Mitanni ve Hitit dönemlerinde bölgenin terkedilmiş olduğu hipotezini güçlendirmektedir.[20] 10.yüzyıla geldiğimizde bölge, M.Ö. 900 – 713 tarihleri arasında hüküm süren Sam'al hanedanının kurucusu olan, Gabbar tarafından iskân edilmiştir. Gabbar ve ailesi bölgeyi geliştirip güçlendirmişlerdir. Hanedanın kurucusu M.Ö. 10.yüzyıl sonu 9.yüzyıl başında güç kazanmıştır.[21]

Zincirli'de bulunan çanak çömlekler Erken Bronz Çağı'na dayanmaktadır. Bölge Orta Bronz Çağı boyunca da faaliyet içerisindedir. Geç Bronz Çağı'na ilişkin herhangi bir seramik ele geçmemiştir. Demir Çağı'nın ilk bölümünde bölgenin terk edildiği düşünülmektedir. Fakat daha sonrasında bölge Gabbar adlı biri tarafından tekrar faaliyete geçirilmiştir. Kitabelerde Gabbar, Demir Çağı'nda Sam'al Krallığı'nda hükmeden hanedanlığın kurucusu olarak yer almaktadır. Gabbar'ın Kuzeybatı Sami dillerinden birini konuştuğu belirtilmektedir. Bazı araştırmacılar Gabbar'ın Aramice'nin bir lehçesini konuştuğunu öne sürmektedir.[22] Bu lehçe araştırmacılar tarafından Sam'alca olarak adlandırılmaktadır. Fakat Sam'alca lehçesi olarak adlandırılan belgeler incelendiğinde diğer Aramice kitabelerle uyuşmadığını gözlemlenmektedir. Yani Aramice olduğu söylenen belgeler arasında hem sarf hem de nahiv bakımından farklar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iddia edilen bir Sam'alca lehçesinin olup olmadığı tartışmalıdır.

Sam'al Krallığı Zakkur stelinde listelenen krallıklardan biridir. Şamlı Haza'el oğlu Bar Hadad öncülüğündeki Hamalı Zakkur ve Lu'ash'a karşı ittifaka katılan bir krallık olarak belirtilir. Kuzey krallıklarından Kue, Gurgum, Miliz (Melitene), Unki ve başketi Arpad olan Bar-Gush Krallığı'nın katılmış olduğu bu saldırı muhtemelen 796 yılında gerçekleşmiştir.[23]

Sam'al Krallığı literatürde sıklıkla bir Arami şehri veya krallığı olarak tanımlanmaktadır. Bölgede yapılan kazılarda ele geçen eserlerlerin etnik bir özellik taşıdığı söylenmektedir. Fakat gerçekte Arami etkisi tanımlaması oldukça tartışmalıdır. Birçok araştırmacı Sam'al Krallığı'nın kuruluşunu Fırat nehrinden

[20] Herrmann - Schloen, IRM, s. 34.
[21] Greenfield, s. 200.
[22] Andre Lemaire, **Outlook: Aramaeans Outside of Syria**. **The Aramaeans in Ancient Syria,** Boston: Koninklijke Brill NV, 2014, s. 320.
[23] Greenfield, s. 200.

güneydoğu'ya doğru gelen Aramilerin göçlerine dayandırmaktadır.[24] Ortaya atılan bu hipoteze göre[25] Arami savaş beyleri sadece Sam'al Krallığı'nı değil aynı dönemde Suriye'nin muhtelif bölgelerinde de krallıklar kurmuşlardır.

Fakat ele geçen Fenikece materyaller bu hipotezi yanlışlamaktadır. Fenikeliler de bölgeyi iskân etmemişlerdir lakin Fenikeliler Anadolu'ya gelmedikleri halde Anadolu'yu derinden etkilemişlerdir. Fenikelilerin Anadolu'ya yayılımı nüfus hareketleri sonucu değil kültürleşme sonucu olmuştur. Zincirli'deki kitabeler dâhil olmak üzere Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde Fenike dili ve yazısının kullanıldığı kitabeler bulunmaktadır. Luvice isimlere sahip olan ve Luvi kökenli olan Sam'al kralları kitabelerinde hiyeroglif yazısının yanısıra Fenike dili ve yazısını da kullanmışlardır.

Karasu vadisin birlikte yaşama (Koekzistans) bölgesi olduğundan, Suriye ve Anadolu'da yaşayan nüfusun kültürleşme sürecine tanıklık ettiğinden dolayı, David Schloen Sam'al Krallığı'nın yekpare bir biçimde Neo-Hitit veya Arami olarak nitelendirilemeyeceğini söylemektedir. [26]

Sam'al krallarından bazılarının isimleri yazıtlarında korunmuştur. Söz konusu 11 Sam'al Kralı'nın isimlerinin bazıları Sami kökenli iken diğer kısmı da Kilamuva, Panamuva gibi Luvice kökenlidir. Bunlardan en bilineni yaklaşık M.Ö. 830-820 yıllarına tarihlenen Fenikece bir yazıtta geçen Kilamuva'dır. Kilamuva Sam'al hanedanının ikinci kralıdır. Kilamuva kelimesi Sam'al nüfusunun etnik ve dilmilimsel doğasını yansıtıyor veya sadece Kilamuva'nın annesinin Luvi kökenli olduğunu gösteriyor olabilir. İsimlerin kökenleri, etnik kökenlerini bilebilmemiz için güvenilir bir kaynak teşkil etmemektedir bununla birlikte tüm kralların aynı hanedanın üyesi olup olmadıklarını belli değildir.[27]

Zincirli'de ilk incelemeler 1883 yılında Osman Hamdi Bey tarafından yapılarak 8 adet kabartmalı taş levha gün yüzüne çıkartılmıştır. Ardından Alman araştırmacılar 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında bölgeye kazı seferleri düzenlemişlerdir. 1888'den 1902'e kadar, önde gelen arkeologlardan Carl Humann,

[24] Christopher Bınetti, **Sprouts Of The Ancients: The Ancient Roots Of Representation In The Greater Mediterrenean Region From The Hittites To Rome**, Geopolitics, History, and International Relations, 9:2, 2017, s. 182.
[25] Jesse Casana – Jason T. Hermann, **Settlement History and Urban Planning at Zincirli Höyük, Southern Turkey**, Journal of Mediterranean Archaeology 23.1, 2010, s. 67.
[26] Herrmann - Schloen, IRM, s. 36.
[27] Bryce, s. 555.

Felix von Luschan, Robert Koldewey ve Gustav Jacoby'nin önderliğinde bir ekip Berlin Müzesi ve Alman Orient Comite adına Zincirli'de 5 kazı seferi düzenlenmişlerdir. Birinci sefer: 9 Nisan – 22 Temmuz 1888, İkinci sefer: 28 Ocak – 14 Haziran 1890, Üçüncü sefer: 9 Ekim – 14 Mart 1891, Dördüncü sefer: 20 Mart – 28 Haziran 1894, Beşinci sefer: 3 Ocak – 13 Haziran 1902 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Alman araştırmacılar bölgede yapılan kazı çalışmaları sonucunda anıtsal binalar, şuan İstanbul ve Berlin müzelerinde sergilenmekte olan heykeller ve kitabeler ortaya çıkartmışlardır. Fakat bölgenin takriben yüzde seksenini kapsayan bir bölümü günümüze kadar ortaya çıkartılmamıştı. Bu sebeple ikinci bir araştırma ve kazı seferi takriben bir asır sonra Neubauer ailesinin finansal desteğiyle Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü tarafından Sam'al ve Levant'ın diğer demirçağ krallıklarına ilişkin yeni bilgi ve bulgulara ulaşmak amacıyla David Schloen ve Virginia Herrmann'ın direktörlüğü altında 2006 yılında başlatıldı.[28] 30-40 civarında Arkeolog ve Arkeoloji Öğrencisi her yaz takriben 55 civarında işçi ile birlikte bölgede çalışmalarda bulundular.

Alman Arkeologlar Fenikece kitabelerin yanında Akad çivi yazısıyla yazılmış bir Asur kitabesi buldular. Bu kitabe Esarhaddon steli olarak bilinmektedir. Esarhaddon, Yeni Asur imparatorluğu'nun yöneticisidir. Stelde Asur'un, Mısır'ı M.Ö. 671 yılında fethi kutlanmaktadır. Stel Sam'al'ın kale kapısının içine dikilmiştir.

2006 – 2008 yıllarında bölge sakinleri Zincirli'de iki kitabe buldular bunlar Fenike yazısıyla yazılmıştır. Fakat kitabenin dili tespit edilememiştir. Bu iki belge paleografik açıdan incelendiğinde birbirinden ayrı gözükmektedirler. Bunlar daha büyük bir kitabenin parçaları olabilirler.

2006 yılında bir bölge sakini tarafından bulunan yazıtın üzerinde 3 harf ve bir kelime ayracı günümüze ulaşmıştır. Yüksekligi 16.6 cm. genişliği 13 cm. harflerin boyutu ise 2.25-3 cm.'dir. Zincirli'de kelime ayracı kullanımının yaygın olmamasına rağmen burada kelime ayracı kullanıldığını belirtilmektedir.[29]

---

[28] J. David Schloen – Amir S. Fink, **New Excavations at Zincirli Höyük in Turkey (Ancient Samʾal) and the Discovery of an Inscribed Mortuary Stele**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR), (356), 2009, s. 203.

[29] Samuel L. Boyd – Humphrey H. Hardy, - Benjamin D. Thomas, **Two new ınscriptions from Zincirli and its environs**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR), (356), 2009, s. 73.

2008 yılında bir başka kitabe Zincirli'nin 2,5 km. kuzeyinde Kozdere köyü civarındaki bir tarlada bulunmuştur. Bu kitabeyi bir çoban sürüsünü otlatırken bulmuştur. Üzerinde 6 adet okunabilen işaret bulunmaktadır. Kitabenin orijinal boyutu bilinmemektedir fakat oldukça büyük bir kitabenin parçası olduğu ifade edilmektedir. Ele geçen parçanın yüksekliği 7,8 cm. genişliği 12,5 cm. harflerin boyutu ise 3,0-3,5 cm.'dir. Birinci satırda 4 harf vardır kelime ayracından sonra ikinci satırda 4 harf vardır fakat bu harflerden sadece ortadaki 2 harf okunabilmektedir.[30]

2015 yılında Tübingen Üniversitesi Antik Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü tarafından yapılan Zincirli kazılarında Sam'al kentinin kentsel gelişimi ve yerleşim tarihine ilişkin yeni bulgular ortaya çıkmıştır. Böylelikle Zincirli'nin daha önce tahmin edilenden daha geniş bir yerleşime sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kazılarda varolan 3 bölge ile birlikte yeni bir bölge kazılmıştır. 4 işareti bulunan Hiyeroglif Luvicesi ile kazılmış olan bir fildişi ele geçmiştir. Bu ve diğer epigrafik kanıtlar Luvice'nin Sam'al Krallığı'nda kullanılmaya devam edildiğinin bir göstergesidir.[31] Virginia R. Herrmann ve David Schloen Orta Bronz Çağ'da Zincirli ile onun 8 kilometre güneyindeki Tilmen Höyük arasında ekonomik ve politik bağlatılar olabileceğini düşünmektedir. [32] Sam'al'da bulunan Ortostatları ele aldığımızda ise şunlarla karşılaşmaktayız;

[30] Samuel – Humphrey, - Benjamin s. 76.
[31] Virginia R. Herrmann – David Schloen, **Zincirli Höyük, Ancient Sam'al: A Preliminary Report on the 2015 Excavation Season**, Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Cilt 2, 2018, (ZH), s. 523.
[32] Herrmann – Schloen, ZH, s. 524.

[33] **Şekil 1:** Zincirli'den Bir Ortostat

2008 yılında "Neubauer Expedition" kapsamında yapılan kazılarda yaşam ağacı (125.90.50cm)olarak adlandırılan bir ortostat bulunmuştur. Bu ortostat Sam'al'ın 100 kilometre doğusunda olan Karkamışta bulunan bir ana kapının dışına yerleştirilen ortostatlara stil ve içerik bakımından benzemektedir. Bu tarz figürler birçok ortostatta görülmektedir. Uzun elbiseli kişinin sağ elinde bir kraliyet asası sol elinde ise buğday başağı ve üzüm salkımı görülmektedir.

Zincirli'nin doğu kapısında bir av sahnesini betimleyen bloklar bulunmuştur burada avcı veya okçuya bir köpek yardım etmektedir. Bir geyiği vuran avcının betimlendiği bu sahne diğer Suriye-Anadolu kent devletlerinde de vardır. Atlı asker figürü Karatepe, Til Halaf, Til Barsip ve Maraş bölgelerinde de görülmektedir. Bu bölgelerdeki atlı askelerin ekseriyeti yay kullanmaktadır. Bu betimlemelerde daima ya savaş ya da bir düşmanı yok etmek üzere bir hareket gözükmektedir. Mazzoni Erken Demir Çağ'ı ikonofrafisi açısından sağ elinde yay tutan ve ve sol eliyle kılıç sallayan savaşçı figürünün ise özgün olduğunu belirtmektedir. [34]

[33] Schloen – Fink, 2009.
[34] Marina Pucci, **Founding and Planning A New Town: The Southern Town Gate At Zincirli. From the Treasures of Syria: essay on art and archaeology in honour of Stefania Mazzoni**. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2015

Şekil 2: Zincirli'den Geyik Avcısı Sahnesi [35]

Demir Çağ'ı dönemine tarihlenen Sam'al'da bulunan taş ortostat üzerine oyulmuş geyik avcısı sahnesinde avcı ok, yay ve köpeğinin yardımıyla avcılık yapmaktadır. Söz konusu bu ortostat şuanda İstanbul Arkeoloji müzesindedir.

Alman arkeologlar kazı çalışmaları sırasında Fenike harfleriyle yazılı bir tılsım buldular. Fakat bir asırlık bir dönem boyunca tılsımın harf çeviris yapılmamıştır. Aslında diğer stellere nazaran oldukça tercümesi küçük bir kitabe içeriği olsa da bizim için önemli olduğundan dolayı bu tılsımı burada ele alacağız. Tılsım 1888-1902 tarihlerihleri arasında yapılan kazı çalışmalarında bulunmuştur. Kazı başkanı von Luschan'a göre tılsım Kilamuva'nın saltanatı döneminin muhtemelen 9.yüzyılın ortalarında inşaa edilmiş olan, Bar-Rakib döneminde ise yıkılan "Building j" olarak adlandırılan, bir binanın tabakasında bulunmuştur. (muhtemel buluntu tarihi: 20 Mart – 28 Haziran 1894) Fakat bu binanın mevcut veriler ışığında M.Ö. 670/671 senesine kadar faaliyette olduğu düşünülmektedir.

Tılsımın tarihini belirlemede arkeolojik bilgi belirleyici olmamakla birlikte paleografik ve ikonografik tekniklere göre M.Ö. 9.yüzyılın ortaları ile M.Ö 8.yüzyılın başlarına tarihlenebilmektedir.[36] Von Luschan yazının tamamen Arami yazısı olmadığını ama Arami yazısı ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. 1943 senesinde okunaksız bir şekilde olduğu bir raporda bahsedilmiştir. Tılsımı ilk yayınlayan kişi 1943 senesinde Walter Andrae olmuştur. 1989 yılında Walter Farber ise kitabenin Aramice olduğunu öne sürmüştür. Resimde görüldüğü üzere objenin arka kısmının en altında 8 adet soldan yukarıya doğru ise 9 adet yazıbirimi bulunmaktadır. En altta bulunan 8 yazıbiriminden 6 tanesi konsonant iken 2 tanesi

[35] Schloen – Fink, 2009.
[36] Degrado - Richey, s.108.

kelime ayırıcısıdır. Şimdiye kadar bu kelimenin ne olduğu neyi ifade ettiği ortaya çıkarılamamıştır. Tılsım kıvrımlı bir taştan oluşmaktadır. [37]

2006 yılında iki satırı kapsayan Hiyeroglif Luvicesi ile yazılan bir ortostat, Zincirli'nin bir kilometre uzağında Pancarlı Höyük olarak adlandırılan bir bölgede bulunmuştur. 10.yüzyıla veya erken 9.yüzyıla tarihlenebilen bu kraliyet kitabesi, ilk dönem Sam'al krallarının Hiyeroglif Luvicesi kullandıklarını göstermektedir. Ortostat 62 cm. uzunluğunda 46 cm. genişliğindedir. 6 satırdan oluşmakta olan kitabenin satır uzunlukları 10-12 cm. civarındadır. Kitabe iyi korunmuş olmakla beraber bazıları eski bazıları yeni olan yüzeysel hasarlar bulunmaktadır. Diğer kraliyet kitabelerinde olduğu gibi bu kitabe bir tanıtım bölümüyle başlamakta; adayanın ismi ve şeceresi verilmektedir. Ardından Fırtına Tanrısı'nın kendilerine bolluk verdiği ifade edilmektedir.[38]

Zincirli'de bulunan bir başka materyal ise iyi korunmuş 6.7 cm. uzunluğunda 2.2 çapında altın telle lehimlenmiş altın bir kılıftır. Üzerinde 7 satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede klmv, hy', rkb'l kelimeleri geçmektedir. Yine burada yer alan smr kelimesi anlamı henüz keşfedilmemiş bir kelimedir.[39]

[37] Jessie Degrado – Madadh Richey, **An Aramaic-Inscribed Lamastu Amulet from Zincirli**, American Schools of Oriental Research, (BASOR), (377) 2017, s. 108.

[38] Virginia R. Hermann – Theo Van Den Hout – Ahmet Beyazlar, **A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power in Early Iron Age Sam'al-YD'Y**, Journal of Near Eastern Studies (JNES) 75, 2016, s. 61.

[39] Kurt Galling, **The Scepter of Wisdom: A Note on the Gold Sheath of Zendjirli and Ecclesiastes 12:11**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (199), 1950, s. 15-16. https://www.jstor.org/stable/3218799 (30.07.2020)

[40]

Tablo 1: Sam'al ve Asur Kralları Kronolojik Sıra

SAM'AL KRALLARI	YENİ-ASUR KRALLARI
GABBAR – 920-880	II. ASHUR-DAN – 934-912
BNH/BANİHU - 880-870	II. ADAD-NİRANİ - 911-891
HAYYA(N) – 870/860-850	II. TUKULTİ-NİNURTA – 890-884
SA'İL – 850-840	II. ASHURNASİRPAL – 883-859
KULAMUVA 840/835-815/810	III.SHALMANESER – 858-824
?	V. SHAMSHİ-ADAD – 823-811
KRL/KURİLA/KARLİ	III.ADAD-NİRANİ – 810-783
I.PANAMUVA – 790-850	IV. SHALMANESER – 782-773
BAR-ŞÜR – 750	III. ASHUR-DAN – 772-755
HÜKÜMDARSIZ DÖNEM	V.ASHUR- NİRANİ – 754-745
II.PANAMUVA - 743/740-733/732	III.TİGLATH-PİLESER – 745-727
BARRAKİB - 733/732-720/713	V. SHALMANESER – 726-722
?	II.SARGON 722-705
NABU-AHHE-ERES - 681	SENNACHERİB – 705-681
?	ESARHADDON – 680-669
BEL-USATİ	ASHURBANİBAL – 668-627
?	ASHUR-ETEL-İLANİ – 627-623
	SİN-SHAR-İSHKUN – 623-612
	II. ASHUR-UBALLİT – 611-609

1.5.1. Zincirli Kitabesi 1 (KLMV)

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Gaziantep ilinde yer alan Zincirli, 1883 yılında Alman arkeolog ve kâşif Otto Puchstein tarafından keşfedilmiştir. Bölgede ilk çalışmalar Carl Humann, Felix von Luschan, Robert Koldewey ve Gustav Jacoby yönetiminde 1888 – 1902 yılları arasında yapılmıştır. Burada bulunan kalıntıların hepsi yani sur duvarları, şehir kapıları ve Akad çivi yazısıyla yazılmış Esarhaddon steli gibi kraliyet kitabeleri M.Ö. 900-600 yılları arasına tarihlenmektedir.

1902 yılında keşfedilen kitabe ilk defa 1943 yılında neşredilmiştir, kitabenin dili konusunda bazı yorumlamalar yapılmıştır. KLMV kitabesinin Fenikece veya Aramice olduğu iddia edilmiştir. Yazı olarakta yine Fenike alfabesiyle veya Arami alfabesiyle yazıldığı iddia edilmiştir. Fenike alfabesinin çeşitli varyantları vardır. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde kullanılan bir Sami yazısı vardır fakat bu yazı

[40] After Wartke 2005, s. 90, Lipinski 2000, s. 247.

Fenike yazısının sadece bir varyantıdır. Kitabe neşredildiği zaman Dupont-Sommer, Koopmans, Hoftijzer ve Pierre Swiggers kitabenin Aramice olduğunu Johannes Friedrich ve Wolfgang Röllig gibi uzmanlar ise kitabenin Fenikece olduğunu ifade etmişlerdir.[41] İlk dönem araştırmacıların KLMV kitabesinin Aramice veya onun bir lehçesi olduğu öne sürülen Sam'alca ile yazıldığını öne sürmelerinin sebeplerinden biri de bazı harf farklılıklarıdır. Örneğin Fenikece "oğlu" anlamına gelen BN kelimesi KLMV kitabesinde BR olarak yine Fenikece "ruh" anlamına gelen NPS kelimesi KLMV kitabesinde NBS olarak kullanılmıştır.[42] Fakat bu gibi harf farklılıklarından bir lehçe çıkartmak doğru değildir. KLMV kitabesinin bugün ise Fenikece olduğu kabul edilmektedir.

KLMV kitabesinin başlangıcı kraliyet kitabeleriyle benzerlik göstermektedir. Karatepe'de AZTWD Zincirli'de ise KLMV ismiyle ilk bölüm başlamaktadır. Kendisinin YD'Y kralı olduğunu söylemektedir ve ilk bölümde beş isim vermektedir. Bunlardan biri babası olduğunu söylediği Hayya'nın Asur kaynaklarında yer alan bir isimle bağdaştığı görülmektedir. KLMV'nin civardaki bir krallığa karşı yardım için, Asur Kralı'na ödeme yaptığı belirtilmektedir. "Ben Hayâ'nın oğlu KLMV'yim." şeklinde başlayan kitabede kral atalarını saymakta, onların başarısızlıklarıklarını anlatmakta ve kendi başarılarını vurgulamaktadır. KLMV'nin elbisesinin Asur tarzında olduğu ve kitabede ilahi semboller kullanımının Asur etkisinin bir göstergesi olduğu söylenmektedir. Araştırmacılar genellikle Sam'al Krallığı'nın Arami kavimlerin oluşturduğu bir krallık olduğunu belirtmekte fakat burada bulunan ilk kitabenin ise Aramice değil Fenikece olduğunu söylemektedir.[43]

MSKBM dediği kişilere yardım ettiğini söyleyen KLMV'nin, babası Hayya ve erkek kardeşi Sa'il Fenikece bir isme sahipken KLMV'nin kendisinin Luvice bir isme sahip olduğu gözükmektedir. KLMV'nin soylu bir Luvi ailesinden gelen bir kraliçenin oğlu olabilme ihtimali de vardır. KLMV isminin vokalizasyonu belirsizdir. Fakat sonu Katamuva ve Panamuva gibi muhtemelen "-muva" biçiminde bitmektedir. Zincirli'de mühürler hariç hiç bir Luvice yazıt bulunmamıştır.

[41] Pierre Swiggers, **The Aramaic Inscription of Kilamuwa**, Orientalia Nova Series, GBPress-Gregorian Biblical Press, 51:2, 1982, s. 249. https://www.jstor.org/stable/43075107 (30.07.2020)
[42] Vance, s. 111.
[43] Casana – Hermann s.67.

Latince'nin konuşma dili olarak kullanılmadığı dönemde dahi yıllarca resmi mühürlerde kullanıldığı gözükmektedir. Buradada aynı durum olabilir. Bazı araştırmacılar tarafından KLMV'nin Luvilerin bölgedeki egemenliklerini kaybettikten 200 yıl sonra yaşadığı iddia edilmektedir.

Bir alfabetik kitabe ile birlikte Sam'al Kralı olan KLMV'nin bir tasvirini kapsayan kabartma, bölgede 19.yüzyılın sonu ile 20.yüzyılın başında Almanlar tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkartılmıştır. Kabartmanın kazınmış olduğu bazalt ortostat bloğun yüksekliği 1.56 metre genişliği ise 1.30 metredir. Kabartma iki temel bölümden oluşmaktadır. 16 satırlık alfabetik bir yazıt bulunan bölümü sağda ve alt bölümde yer alırken bölgenin kralı olan KLMV'nin tasviri ise sol üst bölümde yer almaktadır. KLMV kitabesi yapının girişinin kuzey bölümünde yer almaktaydı.

Araştırmacılar genellikle KLMV kitabesinin M.Ö. 9.yüzyılın ortalarına tarihlendiğini söylemektedir. Bu tarihleme tarihi bilgilerle mukayese edildiği zaman doğru gözükmektedir. KLMV'nin babasının adı olan Hayya, Asur Kralı 3.Şalmaneser'in yıllıklarında Sam'al Kralı olarak bahsedilen Hayyanu ile bağdaştırılmaktadır. [44] Hayanu oğlu KLMV ile 2.PNMV oğlu BR-RKB, 3.Şalmaneser'e karşı M.Ö. 858'de koalisyona katılmışlardır. [45] Asur Kralı olan 3.Şalmaneser'in M.Ö. 858-824 yılları arasında hüküm sürdüğü bilinmektedir.

2.Aşurnasirpal'in oğlu 3.Şalmaneser dönemine ait bol miktarda yazılı kaynak bulunmaktadır. 3.Şalmaneser, uzun saltanatı süresince çok sayıda askeri sefer düzenlemiştir. Askeri genişlemenin en önemli alanları kuzey ve batı olmuştur ve en önemli düşmanları sırasıyla Urartu Krallığı ve Şam koalisyonu olmuştur. Batıya yönelik ilk seferi M.Ö. 858 yılında gerçekleşmiştir. Fırat ve Asi nehirlerini geçerek Akdeniz'e ulaşmıştır. 3.Şalmaneser iki noktada bir batı koalisyonuyla karşı karşıya kalmıştır: Sam'al'da müttefik kuvvetler Sam'al, Patinu, Bit-Adini ve Karkamıştan oluşmaktaydı. Alisir'de ise adı geçenlere ek olarak Kue, Hilakku ve Yasbuku vardı. Müttefiklerin yenilgisinden sonra M.Ö. 857 senesinde 3.Şalmaneser aynı istikamette bir sefer daha düzenledi. Til-Barsib, bir Karkamış kalesi olan Sazabe sırasıyla kuşatıldı. Patinu, Sam'al, Bit-Agusi, Karkamış ve Kummuh dâhil olmak üzere tüm

[44] Brown, s. 341-342.
[45] Greenfield, s. 199.

bölge yıllık haraca bağlandı. M.Ö. 856 yılında bir sonraki seferinde bölgede birkaç idari merkez oluşturdu. Til-Barsib'in adını Kar-Şalmaneser olarak değiştirdi.[46]

KLMV kitabesinde yer alan 16 satır, lehvanın yüzeyinde bulunan 2 geniş çizgi tarafından ikiye bölünmektedir. Fakat içerik bakımından metni 3 parçada incelemek daha doğrudur. İlk bölümde KLMV kendi şeceresini vermektedir. KLMV'nin babası Hayya ve kardeşi S'l isimleri dâhil olmak üzere KLMV'nin saydığı diğer isimler Sami kökenlidir. Yazıtta KLMV ailesinin, kendisinden önce kral olanların, hiçbir şey yapmadığını vurgulamaktadır. Kitabede Danuna'dan (DNNYM) bahsedilmekte ve bu insanların Amanus boyunca yaşadıklarına dikkat çekilmektedir. Kilikya'nın doğusunda yer alan Danunilerle mücadele etmek için bir Asur Kralından, muhtemelen 3.Şalmaneser'den, yardım istenildiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde kral, dış meselelerden bahsetmekte ve ardından iç meselelere geri dönmektedir. Burada kral, "MSKBM" olarak adlandırılan bir gruba seslenmektedir. Kendisinin yönetimde olmadığı dönemde bu gruba "köpekler gibi" davranıldığını kendisinin ise bu durumu düzelttiğini ve onlara adeta birer anne ve baba olduğunu ifade etmektedir. KLMV kitabesi de diğer ele aldığımız birçok kitabe gibi metne zarar gelmemesi için bir lanet ile bitmektedir.

Brian Brown, KLMV kitabesinde Fenikece kullanılmasının bu iki grup arasındakı çatışmadan kaynaklandığını söylemektedir. Brian Brown, Fenikeliler'in bu çatışmaya müdahil olmadığını, Fenikece'nin KLMV tarafından desteklenen herhangi bir yerel, etnik ya da politik grup ile ilişkisinin olmadığını bu nedenle Fenikece kullanımının bir tarafsızlık göstergesi olduğunu savunmaktadır.[47] Son bölüme geldiğimiz zaman ise burada bir lanet yer almaktadır. Bu bölümde KLMV kitabeye bir kişinin zarar vermesi durumunda MSKMB ile B'RRM arasinda çatışma çıkacağını söylemektedir. MSKBM olarak adlandırılan grubun Luviler ve B'RRM olarak adlandırılan grubun Aramiler olduğunu genel kabuldür.

Kitabe stelin ortasında çift çizgi ile ikiye ayrılmakta ve her bölüm aynı cümle ile başlamaktadır. 1-11. satırlar arasında KLMV kendisini tanıtmakta ve politik başarısının üzerinde durmaktadır. KLMV 1-4. satırlarları kendisinden önceki

[46] Albert Kirk Grayson, **Assyria: Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.),** The Cambridge Ancient History III, Part 2, 1982 Cambridge: Cambridge University Press. s. 259-260.
[47] Brown, s. 343.

atalarına (GBR-BMH-HY'-S'L) 5-6. satırları ise kendisine ayırmaktadır.[48] 7-8. satırlarda KLMV başarılı faaliyetlerinden bahsetmekte[49] 10. Satırda KLMV kendisinden 12-19. Satırlar arasında saltanatı süresince krallığın dış ilişkilerinden, YD'Y'deki olumsuzluklardan ve onlarla nasıl başa çıktığından bahsetmektedir. 15-16. satırlarda ne yaptığını 17-18. satırlarda nasıl yaptığını söylemektedir. İkinci bölüm bir tanıtım bölümüyle başlamakta ve 20-30. satırlar arasında YD'Y'nin içişleri anlatılmakta 31-35. satırlar arasında ise diğer kraliyet kitabelerinde olduğu gibi bir lanet yer almaktadır.[50] KLMV birinci satırda kendisini HY' oğlu KLMV olarak tanımlarken 10. Satırda ise TML oğlu KLMV olarak tanımlamaktadır. Burada geçen ve Sami kökenli olduğu düşünülen TML kelimesi doğruluk/dürüstlük anlamına gelebileceği gibi KLMV'nin annesinin adı da olabilir. Buradan hareketle KLMV'nin kardeşi Sa'il'den farklı bir anneye sahip olabileceğini ve kardeşi Sa'il'i devirip tahta geçebileceğini hipotezi öne sürülmektedir.[51]

Ortostatta yer alan ayakta ve yandan tasvir edilen figür yaklaşık 0,5 metre yüksekliğinde ve uzun bir elbise giymektedir. Elbisesi desenli ve sonu püsküllüdür. Bu püsküllerin nilüfer çiçeğini hatırlatan bir tarzda olduğu görülmektedir. Başında bir tür sapka vardır bu şapkanın püsküllü olduğu görülmektedir. Sıkı ve lüle şeklinde olan saçları omuzlarına dayanmaktadır. Uzun ve kare biçiminde bir sakala sahiptir.

KLMV sağ elini yukarıya doğru kaldırmaktadır. İşaret parmağı öne doğrudur burada KLMV 4 adet sembol göstermektedir. Birinci sembolün boynuzlu bir sapka olduğu gözükmektedir. İkinci sembolün ise ne olduğu tam olarak belli değildir yine boynuzlu bir sembol olabilme ihtimali vardır. Üçüncü sembolün kanatlı bir güneş diski olduğu görülmektedir. Dördüncü sembolün ise bir ay olduğu gözükmektedir.

KLMV'nin sol eli ise aşağıdadır sol elinde bir nesne tutmaktadır bu nesne muhtemelen bir çiçektir bu nesne elbisesinin sonunda yer alan püsküllere kısmen benzemektedir. Bu çiçek Ahiram'ın lahidin de bulunan nesneye oldukça

---

[48] Terence Collins, **The Kilamuva Inscription – a Phoenician Poem**, Die Welt des Orients, Vandenhoeck&Ruprecht (GmbH&Co.KG) 6:2, 1971, s.185. https://www.jstor.org/stable/25682698 (29.07.2020)

[49] Pierre Swiggers, **Notes On The Phoenician Inscription of Kilamuwa**, Rivista Degli Studi Orientali, 55:1/2, 1981, s.2. https://www.jstor.org/stable/41880329 (29.07.2020)

[50] M. O'Connor, **The Rhetoric of Kilamuva Inscription**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (226), 1977, s. 24-25. https://www.jstor.org/stable/1356572 (29.07.2020)

[51] Ian Young, **KLMW BR TML**, Syria, Institut Francais du Proche-Orient, 70:1/2, 1993, s.96 ve 98. https://www.jstor.org/stable/4198995 (29.07.2020)

benzemektedir bu bize Fenike dili ve yazısıyla birlikte Fenike kültürününde Anadolu'ya yayıldığını gösteren motiflerden biridir.[52]

KLMV kitabesi bu sebeble hem Fenike dili ve yazısını hem de Fenike kültürünü barındıran önemli bir yazıttır. KLMV'nin her iki elinde saat tarzında birer bilezik bulunmaktadır. Bu bilezikler sadece Asur kralları, yüksek soylular ve tanrılar tarafından giyiliyordu.[53] Ayakları çıplak değildir fakat parmakları gözüktüğü için sandalete benzer bir ayakkabı giydiğini söyleyebiliriz. Belinde kemer tarzı bir nesne bulunmaktadır.

KLMV'nin tasvirinin Asur krallarının tasvirlerine benzediğini görülmektedir. Greenfield, KLMV'nin kıyafetinin Asur tarzında olduğunu ve stelde ilahi semboller kullanımının Asur etkisini gösterdiğini belirtmektedir.[54] Gerçekten de şapka, püskül, saç - sakal tarzı, elbise ve bilekliği göz önüne alındığında bir benzerlik olduğu görülmektedir.

Sam'al kralları aynı zamanda Geç Hitit ikonografisini ve süsleme sanatını benimsemişlerdir. Bu durum Hitit kültürünün diğer Geç Hitit Şehir Krallıkları'nda olduğu gibi Sam'al Krallığı'nda da devam ettiğini göstermektedir.[55]

Brian Brown, KLMV kitabesinin Arami etkisi denilen bir özelliğe sahip olmadığını söylemektedir. Rölyef'in bileşenlerinin tamamı Arami olmayan gelenekleri yansıtmaktadır. Ele aldığımız figür Asur tarzındadır, dili Fenikecedir aynı zamanda KLMV'nin elindeki çiçek Fenike kültürünü yansıtmaktadır. KLMV'nin ismininde Aramice değil Luvice olduğu görülmektedir. Brown, Demir Çağı'nda önde gelen bir Arami devleti olarak görülen Zincirli'de ortaya çıkan bu durumun biraz garip göründüğünü belirtmektedir.[56] Burada Bir Arami tanımlaması sorunu ortaya çıkmaktadır; Aramiler'in Asur kaynaklarında başsız, kralsız insanlar olarak geçtiği, Aramiler için herhangi bir ortak kimliğe atıfta bulunmadıkları görülmektedir.

---

[52] Brown, s. 344.
[53] Mark W. Hamilton, **The Past as Destiny: Historical Visions in Sam'al and Judah under Assyrian Hegemony**, The Harvard Theological Review, Cambridge University Press – Harvard Divinity School, 91:3, 1998, s. 222. https://www.jstor.org/stable/1509983 (31.07.2020)
[54] Greenfield, s. 200.
[55] İbrahim Üngör, **İslahiye Ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 8, 2011, s. 141.
[56] Brown, s. 346.

KLMV, kitabede 1.ve 5. satırlar arasında kendi atalarını tanıtmaktadır ve bir ifade her isme eşlik etmektedir: VBL P'L (ve o başarısızdı)[57] bu ifade 4. ve 5. satırlar ile bitmektedir. Ardından KLMV "ama ben, KLMV benden öncekilerin başarmadığını başardım" demektedir. 5. ve 8.satırlarda Y'DY'nin dış güçler ile ilişkisi, 9. ve 13.satırlarda ülkedeki iç durum anlatılmaktadır. 9. ve 11.satırlarda geçmişi olumsuz KLMV dönemin ise olumlu bir tasviri çizilmektedir. Geçmiş, yaygın yoksulluk ile tanımlanırken KLMV dönemi ise refah dönemi olarak tanımlanmaktadır.[58]

Kitabesinde KLMV, Asur Kralı'na çevredeki bir krallığa karşı yardım etmesi için ödeme yaptığını belirtmektedir. Ayrıca BR-RKB babası PNMV'yi Asur ordusunun onurlu bir üyesi olarak tanımlamakta ve 3.Tiglat-Pileser tarafından tahta çıkarıldığını belirtmektedir.[59]

KLMV ve BR-RKB, Asur Kralı'yla anlaşma yapmanın kendi devletlerine pozitif etkisinin olacağını düşünüyorlardı. KLMV bu sebeble Asur Kralı'na ödeme yaparak ülkesini yabancı boyundurluğundan kurtarmış oluyordu ayrıca bu sayede halkına zenginlik ve refah sağlıyordu. BR-RKB babası PNMV'nin Asur Kralı'na sadık olduğunu belirtiyor bu sayede Gurgum Krallığı'nın sınırlarındaki bazı toprakları ilhak edebildiğini belirtiyordu. Ayrıca Asur Kralı diğer kralları refah ve zenginliği ile etkilemesi için Sam'al kraliyet sarayını restore etmesi için ona izin veriyordu. Giovanni bu üç kralın (KLMV, Varikas ve BR-RKB) etkili bir güç olan Asur ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Giovanni ayrıca bu üç kraldan yalnızca Varikas'ın çok fazla açıklık ve yoğunlukla Asur Kralı ile olan ilişkilerden bahsettiğini buna mukabil KLMV'nin anlaşmanın pozitif sonuçlarını söylemekten kaçındığını ama BR-RKB'nin ise 3.Tiglat-Pileser'in babasını kral yaptığını belirterek Asur Kralı'na babasının efendisi kendisini ise gururla Asur Kralı'nın bir hizmetkârı olarak tanımladığını belirtmektedir.[60]

Brian Brown'a göre 9.yüzyıla tarihlenen KLMV kitabesi, Erken Demir Çağ'ı süresince bölgeyi etkileyen karmaşık sosyo-kültürel ve politik değişimler için bir

[57] Frederick Mario Fales, **Kilamuwa and the foreign Kings: Propaganda and Power**, Die Welt des Orients, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG) https://www.jstor.org/stable/25682913 (28.06.2020). 1979, s. 7.
[58] Fales.s. 8.
[59] Giovanni B. Lanfranchi, **A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çinekoy Bilingual (Cilicia)**, Studia Orientalia (106), 2009 (WCB) s. 128.
[60] Lanfranchi, WCB s. 148.

kanıt sağlamaktadır. Kitabe KLMV'nin politik hareket tarzı ve kimlik üzerine görüşlerini hakkında bilgi edinmemize olanak tanımaktadır.[61] Yazılı metin haricinde KLMV'nin oyulmuş ve dekore edilmiş rölyefi sayesinde hükümdarın tasvirini de öğrenmekteyiz.

1.5.2. Zincirli Kitabesi 2 (KTMV)

Şikago Üniversitesi Doğu Enstitüsü, Neubaur Family Foundation'ın finansal desteği ile "The Neubauer Expedition" projesi kapsamında, yayınlarından istifade ettiğim, Şikago Üniversitesi Doğu Dilleri ve Medeniyetleri bölümünden Dr. David Schloen başkanlığında çok uluslu geniş bir arkeoloji ekibi ile 2006 yılında bölgede Sam'al ve diğer Demir Çağ'ı krallıklarının ekonomik, toplumsal ve kültürel yapılarına ilişkin yeni bulgular elde etmek için muhtelif bölgelerde kapsamlı bir kazı çalışması başlatılmıştır. Bu kazılar sonucunda KTMV steli ortaya çıkarılmıştır.

Şikago Üniversitesi tarafından David Schloen ve Amir Fink yönetiminde 2006 yılında bölgede başlatılan kazıdan bir müddet sonra yani 21 Temmuz 2008'de M.Ö. 8.yüzyıla tarihlenen KTMV steli ele geçmiştir. Stel takriben 360 kilograma 99 cm. uzunluğa ve 72 cm. genişliğe sahiptir.[62] Kraliyet kitabesi olmayan bu stel, Demir Çağı'ndaki dini inanç ve uygulamalara dair yeni bilgiler sunmaktadır. KTMV diktirmiş olduğu kitabede sadece ismini ve bir portresini değil aynı zamanda yıllık yapılan kurban törenleri için bize bir takım bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda bu stel ölüm sonrası inanışlar hakkında bilgi vermektedir. KTMV, bu kitabeyi tapınağın bitişiğindeki özel bir binaya yerleştirmiştir. KTMV'nin ölümünden sonra bazı şeyler değişmiştir ve şehir terkedilmiş duvarlar yıkılmış böylece KTMV steli yüzyıllarca karanlıkta kalmıştır. 2008 yılında Şikago Üniversitesi Oriental Institute, Zincirli bölgesine bir keşif gezisi gerçekleştirmiş böylelikle yazıt ortaya çıkartılmıştır. KTMV steli yüzeyin sadece birkaç santim altında bulunmuştur. KTMV steli Demir Çağı'nda bölgede bulunan şehir devletlerinin dini ve sosyal hayatına ilişkin yeni ve zengin bir belge niteliği taşımaktadır.

KLMV kitabesinde olduğu gibi KTMV kitabesinde de bir figür bulunmaktadır. Bu figür yazıtın sol köşesinde yer almaktadır. Yazı ise sağ köşededir.

[61] Brown, s. 339.
[62] Schloen – Fink, s. 215.

KLMV kitabesinde olduğu gibi kanatlı bir güneş diski stelin üzerinde bulunmaktadır. Biraz zarara uğramıştır fakat yine de bu sembolün kanatlı bir güneş diski olduğu anlaşılmaktadır. Bu sembol güneş tanrısının koruyuculuğunu hatırlatmaktadır. Stelde bulunan kanatlı güneş diski kitabede 4.satırda geçen güneş veya güneş tanrısı Şems'i temsil etmektedir. KLMV kitabesinde kral yandan ve ayakta bir şekilde tasvir edilirken KTMV kitabesinde kral otururak tasvir edilmiştir.

KTMV bir sandalye üzerine oturmaktadır. Konik bir başlık giymektedir bu başlığın ucunun sivri ve püsküllü olduğu gözükmektedir. Elbisesi 2 parçadan oluşmaktadır; kısa kollu bir tunik giymektedir ve omuzunu kaplayan püsküllü bir elbisesi bulunmaktadır. KTMV'nin elbisesi özellikle şapkası ve rölyefinin oyum şekli kendisinin Sam'al'ın elitlerinden olduğunu göstermektedir. KTMV, sağ elini havaya kaldırmıştır yani sağ eli sol eline nazaran daha yukarıda yer almaktadır. Başparmağıyla aşırı derecede uzun olan işaret parmağı arasında bir içki kâsesi tutmaktadır. Sol elinde ise oval bir objeye bağlı olan kavisli bir nesne tutmaktadır. Bu obje bölgede bulunan ağaçlardan elde edilen bir madde olabilir.

KTMV'nin önünde dikdörtgen bir tepsi bulunmaktadır üzerinde çeşitli yiyecekler vardır. Burada üç adet nesne göze çarpmaktadır en sol tarafta kapaklı bir kap ya da kutu gözükmektedir. Hemen onun yanında ortada alttan destekli yani ayaklı bir servis tabağı bulunmaktadır. Üzerinde bir yiyecek vardır fakat ne olduğu tam olarak belli değildir. Bir ördek olabileceği belirtilmektedir.

Dominik Bonatz, ördeğin stelin 13. satırında yazılan KTMV için sunulan koyun ile uyuşmadığını bu sebeble steldeki resmin gerçekte sunulanların birebir aynısı olamayabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla metin ile tasvir arasında birebir örtüşme olmayabilir. Aynı zamanda su kuşları da bölgede ortaya çıkarılan birçok ölümle ilgili stelde tasvir edilmektedir. Mısır'da bulunan ölümle ilgili stellerde de kazlar tasvir edilmektedir. Suriye-Anadolu kentlerinde ise ölüler için kuş sunakları kullanılmaktadır. KTMV et ile beraber bir miktar ekmek yemektedir. Hakikaten ekmek çok sayıda dini metinlerde de yer almaktadır. Ölüm ile ilgili stellerde ekmek temel unsurlardan biridir. Ölümle ilgi stellerde Suriye-Anadolu sanatında olan ve diğerlerinde olmayan bir obje daha bulunmaktadır, bu da pinopsida bitkisidir. Bu kozalaklı ağaçlar hem ticarrette hem de dini törenlerde önemli bir rol oynadığı için aynı zamanda KTMV'nin zenginliğine de dikkat çekilmek istenmiş

olabilir. Aynı şekilde KTMV'nin sağ eliyle kaldırmış olduğu içecek kutusu sadece sonsuz yaşamı değil aynı zamanda KTMV'nin hem dünyada hem de diğer dünyadaki sosyal statüsünü temsil ediyor olabilir. En sağ köşede ise üst üste bir yığın yiyecek bulunmaktadır. Dominik Bonatz, KTMV'ye sunulan çeşitli yiyecek ve içeceklerin ölümden sonra hayatın devamlılığını ve yenilenmeyi temsil ettiğini söylemektedir.[63]

Adad ve PNMV kitabeleri KTMV kitabesinden daha uzundur fakat KTMV kitabesi daha iyi korunmuş olduğundan dolayı daha rahat bir şekilde okunabilmektedir. 202 harften oluşan bu kitabenin tüm harfleri kolaylıkla okunabilmektedir. Sadece tek bir problem gözükmektedir birbirlerine benzeyen Daleth ve Reş harflerini ayırt etmekte sıkıntı çekilmektedir. Örneğin stelde SY/D/R kelimesi geçmektedir ilk iki harfi bilinmekte son harfi ise D veya R olan bu kelimenin vokalizasyonu belirsizdir. Gerçi Eski Güney Arapçasında bu kelime ile aynı anlamda olan "MSVD" kelimesi geçmektedir. Fakat yine de kelimenin okunuşundan tam olarak emin olamayacağımız bir gerçekliktir. Unutulmamalıdır ki Eski Güney Arapçası bir Kuzeybatı Sami Dili değildir. Wolfgang Röllig bu konu ile ilgili olmasa da bir makalesinde Arapça ile Fenikece kelime bilgisini karşılaştırırken dikkatli olunması gerektiğini yanlış sonuçlar oluşabileceğini dipnot ile belirtmektedir.

KTMV stelinin keşfi bize biricik ve neredeyse daha önce hiç olmayan 2700 sene evvel yaşayan insanların dini inançlarına, ölüm ve yaşamlarına bakmak için bir şans vermektedir. Demir Çağı'nda Suriye-Anadolu kent devletlerindeki dini ve sosyal hayata dair yeni ve zengin bir belge olan KTMV steli aynı zamanda vefat eden ataları anmak için düzenli aralıklarla yemek ve içecek paylaşımı yapılma geleneğinin bölgede var olduğunu bize göstermektedir.

KTMV'nin onuruna yıllık düzenlenen şölenler bize aynı zamanda bölgede ata kültü aracılığıyla kimlik ve hafıza yaratımı geleneğini varlığını göstermektedir. Stelde aynı zamanda ruh kavramından bahsedilmektedir ve böylelikle bölgede yaşayan insanların bedeni ruhtan ayrı bir varlık olarak algıladıklarını KTMV steli sayesinde öğrenmekteyiz. Batı Sami dillerinde yazılmış olan bedeni ve ruhu iki ayrı varlık olarak ele alan şimdiye kadar bulunan en eski kitabe KTMV kitabesidir.[64]

[63] Herrmann - Schloen, IRM, s. 39-40
[64] Herrmann - Schloen, IRM, s. 17.

2700 sene evvel Sam'al kentinde KTMV isimli bir adam faniliğin üzerine düşünmeye başlayıp hatırasını canlı tutmaya karar vermiştir ve böylelikle stel ortaya çıkmıştır. KTMV, zengin ve bağlantıları olan bir kişiydi. Bu sebeble sadece ismini ve tasvirini barındıran değil aynı zamanda ziyafetten keyif aldığı bir resmi ve ruhu için yıllık yapılacak kurbanlarla ilgili belirli yönergelerin bulunduğu bir taş anıt diktirmiş ve bu anıtı tanrısının tapınağının yanındaki özel bir binanın içine yerleştirmiştir. Stel kitabede syd/r olarak adlandırılan muhtemelen kabul odası olarak kullanılan özel bir odaya yerleştirilmişti.

PNMV'nin altında yönetici olan KTMV Sam'al kraliyet ailesinden gelen kozmopolit tarzı benimsemişti. KTMV kel bir biçimde tasvir edilmiştir. Kellik bu dönemde ilmiye sınıfı için fiziksel temizlenme olarak addedilmekteydi. Din adamları sıfıra kazınmış bir saç ile beraber sinekkaydı bir traşı tercih ediyorlardı fakat KTMV'nin neden böyle bir tercihte bulunduğu belli değildir.

1.5.3. Zincirli Kitabesi 3 (PNMV 1)

1.PNMV Gerçin'de yeni bir nekropol inşa ettirmiştir. Çevresindeki tabiata hâkim olan bir tepe olan bu bölge Zincirli'nin kuzeydoğusunda yer almakta ve Zincirli'ye takriben yedi kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Bölgede Sam'al'ın en büyük tanrısı olan Hadad ele alacağımız kitabede olduğu gibi saygı görmektedir. Gerçin ve çevresinde beş heykel kalıntısı bulunmuştur. Bunların bazılarında kitabe bulunmaktadır. Zincirli'de olduğu gibi bu bölgede de ata kültü bulunmaktadır. Ele geçen heykeller ve kitabeler bunu göstermektedir.

Arkeolojik olarak yeterince araştırılmamış olan bu bölgeye birinci araştırma seferi Haziran 1888 yılında ikinci araştırma seferi ise Şubat 1890 yılında düzenlenmiştir. Üç metre yüksekliğindeki Hadad'ın heykelinin üzerine kazılan kitabede 1.PNMV eylemlerini anlatmaktadır. Fırtına Tanrısı Hadad'ın heykeli mezar odasına değil muhtemelen merkezi ibadet yeri olan Gerçin'in tepebaşına yerleştirilmiştir. Kazı yetersizliğinden dolayı tam olarak bilinememesine rağmen kral PNMV'nin kendisinin olduğu ikinci bir heykelin daha olduğu tahmin edilmektedir.

Sam'al'ın en büyük ve saygı gören tanrısı olan Hadad'tan kurbanın istihkakını tahsis etmesi istenir. Kurban Hadad adına yapılır. Diğer kraliyet

kitabelerinde de Hadad'tan söz edilmektedir. PNMV'nin ruhunun da iştirak etmesi istenir. Bu durumun Hitit ata kültürünün bir taklidi gibi göründüğü söylenmektedir.[65] Hadad'ın giymiş olduğu elbisenin de Geç-Hitit / Kuzey Suriye saç ve sakalının ise Asur tarzında olduğu belirtilmektedir.[66] Kitabede geçen "NBS" kelimesi ruh olarak tercüme edilmektedir. Merhumun ruhu veya "NBS PNMV" ifadesinde olduğu gibi PNMV'nin ruhu şeklinde tercüme edilen bu ifade diğer Sami dillerinde de sıklıkla kullanılmaktadır. Tevratın Tekvin bölümünün Arapça versiyonunda "Ruhullah" İbranice versiyonunda ise "Ruha Elohim" ifadeleri yer almaktadır.

Sam'al Krallığı'nın son kralı olan BR-RKB'nin merhum babası olan 2.PNMV adına diktirdiği heykelde muhtemelen Gerçin'de bulunmuş veya oradan Zincirli'ye getirilmiş olabilir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla PNMV Asur Kralı Tiglat-Pileser'in sadık bir hizmetkârıdır ve Asurlular tarafından sevilmektedir. PNMV muhtemelen kendi bölgesinin dışında vefat etmiştir bu sebeble Asur Kralı Tiglath-Pileser merhumun cenazesi ile alakadar olmuştur. Resimde görüldüğü üzere metin çok hasar görüp kırıldığı için İncirli Kitabesi'nde olduğu gibi çıplak göz ile okunması oldukça zordur.

Sam'al kitabeleri arasında benzerlikler vardır. Örneğin KTMV kitabesi ile BR-RKB kitabesini ele aldığımızda her iki kitabe de diğer kraliyet kitabelerinde olduğu gibi bir tanıtım bölümüyle başlamaktadır. KTMV kendisini PNMV'nin hizmetkârı ve Sam'al Kralı'nın vasalı olarak tanımlarken BR-RKB kendisini Asur Kralı Tiglat-Pileser'in vasalı olarak tanımlamaktadır. KTMV kitabesi ile 1.PNMV kitabesinin arasında da benzerlikler bulunmaktadır; her iki kitabe de bir nekropolis veya anıt bölgesinin inşaası ile başlayarak merhuma hangi sunakların verilmesi gerektiği ile devam etmektedir. Tanrılara ve merhumların ruhuna koyun, koç, öküz gibi hayvanları kapsayan adaklarda bulunmak hem Ördekburnu hem de PNMV kitabelerinde yer almaktadır. Hem tanrılara hem de merhumların ruhlarına sunaklar yapılmaktadır. Rölyeflerde KTMV'nin tasviri birçok açıdan kral BR-RKB'nin tasvirine benzemektedir ayrıca tahtın temsili, ayak iskemlesi, el ve kolun pozisyonu elbiseler ve başlıklar gibi birbirlerine benzeyen birçok ortak noktaya sahipler. Bunun

[65] Herrmann - Schloen, IRM, s. 59.
[66] Hamilton, s. 225.

dışında güneş tanrısının tasviri, Sam'al akropolisinde bulunan bir prensesin mezar stelinin üzerinde yer alan, güneş tanrısı ile paralellik göstermektedir.[67]

Younger'a göre PNMV kitabesi Sam'alca yazılmıştır. 2.PNMV'nin oğlu BR-RKB bu steli muhtemelen saltanatının ilk yıllarında babasını anmak için diktirmiştir zira babası Şam'da aniden ölünce kendisine ait bir kitabe yaptıramamıştır. 2.PNMV M.Ö. 733-732 yıllarında Şam bölgesinde 3.Tiglat-Pileser' e karşı yapılan seferde hayatını kaybetmiştir. Younger'a göre kitabe M.Ö. 733-727 yılları arasına tarihlenmektedir. [68] Heykel aslında PNMV'nin kabrinin önüne onu anmak için yerleştirilmek istenmiştir. Kitabenin 1-4. satırlarında bir tanıtım bölümü bulunmaktadır. 5-63. ana bölüm 64-73. ise sonuç bölümüdür. 3.satır kronolojik bilgi içermektedir fakat bu bölüm kayıptır. PNMV'nin hayatı ve başarıları anlatılmaktadır.

Younger, 5-24. satırları "Crisis" 25-41. Satırları "restoration" 42-63. Satırları ise "vassal" olarak tanımlamaktadır. [69]

Birinci bölüm Sam'al'da meydana gelen krizi anlatmaktadır. PNMV adına tanrı Hadad tarafından yapılan ilahi bir müdahale vardır. Barşur'un ve yedi akrabasının öldürüldüğü ifade edilmekte ve birçok şehri ve ülkelerin ekonomilerini mahvettiğinden söz edilmektedir.

İkinci bölümde kriz çözülür bu krizin çözülmesinde iki kişi mesuldür. Bunlar Asur Kralı ve PNMV'dir. PNMV, Asur Kralı 3.Tiglat Pileser'den yardım elde eder. Asur Kralı PNMV'yi kral ilan eder. Böylelikle PNMV muvaffak olur ve hapishaneleri ortadan kaldırır, tutsakları ise serbest bıraktırır. PNMV, ayrıca bölgeye ekonomik rahatlık getirir ve bilgeliği ve sadakati sayesinde diğer krallar ile aynı statüyü elde etmiş olur.

Üçüncü bölümde PNMV'nin Tiglat-Pileser'in vasalı olduğu belirtilir. 42-53.Satırlar PNMV'nin başarılarının 54-63. Satırlar ise ölümünün yer aldığı bölümlerdir. Başarılarının sebebi Asur Kralı'yla olan iyi ilişkilerinden dolayıdır. Bu ilişkiler sayesinde Sam'al'ın refah düzeyi yükselmiştir. 52. satırda Gurgum bölgesinden toprak elde ettiği belirtilmektedir. 54-61. satırlarda PNMV'nin Tiglat-Pileser'in yolunda Şam'a karşı girişilen savaşta vefat etmesi ise "kral ağladı, vassal

[67] Herrmann - Schloen, IRM, s. 59-60.
[68] Greenfield, s. 199.
[69] Younger, K. Lawson, **Panamuwa and Bar-Rakip: Two Structural Analyses,** JANES 18, 1986 s. 91.

krallar ağladı, tüm karargah ağladı" şeklinde ifade edilir.[70] Asur Kralı PNMV'nin anısına Şam yolunda bir anma töreni düzenlemiştir. PNMV kitabesi Levantta bulunan kitabelerden farklıdır. Birinci şahısla değil üçüncü sahısla olaylar anlatılmıştır.

1.5.4. Zincirli Kitabesi 4 (PNMV 2)

2.PNMV darbe ile devrilen ardından Asur Kralı tarafından Sam'al tahtına iade edilen ilk kişi olma özelliği taşımaktadır. Sıkı bir Asur denetimine rağmen onun yönetimi altında Sam'al Krallığı bir süre daha varlığı devam ettirebilmiştir. Fakat takriben 20 sene sonra hanedan ortadan kaybolmuş ve Sam'al bir Asur vilayeti haline gelmiştir.[71]

Bu kitabe 1888 yılında German Orient Comite tarafından yürütülen kazı çalışmaları sırasında Zincirli'nin takriben iki kilometre kuzeyinde Tahtalı Pınarında bulunmuştur. Kitabe Sam'al Kralı 2.PNMV'ye aittir. Heykelin yalnızca alt tarafı korunmuştur. Fenike dili ve alfabesi kullanılarak heykelin üzerine kazınmış olan kitabe 23 satırdan oluşmaktadır. Kitabe 2. PNMV'nin halefi ve oğlu BR-RKB tarafından 3.Tiglat-Pileser'in sadık bir vasalı olarak M.Ö. 333/332 senelerinde Şam'da savaşırken hayatını kaybetmiş olan babasını anmak için yaptırılmıştır.[72] Aslen muhtemelen Gerçin'e yakın kraliyet nekropolisine yerleştirilmesine rağmen araştırmacılar heykeli bu bölgeye üç kilometre uzaklıktaki terkedilmiş bir mezarlıkta mezartaşı olarak kullanıldığını farkettiler.[73]

Kitabe Tiglat-Pileser'in sadık bir hizmetkârı olan PNMV'nin ruhu için cenaze sunakları sunduğu ve sefer devam ederken PNMV için bir anıt diktirme emri verdiğinden bahsetmektedir. 2.PNMV'den KTMV stelinde de bahsedilmektedir. KTMV kendisini PNMV'nin hizmetkârı olarak tanımlamaktadır.

---

[70] Younger, s. 99.
[71] Herrmann - Schloen, IRM, s. 99.
[72] Scott C. Layton – Dennis Pardee, **Literary Sources for the History of Palestine and Syria: Old Aramaic Inscriptions**, The University of Chicago Press, The American Schools of Oriental Research, 51:3, 1998, s. 181. https://www.jstor.org/stable/3210067 (05.08.2020)
[73] Simon B. Parker, **Appeals for Military Intervention: Stories from Zinjirli and the Bible**, The Biblical Archaeolohist, 59:4, The University of Chicago Press - The American Schools of Oriental Research, 1996, s. 216. https://www.jstor.org/stable/3210563 (30.07.2020)

PNMV heykelinin ön kısmında ve en altında püsküllü bir elbise kenarı gözükmektedir. Zincirli'de bulunmuş olan diğer ortostatlarda ve stellerde bu durum mevcuttur. KTMV steline benzer şekilde PNMV'nin rölyefinde kralın püsküllü elbise kenarı ayrıntısı dışında ayak biletlerine kadar uzanan bir tunik giydiği gözükmektedir. PNMV muhtemelen kendisine özgü ayırt edici bir elbise giymekteydi. PNMV ile KTMV kitabelerinde anlatılanlar parellik göstermektedir.[74] Kitabenin son kısımları kısmen okunamaz durumdadır. Heykel PNMV'nin mezarının yakınına yerleştirilmiştir. Mark W. Hamilton, kitabeyi şu şekilde inceleyebileceğimizi belirtmektedir; 1.Satır giriş – tanıtım, 2-19. satır arasında tarihi özet; 2-6. satır arasında Asur müdahalesinden önceki kötü zamanlar, 6-11. satır arasında Asur müdahalesinden sonraki iyi zamanlar, 12-19. satır arasında Asur'un PNMV'ye saygısı 19-23. satır arasında ise kapanış bölümü yer almaktadır. 11-18. Satır arasında Tiglat-Pileser'e atıfta bulunulurken, 17 ve 18. Satırlarda PNMV'nin ölümü ve cenazesi tasvir edilmektedir.[75]

1.5.5. Zincirli Kitabesi 5 (BR-RKB 1)

BR-RKB ortostatta lokal, püsküllü bir elbise giymekte ve sağ tarafta bir tahtın üzerinde oturmaktadır. Hemen karşısında ve sol tarafta muhtemelen yazıcı veya vezir olan bir kişi ayakta durmakta kendisine doğru bakmaktadır. [76] Fenikece yazılı kitabe ortostattın üzerinde yer almaktadır. 1.1 metre yüksekliğindeki stel Sam'al'da bulunmuştur.

1.5.6. Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2)

PNMV kitabesine kıyasla uzun olmayan BR-RKB kitabesi Younger'a göre "Mezopotamya Aramicesi" ile yazılmıştır. Kitabe diğer kitabelerde olduğu gibi bir tanıtım bölümüyle başlamaktadır. Bu tanıtım 1-3. satır aralarını kapsamaktadır. 4-16. satır araları ise metnin geri kalanını kapsamaktadır. BR-RKB burada kendisini Ya'diya değil Asurlular'ın bölgeyi adlandırdığı kelime olan Sam'al'ın Kralı olarak

[74] Herrmann - Schloen, IRM, s. 121.
[75] Hamilton, s. 277-228
[76] Parker, s. 218.

tanımlamaktadır. Younger, bu durumun Asur'un Kuzey Suriye bölgesindeki etkinliğinin arttırmasının bir göstergesi olabileceğini ileri sürmektedir.[77]

Younger, kitabeyi üç bölümde incelemenin doğru olabileceğini ifade etmektedir; 4-5. satırlar BR-RKB'in tahta çıkması 6-11. satırlar hanedanın yükselişi ve 12-16. satır aralarında ise sarayın inşaası ele alınmaktadır.

Birinci bölümde BR-RKB kendisinin ve babasının 3.Tiglat-Pileser ve tanrıya sadakatinden dolayı Rakip-El'in kendisine babasının tahtında hüküm sürmesine izin verdiğini belirtmektedir. Kitabe BR-RKB'in tanrıyı kendisinin tahta çıkma sürecine dâhil etmesiyle PNMV kitabesinden farklılık göstermektedir. İkinci bölümde hanedanın yükselişi konu edilmektedir. 6-8. satırlar 9-11. satırlarda bir anlamda tekrar edilir. BR-RKB babasının evinin yani hanedanının diğerlerinden çok daha yararlı olduğunu bu sebeple de Asur Kralı'nın vassalları arasında özel bir statüye sahip olduğunu belirtmektedir. Babasının saltanatını devralan BR-RKB onu daha iyi bir konuma yükseltmek için gayret göstermiştir. Younger, kitabede kullanılan dilin abartmalı ve propaganda amaçlı olduğunu belirtmektedir.[78] Üçüncü ve son bölümde ise sarayın inşaası ele alınmaktadır. Bu bölüm 12-16. satırları kapsamaktadır. Younger, burada bir kelimenin iki farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Aynı kelime 6-11. satır aralarında hanedan anlamında kullanılırken 12-16. satır aralarında ise saray anlamında kullanılmaktadır. BR-RKB kendisinin çok zengin olduğunu ve güçlü bir hanedana sahip olduğunu belirtmektedir. Fakat bu güçlü hanedan için yeterli gelebilecek bir saray olmadığından dolayı yeni bir saray inşaa ettirmek gereksiniminde kalmıştır.

1.5.7. Zincirli Kitabesi 7 (BR-RKB 3)

Diğer BR-RKB kitabelerine nazaran bu kitabe oldukça zarar görmüştür. BRK-RKB 2 kitabesine nazaran bu kitabede kral sağ tarafta yer almaktadır. Başının bir bölümü, sakalı ve vücudunun bir bölümü gözükmektedir. Elinde bir kâse tutmaktadır. Arka fonda kitabe bulunmaktadır. Üst bölümde bir takım sembollerin var olduğu gözükmektedir.

[77] Younger, s. 101.
[78] Younger, s. 102.

1.5.8. Zincirli Kitabesi 8 (BR-RKB 4)

M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenenen gümüş bir külçe Felix Von Luschan başkanlığındaki kazı çalışmasıyla Sam'al'da bulunmuştur. Üzerinde bir satırlık Fenike yazısı bulunmaktadır. Bır kısmı kırık olan külçe dairesel biçimdedir. Döküm tekniği ile oluşturulmuştur. Üzerinde bulunan kitabenin harf çevirisi "LBRRKB BR PNMV" tercümesi ise "PNMV'nin oğlu BR-RKB" şeklindedir. 402 gram ağırlığında ve 8.60 cm. çapındaki gümüş külçe The British Museum envanterine kayıtlıdır.[79]

1.5.9. Zincirli Kitabesi 9 (BR-RKB 5)

Korunmuş bir biçimde günümüze ulaşan bu gümüş parçası 497 gram ağırlığındadır. Üzerinde bir satırlık Fenike yazısı bulunmakta olan kitabe Berlin Müzesi envanterine kayıtlıdır. Harf çevirisi ve tercümesi bir üstte belirtilen kitabe ile aynıdır.[80]

[79] https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1967-0617-1 (02.08.2020)
[80] https://www.ancient.eu/image/7174/silver-from-samal/ (02.08.2020)

İKİNCİ BÖLÜM
ANADOLU'DA BULUNAN DİĞER FENİKECE KİTABELER

2.1. FENİKE-ANADOLU İLİŞKİLERİ

Sam'al ve çevresinde Fenike dili ve alfabesiyle yazılmış 14 kitabe bulunmaktadır.

1- Hiyeroglif Luvicesi, Yeni Asurca ve Fenikece yazılmış olan İncirli kitabesi, (Kahramanmaraş)[81]
2- Hiyeroglif Luvicesi ve Fenikece yazılmış olan Karatepe kitabesi, (Osmaniye)[82]
3- Hiyeroglif Luvicesi ve Fenikece yazılmış olan Çineköy kitabesi (Adana)[83]
4- Hiyeloglif Luvicesi ve Fenikece yazılmış olan İvriz kitabesi (Konya)[84]
5- Fenikece yazılmış olan Hasanbeyli kitabesi (Osmaniye)[85]
6- Fenikece yazılmış olan Cebelireis Dağı kitabesi (Antalya)[86]
7- Fenikece yazılmış olan Ördekburnu kitabesi (Gaziantep)[87]
8- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 1 (KLMV) (Gaziantep)[88]
9- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 2 (KTMV) (Gaziantep)[89]
10- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 3 (PNMV l) (Gaziantep)[90]
11- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 4 (PNMV 2) (Gaziantep)[91]
12- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 5 (BR-RKB 1) (Gaziantep)[92]

---

[81] Steve Kaufman, **The Phoenician İnscription Of The İncirli Trilingual: A Tentative Reconstruction And Translation**, Maarav 14,2, 2007, 7-26
[82] Halet Çambel – John David Hawkins - Wolfgang Röllig, **Karatepe-Aslantas, The inscriptions, Corpus of Hieroglyphic Luwian İnscriptions**. Volume ll. Berlin: Facsimile Edition, Walter de Gruyter, 1999.
[83] Recai Tekoğlu, - İsmet İpek – Kazım Tosun, **Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazisi 1997 yılı çalismasi sonuçları**, IX. Müze Kurtarma Kazılari Semineri. (27-29 Nisan 1998 Antalya) (ss. 173-188) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999.
[84] Belkıs Dinçol, **New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz: A Preliminary Report**. Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, 21(1), 1994.
[85] https://www.hittitemonuments.com/hasanbeyli/ (02.07.2020)
[86] Paul G. Mosca – James Russel, **A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dagi in Rough Cilicia**, Epigraphica Anatolica (9), 1987, s.1-28
[87] Andre Lemaire - Benjamin Sass, **The Mortuary Stele with Sam'alian Inscription from Ördekburnu near Zincirli**, American Schools for Oriental Research, (BASOR), (356), 2013, (ÖS).
[88] Brown, 2006.
[89] Herrmann - Schloen, IRM,
[90] Herrmann - Schloen, IRM,
[91] Hamilton, s. 277-228
[92] Virginia Herrmann **- Cosmopolitan Politics in the Neo-Assyrian Empire: Local Elite Identity at Zincirli**, Semitica 60, 2018.

13- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2) (Gaziantep)[93]

14- Fenikece yazılmış olan Zincirli Kitabesi 7 (BR-RKB 3) (Gaziantep)

Fenike-Anadolu ilişkilerini incelerken genel bir tasvir çizmeden evvel öncelikle bu iki bölgenin coğrafi sınırlarını tanımlamamız gerekir. Biz bugün elbette Anadolu kelimesini kullanırken Turkiye Cumhuriyeti'nin Asya kıtasında kalan topraklarını kastetmekteyiz. Fakat bu kelime Eski Çağ'da Anadolu sınırları içerisinde kalan bölgeler olarak anlaşılabileceği gibi Eski Çağ Geç Hitit Şehir Devletleri'nin bulunduğu ve Luvice konuşulan bölgeler olarakta anlaşılabilir bu bakımdan tam olarak hangi coğrafyayı kast ettiğimizi ilk başka belirtmemiz gerekir bu çalışmada Anadolu kelimesini mevcut sınırlar içerisinde genelde Kilikya bölgesinin özelde ise Fenike dili ve yazısının kullanıldığı bölgeler anlamında kullanmaktayız.

Fenike toprakları derken günümüz Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün'ün sınırlarında kalan toprakları kasttetmekteyiz. Aynı şekilde Anadolu derken bu çalışmada kastettiğimiz bölge günümüzde Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye olarak adlandırılan bölgelerdir.

Herodotus gibi Fenikeliler'in anavatanının Bahreyn civarı olduğunu iddia eden Eski Çağ yazarları ve bu hipotezi benimseyen Arnold Heeren gibi modern dönem yazarları olsada genel olarak Fenikeliler'in ilk toprakları günümünüz Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün'e tekabül etmektedir. Şehir devletleri şeklinde örgütlenmişlerdir, zenginliklerini geliştirebilmek için diğer insanlar ile iletişim kurmuşlardır, bir ticari ağ oluşturmuşlardır. Ticaretlerini destekleyebilmek için limanlar kurmuşlardır. Ticaret sayesinde dünyaya yayılmışlardır. Anadolu, Fenikeliler'in ticaret için gittikleri bölgelerden biri olmuştur.

Fenike dili birinci binyılın başında farklı dilleri konuşan insanlar tarafından kullanılan bir Lingua Franca haline gelmiştir. Fenike dili, kültür ve medeniyet dili olarak kabul görmüştür.[94] Ele alacağımız kitabeler Fenike dili ve kültürünün Güney Anadolu'ya yayıldığını açıkça göstermektedir. Anadolu'ya Fenike dilinin yayılması dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır.

9.yüzyılda l.Ithobaal ile Fenike ticareti Güney Anadolu'ya ulaşmıştır. Fenikeliler Anadolu'da ticaret merkezlerinde bulunmuşlardır özellikle İskenderun

[93] Younger, 1986.
[94] Bınetti, s. 185

Limanında ve Kilikya sahillerindeki limanlarda, Tarsus'ta bulunmuşlardır. Kilikya köknar kerestesi çok amaçlı kullanılabilecek kolayca işlenen ve geniş ölçüde kullanılan bir maddedir. Kleopatra'nın gemilerinin dahi bu bahsettiğimiz Kilikya ormanlarından elde edilen kerestelerden yapıldığı bilinmektedir. Fenikeliler'in burada bulunma amaçlarından biri gemi inşaası için bahsettiğimiz bu keresteleri satın almaktır. William Culican, Bu kerestenin Fenike'nin tarihini belirlediğini, Fenikeliler'e bir donanma kazandırdığını ve Fenikeliler'i uluslararası politikaya, ticarete ve kolonizasyona dâhil ettiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Tarsus'ta bulunmalarının bir diğer nedeni demir cevheri elde etmekti. Fenike gemileri Anadolu madenlerinden gelen demirden yararlanmaktaydı. Elbette Fenikeliler aldıkları demir cevheri, bronz kaplar ve kereste karşılığında yerli yöneticilere bir bedel ödemek zorundaydılar. Karşılık olarak imal edilmiş lüks ürünler vermekteydiler. Bunlar; altın, gümüş, ziynet, süslü bronz kaplar, oyulmuş fildişi, değerli veya yarı-değerli taşlar, ve lüks masa eşyalarıydı.[95]

Kilikya sahilinin doğu kısmındaki Fenike kolonilerinden bahseden klasik Yunan kaynakları, Fenikeliler'in Anadolu'nun bu bölgesiyle uzun ve özel bir ilişkiye sahip olduklarını söylemektedir. Bu da bölgede ele geçen Fenikece kitabe ve çanak çömlek gibi materyaller vasıtasıyla doğrulanmaktadır. Tarsus'ta M.Ö. 7. yüzyıla dayanan küçük bir kil tableti arşivinin keşfi bölgede Fenike arşivlerininde olduğu varsayımını doğrulamaktadır. Fenike kitabeleri Fenikeli kâtiplerin Kilikya'nın muhtelif bölgelerinde, Tuvana Krallığı'nda bulunduklarını kanıtlamaktadır. Hatta Cebelireis Dağı kitabesi adli sicillerin Fenikece yazıldığını kanıtlamaktadır. Fenike dili ve yazısının yayılması şüphesiz ki Fenike kültürünün yayılmasınada neden olmuştur. M. Mellink, I. Winter, E. Akurgal ve E.Gubel Yeni-Hitit sanatında Fenike etkisi olduğu söylemektedir.[96]

Lipinski'ye göre Kilikya kraliyet yazıtlarında Fenike dilinin kullanılmasının iki nedeni vardı. Birincisi Fenikece kullanmanın bir saygınlık sembolü olmasıydı. İkincisi ise muhtemelen ticari ilişkilerde kullanılabilecek en pratik yazı olmasıydı ayrıca bu dönemde Yunan alfabe yazısı emekleme dönemindeydi. Fenike yazısının Adana'da kullanımı Yunan alfabe yazısınında gelişimini hızlandırmıştır. Kilikya'nın

[95] Edward Lipiński, **Itineraria Phoenicia**, Orientalia Lovaniensia Analecta 127, Studia Phoenicia XVlll, Leuven-Paris-Dudley: Peeters, 2004, s.139.
[96] Lipiński, IP, s. 114, 141.

batısında Fenike faaliyetinin izlerini görebiliriz, ilk olarak Pamfilya'da ve daha sonrasında ise Likya'da olmak üzere. Lipinski, Pamfilya bölgesinde bulunan yazıyı gündeme getirmektedir; bu yazı M.Ö. 7-6. yüzyıllardaki Yunan yazısından türeyebileceği gibi doğrudan Fenike yazısınada dayanabilme ihtimali vardır. Karaman yakınlarında bulunan Archibius mührü Fenike etkisinin Likaonya'ya da ulaştığını göstermektedir. Fenikeli denizcilerin bildikleri ve kullandıkları bir başka liman ise Side olmuştur. Likya bölgesinde günümüz Tekirova'nın güneyindeki bir dağ halen Finike olarak adlandırılmaktadır. Kuruluşu M.Ö. 690 yılına tarihlenen bu şehir üç limana sahiptir. Uluburun ve Gelindonya Burnu gemi enkazları dolayısıyla bilinmektedir ve Antalya'nın batısında halen Finike olarak adlandırılan küçük bir yerleşim birimi bulunmaktadır.[97]

Tevrat'a göre Kapodokya ve Frigya'dan köle, fildişi ve bronz kaplar gelmekteydi. Demir ithal edien Kue'den Yeni-Babilce metinlerde açıkça bahsedilmektedir ve Kue, Hume olarak adlandırılmaktadır. Uruk metinlerinde de bu konudan bahsedilmektedir. "KLMR" olarak yazılan Kulmer şehri de Yeni-Asur, Süryani ve Bizans kaynaklarından bilinmektedir. Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Fakat bu bölge ile eşyalar arasında kesin bir bağlantı kurulamamaktadır. Yine Tevrat'ta Fenike-Anadolu ilişkilerine ait önemli başka bir kayıt vardır; Yavan (İyonya), Tubal (Kuzey Kilikya), Meşek (Frigya), Togarma'dan (Güney Ermenistan), bahsedilir. İyonya, Kuzey Kilikya ve Meşek'ten tunç ve köle, Güney Ermenistan'dan ise at ve katır gelmektedir. Yavan ve Vedan'dan bahsedilir, burası demir üreticileri olarak görülür. Asur kaynaklarında hem Sur hem de Sayda'nın Kue Krallığı'yla ittifak kurduğu söylenmektedir. Kral Süleyman'ın at ticareti bağlantılarının muhtemelen Fenikeliler'in bu bölgeye girişleri çerçevesinde oluştuğu belirtilmektedir. Ezekiel'e göre Sur, atları Kilikya'da Togarmah'tan elde etmekteydi. Iyonya, Tabal, Kapadokya ve Frigya'dan köle ve bronz kaplar elde edilmekteydi.[98]

Kilikya ile Fenike sahilleri arasında önemli politik ve kültürel bağlar vardır. Tarsus'ta çok sayıda Fenike çanak çömleği bulunmaktadır. İskenderiye limanından Antakya körfezine kadarki kıyı çizgisinde Adana, Tarsus, Mersin, Alanya, Side, Aspendos, Antalya ve Finike gibi önemli limanlar, ticaret merkezleri vardır.

[97] Lipiński, IP, s. 141, 143.
[98] Lipiński, IP, s. 136.

Özellikle Antalya körfezi Fenike denizciliği ve ticari faaliyetleri için önemli bir bölge olmuştur.[99]

Wolfgang Röllig, Ksenofon'un Kilikya bölgesinde yer alan Myriandos kentini Fenikeliler'in iskân ettiği bir kent olarak tanıdığını, Pseudo-Skylax'ın bu bölgeyi bir Fenike limanı olarak ele aldığını ve aynı bölgede yer aldığı belirtilen Aiga yerleşiminin ise Stephanos Byzantinos tarafından bir Fenike yerleşimi olarak aktarıldığını belirtmektedir.[100]

Pers-Yunan muharebesi zamanında da Fenikeliler bölgede görülmektedir. Kserkses Çanakkale-Eceabat arasına bir köprü yaptırma emri vermiştir. Köprüyü yapan kişiler Fenikelilerdir; fakat fırtına sonucu köprü yıkılınca Kserkses köprüyü inşa eden Fenikeli mühendis ve ustaların başlarını kestirmiştir.

M.Ö. 1500 ile M.Ö. 300 arasında Akdeniz'de faaliyet gösteren Fenikeliler dokuzuncu ve altıncı yüzyıllar arasında Akdeniz'e tamamen hakim oldular. Ticaretlerini geliştirmek için Ege denizinden İtalya'ya, Kuzey Afrika'ya ve İspanya'ya kadar ticaret merkezleri ve limanlar kurdular.

Genel olarak Fenikeliler'in güney kıyılara Yunanlılar'ın ise kuzey kıyılara hakim olduklarını söyleyebiliriz. Anadolu'da özellikle güney ve Güneydoğu Anadolu'da Fenikece kitabeler ve mühürler bulunmuştur. Şimdi detaylı bir şekilde ele alacağımız kitabeler, Geç Hitit Şehir Devletleri'nde Fenike dili ve yazısının kullanımına yönelik bir eğilimin varlığını göstermektedir.

Fenikeliler alfabenin yayılmasını sağlamışlardır. Fenikeliler aracılığıyla Yunanlılar'a geçen alfabeye vokallerin eklenmesiyle alfabe herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir sisteme bürünmüştür. Fenikeliler'in yaymış olduğu alfabe çeşitli milletler tarafından kullanılan uluslarası alfabe yazısına dönüşmüştür.

Fenikeliler ticaretlerini destekleyebilmek için limanlar kurmuşlardır. Ticaret sayesinde dünyaya yayılmışlardır. Kurdukları ticari ağ sayesinde Fenikeliler primitif bir küreselleşme hareketinin ilk temsilcileri olarak addedilebilinirler. Doğu halklarının ve ülkelerinin batı halklarını ve ülkelerini etkilemesi ilk defa Pers

[99] Greenfield, s. 204.
[100] Wolfgang Röllig, **Asia Minor as a Bridge between East and West: The Role of the Phoenicians and Arameans in the Transfer of Culture**, Kopcke – l.Tokumaru, Greece between East and West: 10th-8th Centuries B.C, 1992, (AM) s. 101.

İmparatorluğuyla olmuştur. Bununla birlikte batıyı (İspanya, Portekiz, İtalya vs.) koloni haline getiren Akdeniz'in ilk doğulu halkı ise Fenikeliler olmuştur.

Fenikeliler bulundukları çağın en önemli tacirleriydiler. Yunanlılarla ticari faaliyetlerde bulunuyorlardı. Aslında Fenikeliler genellikle Akdeniz'in güneyinde faaliyet gösterirken Yunanlılar kuzeyinde faaliyet gösteriyorlardı. Bilhassa M.Ö. 1200'den itibaren bölge ticaretinde aktif hale geldiler. Sabatino Moscati'nin de dediği gibi Fenikeliler'in ekonomik ve ticari yayılımı, Fenike dili ve yazısının kullanımının Fenikeliler'in ana topraklarının dışına yayılmasına sebep olmuştur. Sam'al Krallığı başta olmak üzere Anadolu yarımadası bu bölgelerden biri olmuştur. Fenikeliler Anadolu'ya göç etmedikleri halde Anadolu'yu derinden etkilemişlerdir. Böylelikle Fenike dili ve yazısı farklı insanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları ortak bir dil haline gelmiştir. Sam'al Krallığı ve Suriye-Anadolu kent devletlerinde bulunan kitabelerde Fenike dili ve yazısının kullanımının ele geçen sanat eserlerinde Fenike etkisinin görülmesinin nedeni kültürleşmedir.

Anadolu'da bulunan Fenikece kitabelere gelirsek; Karatepe kitabesi Fenike dilinde şimdiye kadar bulunan en uzun kitabe olmuştur. Karatepe, Çineköy ve İvriz gibi iki dilli kitabeler Fenike yazısının yaygınlığını göstermektedir. Sam'al Kralı KLMV'nin Zincirli'de bulunan kitabesi, Fenike dili ve yazısının resmi kullanımının sadece Kue Krallığı'nda değil Sam'al Krallığı'nda da geçerli olduğunu göstermektedir. Çineköy kitabesi Fenikece'nin M.Ö. 8.yüzyılda Kue Krallığı'nın iki resmi yazı dilinden biri olduğunu göstermektedir.[101] İvriz kitabesinin keşfi, Fenike yazısının yaygın kullanımından dolayı, Frigler'in M.Ö. 8.yüzyılda bu yazıyı kendi dillerini yazmak için benimsediklerini ortaya çıkartmaktadır.[102] Kilikya bölgesinde bulunan Fenikece-Luvice çift dilli belgeler sayesinde Fenike alfabesinin komşuları Frigler tarafından nasıl benimsendiği daha iyi anlaşılmaktadır.[103]

KLMV kitabesi Zincirli'de bulunmuştur. Şimdiye kadar bulunanların en eskisi olan bu kitabe M.Ö. 825 yılına tarihlenmektedir. Edward Lipinski'e göre kültürel bağlam geniş ölçüde Anadolu'ya ait olmasına ve Sam'al Krallığı'nın Arami olmasına rağmen ele geçen kitabe Fenikece yazılmıştır. Azativada Kue Kralı'dır ve

[101] Andre Lemaire, **The Spread of Alphabetic Scripts** (c.1700-500 BCE) Diogenes 218, 2008, (SAS) s. 51.
[102] Lemaire, SAS, s. 51.
[103] Lemaire, SAS, s. 53.

şimdiye kadar bilinen en uzun Fenikece metni yazmıştır. Edward Lipinski'ye göre Hasanbeyli ve Maraş'ın 30 km. güneyinde yer alan İncirli'de bulunan Fenikece Luvice ve Yeni-Asurca yazılan İncirli kitabesi muhtemelen M.Ö. 765 yılına tarihlenmektedir. Buna karşılık Karatepe kitabesi 20 yıl sonraya yani M.Ö. 745 yılına tarihlenmektedir.[104]

Anadolu'da bulunan mühürlere gelirsek; üzerinde bulunan harfler paleografik bakımdan incelendiğinde M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen bir mühür bulunmuştur. Stel 1979 yılında Ereğli müzesi tarafından Karaman'da yaşayan bir bölge sakininden satın alınmıştır. Stelde HBR(K) kelimesi yer almaktadır. Bu kelime bilindiği gibi birçok Fenike yazıt ve mühüründe yer almaktadır. David Hawkins, Karatepe kitabelerinde geçen 'NK 'ZTWD HBRK B'L ifadesini " I am Azatiwada, the abarakku of Ba'al" olarak tercüme etmektedir. Bu ifade ibrani harfleriyle **דרבה לעב** biçiminde yazılmaktadır. Genellikle HBRK kelimesinin kutsamak fiili olan BRK kelimesinden geldiği ifade edilir.[105] H ise Arapçada El kelimesine karşılık gelen belirli tanımlık olarak kabul edilir.

Bazı Araştırmacılar ise bu ifadeyi "The blessed of Ba'al" şeklinde tercüme etmektedir. Genellikle filologlar tarafından "The blessed one of Ba'al" şeklinde tercüme edilen kelime için zamanla yeni alternatif açıklamalar sunulmuştur. Örneğin F. Rosenthal, HBRK kelimesinin Akadça "steward" anlamına gelen ABARAKKU kelimesinden gelen bir yabancı kelime olabileceğini ifade etmektedir.[106]

Lipiński ise bu ifadeyi "the steward of Baal" şeklinde tercüme etmektedir. Birinci bin yılın ortasından önce Arapça'da El işlevi gören yani belirli tanımlık olan "H", İbranice de oldugu gibi Fenikece metinlerde de "H" ile başlayan kelimelerden önce yazılmıyordu. Bu sebeble H(a)-h(a)br(e)k kelimesi H(a)br(e)k olarak değişim geçirmiştir. Buna baktığımız zaman HBRK BAAL ifadesini Lipiński "The Steward" biçiminde tercüme etmektedir çünkü burada yer almayan "Ha" aslında "El" kelimesine karşılık gelmektedir.[107]

---

[104] Lipiński, IP, s. 115, 118.
[105] Aaron Butts, **A note on hbrk b'l in the phoenician inscription from Karatepe**, Maarav 20(2) 2013, s. 189.
[106] Franz Rosenthal Apud - James B. Pritchard, **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament**, Princeton University, 1969, s. 653.
[107] Lipiński, IP, s. 121, 125.

Kök itibariyle Arapça'da da Mübarek (MBRK) ve (BRK) barek(Allah) kelimelerinin bulunduğunu dikkate alarak Çineköy kitabesinin başlangıcında geçen bu ifadeyi Arapça'ya "Ene mübareku Ba'al, El-Meliku Danuniyim" Türkçeye ise "Ben Baal'in mübarek kıldığı, Adanalılar'ın meliki, Mopos'un soyundan gelen X oğlu Varikayım." şeklinde tercüme etmek pek yanlış olmayacaktır.

Ereğli müzesinde bulunan M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Fenike harfleriyle yazılmış olan damga mühürdeki yazı muhtemelen "l'r/kby/s hbr" şeklinde okunmaktadır. Sondaki kelime muhtemelen Kilikya'da bulunan diğer damga mühürlerin üzerinde olduğu gibi "HBRK" kelimesidir. Bu damga mühürlerin ekseriyeti muhtemelen M.Ö. 8.yüzyılın ikinci yarısına veya M.Ö. 7. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Fenike harfleriyle yazılan bu mühürlerin sahiplerinin isimleri ekseriyetle Anadolu'ya ait isimlerden oluşmaktadır.

Paris National Library'de bulunan bir mühürün üzerinde "MVNNS" (Muwannannas) kelimesi geçmektedir. Anadolu'ya ait başka bir isim Fenike harfleriyle yazılan bir mühürün üzerinde "l-Nnslbs hbrk" şeklinde geçmektedir. Kilikya'dan başka bir mühürün üzerinde "htm ssry" harfleri bulunmaktadır. Edward Lipinski, alef harfinin mühürlerin üzerinde bir vokal olarak kullanılması geleneğinin Kilikya'da olduğunu söylemektedir.[108]

Bunların dışında Kilikya'da ele geçen 6 mühür daha vardır. Bunlar M.Ö. 8. yüzyılın sonunda Fenike yazısıyla yazılmıştır. Bu mühürlerde yazan isimler Nanis, Labas, Muvanannis gibi Sami kökenli olmayan Anadolu'ya ait isimlerdir. Röllig, bu mühürlerin bölgede yaygın Fenike kültürünün etkisini gösterdiğini söylemektedir.[109]

Fenikeliler ile bağlantılı ve muhtemelen Anadolu ile ilişkili ilk obje küçük bir vazodur. (Steatite Vase) Sami dilleri uzmanı Edward Lipinski, objenin M.Ö. 11. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtmektedir. Üzerinde üç harf bulunan 13 cm. uzunluğundaki objenin üzerinde iki kulp da bulunmaktadır. Bu harflerin Fenikece olduğu kesindir ve doğru okunuşu hhh'dir. Lipinski, bu harflerin daha sonradan yazılmış olabileceğini ve muhtemelen Sami kökenli olmayan bir özel adı temsil ettiğini söylemektedir. Lipinski, bu harflerin Anadolu ile ilişkili bir ismi temsil etmesi durumunda Fenikeliler'in Anadolu ile ilişkilerini M.Ö. 11. yüzyıla kadar

[108] Lipiński, IP, s. 132-133.
[109] Röllig, AM, s. 100.

dayandırabileceğimizi ifade etmektedir.[110] 1866 – 1876 yılları arasında L. Palma di Cesnola tarafından bir pazarda satın alınan obje şuan New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şikago Üniversitesi 1935-1936 yılları arasında Hatay Reyhanlı Çatalhöyük'te kazı çalışmaları yaparken Fenikece yazılı bir ağırşak buldular. M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen bu kitabe 1967 yılında neşredilmiştir. Taştan yapılmış olan bu ağırşak 13 mm. yüksekliğinde 23.5 mm. çapındadır. Kitabenin harf çevirisi "Z RD NM' TV" şeklindedir.[111] Stanley Gevirtz bu kitabenin bölgenin kozmopolitliğinin bir göstergesi olduğunu söylemektedir.[112]

1933 yılında 'Ayn'ul 'Arab civarında, 7. yüzyıla tarihlenen, Fenikece yazılı bir kitabe bulunup 1939 yılında neşredilmiştir. Kitabenin üst bölümünde kanatlı, miğferli, bir sfenks alt kısmında ise dişi bir kurt kitabenin arkasında ise sakallı, baltalı bir savaşçı tasvir edilmektedir. Kitabe bu üç figürün arasında ve etrafında yer almaktadır.[113]

2.2. LİTERATÜR TARAMASI

Andre Lemaire'e göre bölgedeki yerel kitabeler genellikle üç batı Sami dilliyle yazılmaktaydı. Bunlar Fenikece, (KLMV) Resmi Aramice (BR-RKB kitabeleri, bir mühür ve üç gümüş külçe üzerine yazılı yazıt) ve Aramice'nin yerel lehçesi olduğu belirtilen Sam'alca (KLMV, Örnekburnu, PNMV, PNMV 2, KTMV). Andre Lemaire'e göre Fenikece bölgede resmi olarak sadece M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında yani Sam'al kralllığı Kue Krallığı'nın politik etkisi altındayken kullanılmaktaydı. M.Ö. 9. yüzyılın sonundan M.Ö. 8.yüzyıla kadar yani kral BR-RKB (733-713/711) döneminde bölgede kullanılan temel dil Aramice'nin bir lehçesi

[110] Lipiński, IP, s. 111-113.
[111] Jon D. Levenson, **The Spindle Whorl Inscription From Chatal Hüyük: A Forgery**, Bulletin of the American Schools Of Oriental Research (209), 1973, s. 37. https://www.jstor.org/stable/1356421 (05.08.2020)
[112] Stanley Gevirtz, **A Spindle Whorl with Phoenician Inscription**, Journal of Near Eastern Stuides, 26:1, 1967, The University of Chicago Press, s. 16. https://www.jstor.org/stable/543519 (05.08.2020)
[113] Ziony Zevit, **A Phoenician Inscription And Biblical Covenant Theology**, Israel Exploration Journal 27:2/3, 1997, s. 110. https://www.jstor.org/stable/27925614 (10.08.2020)

olan Sam'alcaydı. Lemaire'e göre, Asur'un güçlü politik etkisiyle kraliyet kitabelerinin dili resmi Aramice haline geldi. [114]

Andre Lemaire, Aramice kullanımının Yeni-Asur ve Yeni-Babil dönemlerinde Kilikya'da Sam'al'da görüldüğünü, daha sonra Ahamenid döneminde Aramice'nin tüm Anadolu'ya yayıldığını fakat İskender dönemiyle birlikte Yunanca'nın kullanılması sebebiyle Aramice'nin kullanımının azaldığını fakat yinede Hellenistik dönem boyunca yazılı olarak kullanıldığını düşünmektedir. Andre Lemaire, Yeni Asur imparatorluğu'nun M.Ö. 700'lerde Kue, Hillakku ve Tabal krallıklarına entegrasyonu öncesinde bu krallıklarda Arami etkisine dair bir belirti olmadığını söylemektedir.[115]

İlya Yakubovich, Fenikece yazıldığını ifade ettiği İncirli, Karatepe, Çineköy, Hasanbeyli kitabelerinin M.Ö. 8. yüzyıla Cebelireis Dağı kitabesinin ise M.Ö. 7. yüzyıla tarihlendiğini düşünmektedir. [116] Bu kitabelerden İncirli, Karatepe ve Çineköy'ün Fenikece versiyonlarının dışında Luvice versiyonları bulunmaktadır. İncirli kitabesinin ayrıca Akadça versiyonuda vardır.

İlya Yakubovich, Kilikya'nın yerli halkının Hattuşa'nın düşmesinden önce Luvice konuştuğunu ve bu dilin Geç-Hitit şehir devletlerinde de kullanılmaya devam ettiğini bu sebeble Kue Krallığı'nın esas resmi dilinin Luvice olabileceğini, yazılı olarak Fenikece kullanımının ise Fenike dilinin o dönemde lingua franca olmasından ve Fenike yazısının ise daha basit ve erişilebilir bir yazı formu olmasından kaynaklanabileceğini düşünmektedir. İlya Yakubovich, Varika ile Karatepe ve Hasanbeyli kitabelerinde geçen Kral Avarku'nun eşleştirilmesinin doğru olmadığını Avarku'nun Urikki ile tanımlanmaması gerektiğini düşünmektedir. İlya Yakubovich, çift dilli olan Karatepe ve Çineköy kitabelerinde çoğu araştırmacının (Annick Payne, Lanfranchi, Alexandra Daues,) kitabelerin ilk önce Luvice yazıldığını ardından dönemin lingua franca'sı olan Fenikeceye çevrildiğini düşündüğünü belirtmektedir.[117]

---

[114] Andre Lemaire, **Outlook: Aramaeans Outside of Syria**. **The Aramaeans in Ancient Syria,** (Ed. Herbertt Niehr), Handbook of Oriental Studies, Boston: Koninklijke Brill NV. ISBN 978-90-04-22845-0 (e-kitap), 2014, (ASS), s. 320.
[115] Lemaire, AAS, s. 321, 328.
[116] Ilya Yakubovich, **Phoenician and luwian in Early Iron Age Cilicia**, Anatolian Studies (65), 2015 s. 36.
[117] Yakubovich, s. 36, 42, 44.

İlya Yakubovich, tarihsel olarak nüfusun çoğunluğunun Luvice konuşmasına rağmen Kue/Hiyava Krallığı'nın asıl resmi dilinin Luvice olmadığını düşünmektedir. İlya Yakubovich, Sam'al Krallığı'nda bulunan en eski kitabenin Aramice'nin bir formu olmayıp Fenikece olmasına dikkat çekerek Andre Lemaire'nin bölgede Fenikece kullanımının sadece Sam'al Krallığı'nın Kue Krallığı ile temasından kaynaklandığı hipotezinin güçlü olmadığını ifade etmektedir. Zira KLMV'nin Fenikece kitabesinde Kue'nin kralından bir düşman olarak bahsedilmektedir.[118]

Johas C. Greenfield, KLMV kitabesinin M.Ö. 840-830 yıllarına BR-RKB kitabesinin ise M.Ö. 730-720 yıllarına tarihlendiğini düşünmektedir. Greenfield, 1.PNMV ve 2.PNMV kitabelerinin Aramice'nin bir lehçesi olduğu iddiaa edilen Sam'alca ile yazıldığını söylerken BR-RKB kitabesinin ise Mezopotamya Aramicesi ile yazıldığını düşünmektedir. Jonas C. Greenfield, Aramice'nin Suriye ve Anadolu'da Fenikece'den sonra geldiğini bunun tek istisnasının Zincirli olduğunu söylemektedir. Jonas C. Greenfield, Karatepe kitabesinin M.Ö. 815-785 yılları arasına Hasanbeyli kitabesinin M.Ö. 8.yüzyıla Cebelireis Dağı kitabesinin ise M.Ö. 7.yüzyıla tarihlenebileceğini düşünmektedir.[119]

Wolfgang Röllig, KLMV kitabesinin Fenikece olduğunu belirtmekte bununla birlikte Sam'al Krallığı'nda bugün Ja'udic olarak adlandırılan Aramice'nin bir lehçesinin kullanıldığını söylemektedir. [120] Wolfgang Röllig, ortaya atılan hipotezlerin Azitavada ya da Muvaharna gibi yerel yöneticilerin neden kitabelerinde Fenike dili ve yazısını kullandıklarını açıklamadığını söylemektedir. Bu kitabeleri yazanlar ona göre çok iyi eğitimli Fenikeli kâtiplerdir zira yazı nispeten açık ve neredeyse standartlaşmış gözükmektedir. Röllig, bu tarz kâtiplerin özel görevler için kiralandığını düşünmektedir. Dahası Röllig, bölgede bu dili okuyup anlayabilecek okur-yazar bir halkın olması gerektiğini düşünmektedir. Wolfgang Röllig'e göre anlaması hakikaten zor olan bu olay Kilikya'da çok dilliliğin ve farklı tür yazı kullanım geleneğinin uzun bir dönem boyunca sürdüğü göstermektedir. Hitit egemenlik döneminde çivi yazısıyla yazılan Hitit dili hiyeroglif ile yazılan Luvi dili ile beraber kullanılmasıda bunun önemli bir göstergesi sayılabilir.[121]

[118] Yakubovich, s. 48, 49.
[119] Greenfield, s. 200, 203.
[120] Röllig, AM, s. 97.
[121] Röllig, AM, s. 101.

Edward Lipinski, Zincirli'de bulunan KLMV kitabesinin şimdiye kadar bulunan en erken döneme ait olduğunu, Fenike dili ve yazısıyla yazılan bu kitabenin M.Ö. 825 yılına tarihlendiğini söylemektedir. Edward Lipinski, Karatepe kitabesinin paleografik ve arkeolojik bulgulara göre M.Ö. 8.yüzyılın ortalarına tarihlendiğini düşünmektedir.[122]

Edward Lipinski, Zincirli'deki M.Ö. 8.yüzyıla tarihlenen iki kitabenin Sam'alca olduğunu düşünmektedir.[123] Edward Lipinski'ye göre Hasanbeyli ve İncirli kitabeleri muhtemelen M.Ö. 765 yılına tarihlenmektedir. Buna karşılık Karatepe Kitabesi 20 yıl sonraya yani M.Ö. 745 yılına tarihlenmektedir. Cebelireis Dağı Kitabesinin ise M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına tarihlenebileceğini söylemektedir. BR-RKB'nin babası 2.PNMV için yaptırdığı stel gibi Varballava da İncirli kitabesini babası için yaptırmıştır bu sebeble Lipinski İncirli kitabesinin 3.Tiglat-Pileser'in saltanatının ilk yıllarına muhtemelen M.Ö. 738 / 732 yıllarından önceki bir döneme tarihlendiğini düşünmektedir.[124]

Giovanni B. Lanfranchi, KLMV kitabesinin M.Ö. 9.yüzyıla, BR-RKB kitabesinin M.Ö. 8.yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiğini düşünmektedir. Giovanni'ye göre Fenikece metin paleogfrafik açıdan incelendiğinde Karatepe kitabesi M.Ö. geç 8. yüzyıla dayanmaktadır.[125]

Giovanni'ye göre krallar ve yöneticiler için kraliyet kitabelerinde yabancı dil ve yazıları kullanmak bir onur meselesi sayılıyordu. [126] Giovanni, Çineköy kitabesindeki Fenikece metin paleografik olarak incelendiğinde kitabenin M.Ö. geç 8. yüzyıla tarihlendiğini söylemektedir.[127]

Halet Çambel, Urikki/Avarikus/Varikas'ın M.Ö. 8. yüzyıl sonu ile 7. yüzyıl başlarında yaşadığını düşünmektedir.[128]

P.G.Mosca ve J. Russel, Cebelireis kitabesinin M.Ö. 625-600 yılları arasına tarihlenebileceğini söylemektedir.[129]

---

[122] Lipiński, IP, s. 105, 117.
[123] Edward Lipiński, **Semitic Languages Outline of a Comparative Grammar**, Orientalia Lovaniensia Analecta 80, Leuven-Paris-Sterling: Peeters. 1997, (SL) s. 61.
[124] Lipiński, IP, s. 134.
[125] Lanfranchi, WCB, s. 128, 181.
[126] Lanfranchi, WCB, s. 130.
[127] Giovanni Lanfranchi, **the luwian-Phoenician Bilinguals of CINEKOY and KARATEPE: an ideological dialogue**, Frankfurt: Getrennte Wege? Kommunikation, Raum und Wahrnehmung in der alten Welt, Verlag Antike, 2007 (LPB) s. 181.
[128] Halet Çambel, **Karatepe-Aslantaş (Azativataya)**, Toplumsal Tarih (125.Sayı 2004 Mayıs), (KA) s. 73.

Brian Brown, KLMV kitabesinin Fenikece yazıldığını fakat kullanılan alfabenin Arami yazısı olduğunu düşünmektedir.[130]

David Schloen, KTMV stelinin M.Ö. 735 yılı civarına tarihlenebileceği söylenmektedir. Dennis Pardee, KLMV kitabesini Fenikece olarak tanımlarken KTMV kitabesini Aramice'nin daha önce tesit edilmemiş olan bir lehçesi olarak tanımlamaktadır.[131]

J. Degrado ve M. Richey, KLMV kitabesinin M.Ö. 840/835 1.PNMV'nin heykelinin M.Ö. 750/745 2.PNMV anıtının M.Ö. 733/732 ve BR-RKB kitabelerinin M.Ö. 733/732 – 720/713 yıllarına tarihlenebileceğini belirtmektedir.[132]

2.2.1. Karatepe Kitabesi

Karatepe kitabesi, Osmaniye ilinin Kadirli ilçesine yakın bir konumda olan Karatepe - Aslantaş Açık Hava Müzesi'nde bulunmaktadır. Azativada kitabesi olarak da bilinmektedir. Kadirli'de ilkokul öğretmeni olan Ekrem Kuşçu, Etnoğraf Ali Rıza Yalgın'a bir aslanlı taş ile birlikte çiviyazılı bir erkek heykel olduğunu ifade etmiştir. Ali Rıza Yalgın ise bunu bir gazetede yayınlamıştır. Ekrem Kuşçu'nun aslanlı taşı daha önce dört kere ziyaret edebilme imkânı olmuştur dolayısıyla yerini bilmektedir onun yardımıyla aslanlı taş'a (aslında boğa) ulaşılıp kazılar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri bölümünden Helmuth Theodor Bossert ve Halet Çambel başkanlığında 1947 yılının sonbaharında başlamıştır.

M.Ö. 1200 civarında Hitit İmparatorluğu dağıldıktan sonra muhtelif krallıklar kurulmuştur bunlardan biri de günümüz Adana bölgesinde kurulan, Karatepe kitabesi sayesinde bilgi sahibi olduğumuz krallıktır. Azativataya (Karatepe-Aslantaş) ormanlık bir bölgede kurulmuştur kadim bir kervan yoluna (Akyol) sahiptir. Kalenin kuzey-güney ekseni yaklaşık 430 metre doğu-batı ekseni yaklaşık 190 metre, rakımı ise 400 metredir. Fenikeli tacirler muhtemelen Akyol aracılığıyla Orta Anadolu ile

---

[129] Paul G. Mosca – James Russel, **A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dagi in Rough Cilicia**, Epigraphica Anatolica (9), 1987, s. 4.
[130] Brown, s.. 342.
[131] Herrmann - Schloen, IRM, s. 34, 45.
[132] Degrado – Richey, s. 111.

ticaret yapıyor buna karşılık bakır, kurşun, gümüş gibi değerli madenler alıyorlardı.[133]

Amanus dağlarında kervanların ve orduların istifade etmiş olduğu iki geçit vardır. Zincirli'ye takriben 80-120 km uzaklıkta olan birinci geçit Beylan Geçidi, takriben 9-16 km. uzaklıkta olan ikinci geçit ise Arslanlı Bel olarak adlandırılmaktadır. Bahadır Alkım, Arslanlı Bel'in Zincirli'ye olan yakınlığından dolayı Zincirli-Karatepe yolunun Arslanlı Bel üzerinden geçtiğini belirtmektedir.[134] Zincirli-Karatepe arasındaki mesafe kuş uçuşu 38 km. olduğu halde Amanus silsilesi dolayısıyla yol uzaklığı 65 km. dir. Zincirli-Karatepe arasındaki yolun seyri: Zincirli-Ulucak-Arslanlı Bel-Ayran-Bahçe-Domuztepe-Karatepe şeklindedir

İlk keşif gezisinden sonra 1947 yılında ikinci bir araştırma gezisi düzenlenmiş ardından çalışmalar başlamıştır. Kaleye kuzeyden ve güneyden yol veren iki anıtsal kapı binası bulunmuştur. Bunlara kolaylık açısından kuzey ve güney kapısı denilmiştir. Her bir kapıda Fenike ve Anadolu Hiyeroglifi ile yazılmış metin bulunmuştur. Bunlarla birlikte Fırtına Tanrısı/Baal/Temmuz üzerinde de üçüncü bir Fenike metni bulunmuştur. Yazıtın iki dilli bir metin olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Kazı ekibi çift dilli bir metin bulma ümidini taşıyordu, çünkü eski yazıların çözümlenmesi her zaman için çok dilli yazıtlar sayesinde olmuştur. Eski yazıları çözümlemek için filologlar her zaman iki dilli yazıt bulma umudunu taşımışlardır. Bu iki dilli yazıtları bulduktan sonra yapılması gereken şey özel adlara karşılık gelenlerin tespitidir. Özel adlara gelen karşılıkların tespitiyle harfler çözülmeye başlanır. Çözümlemede bir diğer yardımcı öğe ise determitatiflerdir. Bunlar sayesinde kelimenin ne ile iligili olduğunun tespiti yapılabilir. Mısır Hiyeroglif yazısının çözümlenmesinde Rosetta taşının Yunanca versiyonu etkili olmuştur. Karatepe'de bulunan yazıtta bu iki dilli yazıtlardan biridir. Karatepe'deki Fenike yazısıyla yazılmış olan yazıt, Anadolu Hiyerogliflerinin okunmasında anahtar rol oynamıştır.[135]

Kuzey ve güney kapılarda Fenikece ve Anadolu Hiyeroglifi ile yazılmış metinler bulunmaktadır. Yazıtların iki dilli olduğunu ilk belirten kişi Franz Steinherr

[133] Çambel, KA, s. 70.
[134] Bahadır Alkım, **Sam'al ile Asitawanda Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar**, Cilt: XXIV, Sayı: 95, 1960, Belleten, Türk Tarih Kurumu, s. 351, 394.
[135] Çambel, KA, s. 72.

olmuştur.[136] Kuzey kapısında; harflerin boyutu, aralarındaki boşluklar her zaman eşit değildir. Kitabe 62 satır ve 1390 harf ile şimdiye kadar bulunan en uzun Fenikece yazıttır. Kuzey kapısının aksine güney kapısının Fenikece metni çok zarar görmüştür. Fenikece yazılı kapı aslanı 1947 yılında bulunmuştur, bu aslan giriş kapısında yer almaktaydı. Metinler aslanların üzerine yazılmıştır aslanlar ise kaliteli bazalttan yapılmıştır. Güneydeki aslana ait 44 parça bulunup birleştirilmiştir. Kitabe aslanın kuyruk tarafından başlayarak etrafında devam etmektedir.

Takriben iki metre uzunlukta olan Fırtına Tanrısı heykelinin ilk önce alt tabanı bulunmuştur, omuzu ve kolları bulunduğu zaman gövde kısmına eklenerek restore edilmiştir. Heykelin iki yan bölgesi de kötü bir şekilde kırılmıştır. Fırtına Tanrısı muhtemelen uzun bir cübbe giymekte, sağ ve sol elinde birtakım nesneler tutmaktaydı. Metin fırtına tanrısı heykelinin dört sütununda yani ön-arka ve iki yan tarafında devam etmektedir.

Heykelin baş bölümü muhtemelen hazine avcıları tarafından balta ile kesilmiştir muhtemelen kollar ve ön parçası içinde bu durum geçerlidir. Şuanda heykel tabanına yeniden dikilmiş bir şekilde durmakta ve dört sutunla desteklenen koruyucu bir çatı tarafından korunmaktadır. 1990'da heykelin iki kolu ve omuzun geride kalan geniş parçası hazine avcılarının kazdığı hendekte bir yapraktaşı tabanının altında bulunmuştur ve böylelikle heykeli 36'sı yazısız ve 50'si yazılı 86 parçadan tekrar kurmak mümkün olmuştur. [137]

Helmuth Theodor Bossert, Andre Dupont-Sommer ile Hiyeroglif metinlerin yayımlanması konusunda birlikte çalışmayı kabul etmiştir. 1948 yılında ilk yayın yapılmıştır. Fenikece metnin okunması hiyeroglif olanın okunmasını kolaylaştıracağı düşünülerek Sami dilleri uzmanlarının çalışabilmeleri için Fenikece metnin kopyaları çıkarılmıştır. 1948-1949 yıllarında Fenikece metnin tercümesi, harf çevirisi ve yorumlaması yapılmıştır.[138]

Helmuth Theodor Bossert hiyeroglif metnin kuzey kapı versiyonunun bir kısmını çevirisi ile yayınlamıştır. Franz Steinherr metnin devamını Bossert'in eski notlarına ve çizimlerine dayanarak yayımlamıştır. 1958'de E.Laroche metnin

[136] Halet Çambel - John David Hawkins - Wolfgang Röllig, **Karatepe-Aslantas, Corpus of Hieroglyphic Luwian İnscriptions**. Volume 2, The inscriptions: Facsimile Edition, Walter de Gruyter, Berlin, 1999, (HLI) s.3.
[137] Çambel - Hawkins - Röllig, HLI, s. 21.
[138] Çambel - Hawkins - Röllig, HLI, s. 5.

okunmasına katkıda bulunarak metni Bossert'dan farklı bir şekilde okumuştur. Hawkins ise iki metni beraber tercüme ederek yayımlamıştır. Bossert ilk incelemeleri sonucunda yazıtın Sami kökenli olduğunu anlamış fakat yazıyı Arami yazısı zannetmiştir. Daha sonra Fenike yazısı olduğunu anlamıştır. Bossert Fenikece metinleri tanınmış bazı Sami dilleri uzmanlarına göndermiştir. Johannes Friedrich, Dupont-Sommer, O'Callaghan ve R.D. Barnett metinleri incelemiştir. Bossert'a ilk çeviriyi gönderen kişi Johannes Friedrich olmuştur. Kitabede yer alan kişinin bir kral olduğu ortaya çıkmıştır.

Metnin Eski Fenikece ile yazılmış olması kralın yaşadığı zamanı tespit edebilmeyi kolaylaştırmıştır. Kral muhtemelen hayattayken Karatepe düşmanlar tarafından ele geçirilip yıkılmıştır. Azativatas büyük ihtimalle Urikki'den ve 2.Sargon'un ölümünden sonra Asurlular'ın Kilikya üzerindeki hâkimiyetinin azaldığı bir dönemde etkin olmuştur. Harf çevirisi yapılan Fenikece kitabede kralın adı 'ZTVD olarak geçmektedir. Bu kelimenin çeşitli vokalizasyonları yapılmıştır. Fenikece ve Anadolu Hiyeroglifi ile yazılan yazıtların iki ayrı ekip tarafından yazılmış olabilme ihtimali vardır. Karatepe kitabeleri Anadolu Hiyeroglif yazısının çözümlenmesine katkı sağlamıştır.

AZTVD Fenikece bölümde kendini Danuna Kralı olarak tanıtmaktadır. Karatepe kitabesinde Asurlular'dan bahsedilmemektedir ve Azativada özerk gözükmektedir. Bu sebeple Karatepe kitabesi büyük ihtimalle Asurlular'ın bölgeyi kontrol etmediği bir zamanda diktirilmiş olmalıdır. Kraliyet kitabelerinde olduğu gibi AZTVD ilk başta kendisini tanıtırarak Adanava'ya refah getirdiğini, Adanava'yı genişlettiğini, Çineköy kitabesinde olduğu gibi, ordunun tahkim edildiğini bunları Tarhunzas'ın sayesinde yaptığını ifade etmektedir. Fenikece bölümde tüm krallarla barışçıl ilişkiler kurduğunu güçlü kaleler inşa ettirdiğini söylemektedir. Karatepe kitabesi, KLMV kitabesinde olduğu gibi başlamaktadır fakat KLMV kitabesinden farklı olarak Karatepe kitabesinde AZTVD, babasının ismini vermemektedir bu sebeble R. D. Barnett, J. Leveen ve C. Moss AZTVD'nın iktidarı zorla almış olabileceğini ya da herhangi bir kraliyet soyundan gelmemiş olabileceğini söylemişlerdir. Giovanni B. Lanfranchi, Karatepe ve Çineköy kitabelerinin konu dizilişinin temelde birbirine benzediğini ifade etmektedir. Belirtilmek istenilen

konuların iç, dış, dıştan içe dönüş ve iç olaylar şeklinde birbirini izlediğini söylemektedir.[139]

Giovanni'ye göre Varikas'ın amacı uluslarası uyumun, birliğin, beraberliğin izlenmesi gereken en fayda sağlayan politika olduğunu göstermektir. Zira Varikas birliğin karşılıklı saygı, uyum, barış getireceğini ve daima faydalı olacağını bununla birlikte ayrılığa ve parçalanmaya karşı durmak gerektiğini düşünmekte ve bunları savaş, çatışma ve olumsuzluğun ana nedenleri olarak görmektedir.[140]

Ana metinlere bağlı olmayan bazı parçalar bulunmuştur bu parçalarda konuşan kişi AZTVD değildir. Bu parçalar ana metin gibi birinci tekil şahısla yazılmamıştır. Bunlar ana metinle örtüşmemektedir muhtemelen farklı bir içerik taşımaktadır. Buradaki özel isimler ana metinde geçmemektedir. Bu ayrı parçaların orijinal yerleri bilinmemektedir. John David Hawkins üç hiyeroglif metnin birbirleriyle ilişkili olduğunu söylemektedir.[141] Aynı durum muhtemelen Fenikece parçalar içinde geçerlidir bunlar stel için platform olabilir ya da metinde bahsedilen nehir kralının heykeli olabilir. Parçaların büyük bir çoğunluğu kapıların altında bulunmuştur. Kuzey kapıdaki Fenikece parçalar tam ve sorunsuzdur buna karşılık güney kapıdakiler zarar görmüştür. Tüm bu parçalardan sadece ikisinin kapı aslanlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Anıtlar muhtemelen kısa süre öncesine kadar sağlam bir biçimde duruyordu ve daha sonra muhtemelen altın avcıları tarafından parçalandılar.

Karatepe kitabeleri keşfedildiği zaman, Machteld Mellik, ele geçen buluntuların Suriye veya Geç-Hitit ikonografik geleneğininden ziyade Fenike sanatının etkisiyle açıklanabileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde İrene Winter, Ekrem Akurgal ve E. Gubel böyle bir etkinin varlığını doğruladılar.[142] Ekrem Akurgal, Karatepe ortostatlarının çoğunluğunun Fenike stilinde işlendiğini belirtmektedir. Bununla birlikte sfenkslerde görülen önlük ve omuzlukların, cin figürlerinin giysileri ve kanatlı güneş motifinin biçiminin, kral AZTVD'nın külahının, çocuğunu emziren annenin entarisinde bulunan dikey kıvrımların, kral AZTVD'nın müzik dinlerken yemek yemesinin, Karatepe'de çömelmiş askerlerin yılan vücudunu anımsatan

[139] Lanfranchi, LPB, s. 182, 190.
[140] Lanfranchi, WCB, s. 148.
[141] Çambel - Hawkins - Röllig, HLI, s. 35, 37.
[142] Lipiński, IP, s. 141.

ayaklarının Fenike özelliği olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Akurgal, Nimrud, Horsabad ve Aslantaş gibi merkezlerde üretilen fildişi eserlerinin Fenike etkisi sergilediği düşüncesindedir.[143]

İlya Yakubovich, birçok çalışmada hem Karatepe hem Çineköy kitabelerinde öncelikli metnin Luvice olarak varsayıldığını söylemektedir. Bu görüşe göre ilk önce Luvice metin yazılmış ardından, dönemin lingua franca'sı olarak adlandırılan Fenike diline çevrilmiştir. İlya Yakubovich, ise Kue yöneticilerinin kitabeleri Fenikece olarak yaptırdığı ve onlara Luvice tercüme sagladığı görüşündedir. [144] Kue Krallığı'nın temel resmi dilinin Luvice olmadığını söylemektedir.

Andre Lemaire Fenikeceyi Kue Krallığı'nın resmi iki yazı dilinden biri olarak görmektedir.[145] Federico Giusgredi, Karatepe'deki Fenikece metnin Luvice metnin tam bir çevirisi olmadığını belirtmektedir. İlya Yakubovich, Luvice ve Fenikece versiyonların bazı noktalarda birbirlerinden ayrıldığı ifade etmektedir. Örneğin Fenikece versiyonda kalelerin yapımına atıfta bulunulurken Luvice versiyonda sadece kalelerin yıkımından bahsedilmektedir.[146] Ayrıca Fenikece versiyon inşaa edilen kalelerin sayısını verirken Luvice metinde bu bilgi bulunmamaktadır. Schmitz, Kue Krallığı ile bağlantılı olarak ele alınan kraliyet kitabelerinde temel metnin Fenikece olduğunu Luvice metinlerin ise ikincil olduğunu ifade etmektedir. İlya Yakubovich, AZTVD'nın kalesinde 3 Fenikece metin bulunduğunu buna karşılık 2 Luvice metin olduğunu ve en önemli metnin fırtına tanrısı heykeli üzerine Fenikece olarak yazıldığını vurgulamaktadır. Çineköy kitabesinde de Fenikece metnin fırtına tanrısı heykelini taşıyan iki boğa arasındaki ön boşluğa yazıldığından dolayı Fenikece metinlere daha çok önem verildiğini ifade etmektedir.[147]

2.2.2. Çineköy Kitabesi

Adana ili Yüreğir ilçesi, Çine köyü sınırları içerisinde, bir çalışanın tarlayı sürmesi sırarsında bulunan eser çobanlar tarafından görülmüş ve müze müdürlüğüne bildirilmiştir. 7.11.1997 tarihinde eseri kurtarma kazısına başlanmıştır. Kazı

[143] Akurgal, s. 142-149.
[144] Yakubovich, s. 44, 48.
[145] Lemaire, SAS, s. 51.
[146] Yakubovich, s. 43.
[147] Yakubovich, s. 48.

çalışmalarında 70 cm. inildiğinde tanrı heykeli bulunmuştur. Tanrı heykeli kireç taşından yapılmıştır. İki boğa tarafından çekilen bir araba vardır. Araba ve boğa heykeli bazalt taşından, tanrı heykeli ise sert kireç taşından yapılmıştır. Kitabe iki öküz tarafından çekilen bazalt bir savaş arabasının sütun tabanına kazınmıştır. Kral'ın isminin Fenikece formu V(ryk) şeklindedir.[148] Görünüş itibariyle Karatepe'de bulunan heykelle benzerlik göstermektedir. Eser M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenmektedir. Araba ve boğaların üzeri boydan boya yazılıdır sağdaki boğanın ön yüzü Fenikece yazılmıştır. Diğerleri hiyeroglif ile yazılmıştır. Hiyeroglif yazılı kitabenin tamamı yedi satırdır ve bu satırlardan beş tanesi ele geçmiştir eserin yapımcısının kendisini tanıttığı 1. ve 2. bölümler kayıptır. Metinde adı geçen kişilerden biri VRYK olarak gösterilmiştir bu ad muhtemelen Karatepe kitabesinde geçen Avarikus'a tekabül etmektedir. Çineköy kitabesinde VRKY Adana Kralı değil Hiyava Kralı olarak adlandırılmaktadır.

Recai Tekoğlu tarafından çözülüp harf çevirisi ve tercümesi yapılan Çineköy kitabesi Adana Müzesinde sergilenmektedir. Hiyeroglif Luvicesi ve Fenikece yazılan iki dilli Çineköy kitabesi 1997 yılında Adana'nın güneyine 30 km. uzaklıkta bulunmuştur. Yazı tabanına kazınmıştır üzerinde VRYK'nın heykeli bulunmaktadır. Çineköy kitabesinde diğer 8. yüzyıl Geç-Hitit anıtlarında olduğu gibi elbise, sakal ve saçın tasvirinde Asur etkisi vardır.

Asurdan bahsetmeyen Karatepe kitabesinin aksine Çineköy kitabesi VRYK'nın Asur Kralı'nın vasalı olduğunu göstermektedir.[149] Çineköy kitabesi kesin bir tarih belirtmemektedir. Andre Lemaire ve Recai Tekoğlu kitabenin VRYK'nın saltanatının son dönemlerine tarihlendiğini belirtmektedir.[150] Asur kaynaklarında Urikki'den (Avarikus'tan) M.Ö. 738 ve 732'de 3.Tiglat-Pileser'e vergi veren Kue (Asurca Kilikya'nın adı) Kralı olarak söz edilir.[151] Çineköy muhtemelen Hiyava'nın Asur'a haraç ödediği dönemde yani VRYK'nin 3.Tiglat-Pileser için haraç ödediği dönemde yaptırılmıştır.

Bu isim Kue'nin bir Asur eyaleti olduğu belirtilen 2.Sargon dönemine tarihlenen Nimrud mektubunda da (M.Ö. 709) geçmektedir. 2.Sargon dönemine

[148] Lipiński, IP, s. 119.
[149] Lipiński, IP, s. 127.
[150] Lanfranchi, LPB, s. 179.
[151] Çambel, KA, s.72.

tarihlenen Nimrud mektubunda Frigya Kralı Midas 2. Sargon'a Urikki/Avarikus'un Asur'dan gizli olarak Urartu'ya elçi gönderdiğini fakat bunların kendisi tarafından yakalanıp Asurlular'a teslim edildiklerini yazmaktadır.[152] Yani kralın ismi burada geçmekte fakat herhangi bir tarih verilmemektedir. Nimrud mektubunun tarihlenmesi konusunda Recai Tekoğlu ve Andre Lemaire M.Ö. 709 yılını Giovanni B. Lanfranchi M.Ö. 715/714 yılını önermektedir.[153] Edward Lipiński ise kitabenin M.Ö. 735 civarına muhtemelen bir kaç yıl daha erken bir döneme tarihlenebileceğini söylemektedir.

Giovanni'ye göre Çineköy ve Karatepe kitabelerinde çok sayıda benzerlik ve pararellik bulunmaktadır. Luvice ve Fenikece versiyonlarında anlatım biçimi ve terminolojileri birbirlerine çok benzemektedir. Bu sebeple Giovanni, iki metnin yazarının aynı müstensih mektebinden çıktığını ve metinlerin kısa zaman içinde yaptırıldığını düşünmektedir.[154] Lanfranchi, Çineköy kitabesinin yaptırıldığı zaman Kilikya bölgesinde Asur'un kültürel etkisinin olduğunu bu bakımdan Tarhunzas heykelindeki saç, sakal, kıyafet vb. tarzların Asur etkisinden kaynaklandığını düşünmektedir.[155]

Karatepe kitabesinin hiyeroglif metninde Adanava, (yer adı) Adanavani, Adanavaniza, (etnik ad, ve sıfat) kelimeleri geçerken Fenikece metninde 'dn (yer adı) ve dnnym (etnik ad) kelimeleri geçmektedir. Bölge adlandırılması için Asurlular tarafından Kue kelimesi kullanılırken Hititler tarafından Kizzuvatna kelimesi kullanılmaktadır.[156]

Karatepe kitabesinin yazarı yerel bir yönetici olan Azativada'nın tabii olduğu bey Avarikus'tur. Asur Kralı 3.Tiglat-Pileser'e haraç ödeyen Kue Kralı Urikku ile diğer yazıtlarda yer alan Varikas aynı kişidir. Çineköy kitabesinin sahibi olan kişi Avarikus - Varikas - Urikki muhtemelen M.Ö. 8. yüzyıl sonu ile M.Ö. 7. yüzyıl başında faaliyet göstermiştir.

Asur Hanedan krizi Kue'nin bağımsızlığını yeniden kazanması için bir vesile olmuştur Avarikus ya sürgündeydi ya da batıda, Asurlular tarafından işgal edilmeyen

---

[152] Çambel, KA, s.72.
[153] Lanfranchi, LPB, s.180
[154] Lanfranchi, LPB, s. 180-181.
[155] Lanfranchi, WCB, s. 129-130
[156] Anna Margherita Jasink, - Mauro Marino, **The West-Anatolian origins of the Que Kingdom Dynasty**, VI Congresso Internazionale di Ittitologia, 2007 s. 410.

krallığın dağlık bölgesinde ikamet ediyordu. Urartuyla yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı söylenmektedir.[157] Kitabede yer alan Urikki/Avarikus, Moksos/Mukas soyundan geldiğini belirtir, AZTVD'nin metninde olduğu gibi başarılarını anlatır. AZTVD kendisini Danuna hükümdarı olarak adlandırmıştır. (Adana ovasında yaşayan halk) metinde en çok üzerinde durduğu nokta kendisinin ve halkının refah ve mutluluk içinde yaşadığıdır. Avarikus/Varikas/Urikki Adanavalılar ile Asurlular'ın bir evin halkı olduğunu söylemektedir. VRYK'nin babasının ismi hiyeroglif metinde bulunmamaktadır.

Kraliyet kitabelerinde gördüğümüz ilk başta kendini tanıtma özelliği Çineköy kitabesinde de gözükmektedir. AZTVD ve KLMV kitabeleri de böyledir. Kendisini tanıttıktan sonra krallığı genişlettiğini, Karatepe kitabesinde olduğunu gibi, ülkesine refah getirdiğini ordusunu düzenlediğini, kaleler yıktırdığını, batıda ve doğuda kaleler yaptırdığını anlatmaktadır. Varikas ülkesini ve ordusunu Tarhunzas'ın yardımıyla genişlettiğini, Asur ile iyi ilişkiler kurduğunu, yabancı kaleleri yıktığını, sınırlar boyunca kaleler inşa ettiğini, kendi ülkesine ve insanına güvenlik, refah ve huzur getirdiğini belirtmektedir.[158] Kue devletiyle ilgili ele geçen üç kitabeden biri olan Çineköy kitabesi Kue İle Asur arasında sıkı bir işbirliği olduğunu göstermiştir. Çineköy kitabesiyle bölgenin adının tespiti mümkün olmuştur. Çineköy kitabesi şehrin değil bölgenin adını vermektir Asur şehir ile değil bölge ile anlaşmıştır. Çineköy kitabesi Kue ile Asur arasında sıkı bir işbirliğinin olduğunu göstermiştir. Çineköy kitabesinin keşfiyle Fenikece'nin M.Ö. 8. yüzyılda Kue Krallığı'nın iki yazılı resmi dilinden biri olduğunu ortaya çıkmıştır.[159]

Çineköy kitabesinde Karatepe kitabesinde anlatılan olay doğrulanmıştır. Çineköy kitabesinde bölgenin adı tam olarak (Hiyava) geçmektedir. Çineköy kitabesinde Avarikus Adanava Kralı olarak değil Hiyava Kralı olarak geçmektedir. Recai Tekoğlu Hiyava ile Hitit metinlerindeki geçen Ahiyyava arasında baglantı kurmuştur. Recai Tekoğlu'nun tespitine göre Sami kökenli dillerde (Arapça hariç) bir kelimenin başında bulunan A harfi yazılmamaktadır; bu sebeple AHIYYAVA kelimesi Çineköy kitabesinde HİYAVA olarak geçmektedir. Aynı şekilde Luvi dilindeki at anlamına gelen ASUNA kelimesi Çineköy kitabesinde SUNA olarak

[157] Lipiński, IP, s. 128.
[158] Lanfranchi, WCB, s. 132.
[159] Lemaire, SAS, s. 51.

geçmektedir. Yine Karatepe kitabelerinde bulunan AVARİKUS kelimesi Çineköy kitabesinde VARİKUS olarak geçmektedir. Çineköy kitabesinin aynı zamanda Assyria-Syria kelimelerinin etimolojisine yönelik tartışmalar açısındanda bir kaynak oluşturmaktadır. [160] Hiyava-Ahiyyava örneğinde olduğu gibi Luvilerin Asur kelimesini baştaki a harfi olmadan kullandıklarını kanıtlamaktadır.

Karatepe kitabesinin Luvice versiyonunda VRYK'nin krallığı Adanava olarak adlandırılmaktadır. Fakat Çineköy kitabesinin Luvice versiyonunda VRYK kendi krallığını Hiyava olarak adlandırmaktadır. VRYK'nin krallığının bir Luvice kitabede Adanava olarak adlandırılırken başka bir Luvice kitabede neden Hiyava olarak adlandırıldığı bilinmemekteydi. Fakat Recai Tekoğlu Hiyava kelimesinin ön ses düşmesiyle Ahiyavva kelimesinden geldiğini tespit etmiştir. Çineköy kitabesinin sahibi olan VRYK Karatepe kitabesinin sahibi olan AZTVD gibi kendisinin MPS'nin soyundan geldiğini söylemektedir. Yani her iki kitabede de bu isim yer almaktadır. Bazı araştırmacılar bu ismin Yunan kaynaklarında geçen Mopsus olabileceğini ve Sami kökenli bir isim olan Kue'nin Hiyava'dan türemiş olabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte Kue Zakkur kitabesinde verilen listede Şam ve Arpad'tan sonra üçüncü sırada yer almaktadır.[161]

Asur Kralı bu bölge ile bir antlaşma yapmıştır. Recai Tekoğlu ve Andre Lemaire, VRYK'nın Asur ile ilişkisinin bir tür ittifak ya da ortaklık olabileceğini söylemektedir. Asur kralı bir süzeren olabilir. VRYK'nin uzun saltanatı göz önüne alındığında böyle bir ortaklık olması gerekmektedir. Bu ittifak Asur kralı 2.Tiglat-Pileser ile başlamış muhtemelen 2.Sargon'un saltanatı süresince devam etmiştir.

2.2.3. İvriz Kitabesi

1986'da Konya'nın Ereğli ilçesinde İvriz'de bir sulama kanalının kurulumu sırasında, bir heykel başı ve üst parçası eksik bir stel bulunmuştur. Bu anıtın en az 2 metre civarında olduğu anlaşılmaktadır. Hiyeroglif yazı, figürün önüne ve bacaklarının arasına kazınmıştır. Hiyeroglif metnin diğer bölümleri sağ köşeyle birlikte üst tarafta yer almaktadır buna karşılık Fenikece yazıt sağ köşenin alt

[160] Rollinger, R. **the terms "Assyria" and "Syria" again**, Journal of Near Eastern Studies 65: 2006, s. 283.
[161] Halpern, s. 21.

bölümüyle birlikte stelin tüm sol köşesinde yer almaktadır. Stel Muvaharna'nın oğlu Tuvana Kralı Varballava/Varpalava tarafından yaptırılmıştır. İsmi Fenikece "VRBLV" olarak yazılmaktadır. Kral hiyeroglif metinlerden ve 3.Tiglat-Pileser'in Yeni-Asurca belgelerinden bilinmektedir. Kitabe kralın saltanatının ilk dönemlerine tarihlenmektedir. VRBLV'nin hükümdarlık döneminin oldukça uzun olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen 2.Sargon'un son yıllarına kadar hüküm sürmüştür. Aslında 2.Sargon'un mektubunda kendisinden bahsedilmektedir. Mektupta ayrıca VRYK'den bahsedilmektedir. Asur Kralı'na bir elçi göndermiştir. Ama içerik kendisinin vasal bir kral gibi davranmadığını göstermektedir.[162]

Buluntular Mehmet Armağan tarafından Ereğli'de bulunan yerel müzeye nakledilmiştir. Uzman bir ekip Ereğli'ye ulaşmıştır. Bu noktada bir sondaj calışması Mehmet Armağan tarafından yürütülmüştür.

Buluntuları inceledikten sonra ekip, heykel başının ve stelin orijinal yerlerinden çıkartılmadan önce tahrip edildiği sonucuna ulaşmıştır. Stel parçalanmış bir şekilde bulunmuştur. Burada Hiyeroglif Luvicesi ile Fenikece kullanılmıştır. Yani iki dilli bir kitabe söz konusudur. Belkıs Dinçol stelin yekpare olmadığını iki parçadan oluştuğunu söylemektedir.[163] Kitabe konum itibariyle diğer ele aldığımız kitabelerden biraz daha kuzeyde kalmaktadır. Wolfgang Röllig Fenikece metni yayınlamak icin davet edilmiştir. Luvice metin ise Ali Muzaffer Dinçol, Belkıs Dinçol ve M.Poetto tarafından çözümlenmeye başlamıştır.

Stel beyaz mermerden yapılmıştır. Mevcut yüksekliği 1.30 cm. maksimal genişliği 80 cm. ve maksimal kalınlığı 29 cm.'dir. Fenikece stelin tüm sol köşesinde, sağ köşesinde ve stelin arka tarafının alt bölümünde yer almaktadır; kısacası alt bölümde Fenikece üst bölümde ise Luvice yer almaktadır. Kitabenin yazarı Tuvana Kralı VRBLV'dir Bu isim aynı zamanda zarar görmüş olan Fenikece bölümde de yer almaktadır. VRBLV ismi Asur Kralı 3.Tiglat-Pileser'in yıllıklarında geçen Urballu ile bağdaştırılmaktadır. Hem tarihsel bilgilere hem de paleografik çalışmalara göre İvriz kitabesi M.Ö. 732 yılından önceki bir döneme tarihlenmektedir.

2.Sargon'un M.Ö. 710 yılında Kue'nin yöneticisine yazdığı bir mektupta VRBLV Tabal'in kralları arasında ismen andığı tek kişidir. Asur yazıtlarında Urballa

[162] Lipiński, IP, s. 133-134.
[163] Belkıs Dinçol, **New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz: A Preliminary Report**. Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, 21(1), 1994, s. 117.

olarak geçmektedir. Bu belgelere göre VRBLV'nin saltanatı M.Ö. 738-710 yıllarına tarihlenebilir. Bu stel dışında İvriz ve Ambarderesi kaya anıtlarıda VRBLV'ye atfedilmektedir. Yazıtın 4.Satırında VRBLV'nin babasının ismi olan Muvaharna kelimesi geçmektedir. VRBLV metinde Bu steli Tarhunzas için diktirdiğini ve bazı faaliyetlerini anlatmaktadır. Metni silme, zarar verme, yada çıkartma girişimlerine karşı metnin sonunda bir lanet yer almaktadır. Aynı durum Fenikece metnin sonu içinde geçerlidir. Metinlerde birçok hayvan adı geçmektedir, bu sebeple Wolfgang Röllig bunların kurban listesi olduğunu belirtmektedir.[164]

Diğer kitabelerde Fenikece metnin öncelikli olduğu görüşlerini dile getirmiştik burada ise Wolfgang Röllig Fenikece metnin ikincil öneme sahip olduğunu ve hiyeroglif metinden daha kısa olduğunu ifade etmektedir. Ama elbette Fenikece metnin kısa görünümünün alfabetik yazıdan kaynaklı olabileceği de unutulmamalıdır. Ayrıca Wolfgang Röllig, dilinin mükemmelliğinden dolayı kitabenin Fenikeli bir katip tarafından yazıldığını düşünmektedir.[165] Bu kitabe başta belirttiğimiz gibi konum itibariyle diğer kitabelere nazaran daha kuzeyde yer almaktadır. Bu sebeble Belkıs Dinçol, VRBLV'nin kitabesinin Fenikece'ye tercüme ettirmesinin sebebinin ne olduğu ve Tuvana Krallığı ile Fenikeliler arasında doğrudan bir kültürel ve ticari ilişkinin var olup olmadığı gibi bazı soruları gündeme getirmiştir.

Burada Edward Lipsinki'nin görüşünü yeniden ifade edelim Lipsinki, kitabelerde Fenikece kullanımının iki nedeni olduğunu düşünmektedir. Birincisi bu dönemde lingua franca olan Fenike dili ve yazısını kullanmak bir saygınlık göstergesiydi. İkincisi ise bu dönemde kullanılabılecek en pratik yazı Fenike alfabesiydi. [166] İvriz Kitabesi M.Ö. 8. yüzyılın sonunda ve sonrasında dahi Anadolu'da Fenike dili ve yazısının çeşitli bölgelerde kullanıldığını ispat etmesi açısından önemlidir.

Giovanni B. Lanfranchi, İvriz kabartmasında Tarhunzas'ın arkaik standartlara göre tasvir edildiğini buna mukabil kral Varpalavas'ın portresinde birçok Asur unsurunun olduğunu söylemektedir.[167]

---

[164] Dinçol, s. 119, 124.
[165] Dinçol, s. 124.
[166] Lipiński, IP, s. 141.
[167] Lanfranchi, WCB, s. 130.

2.2.4. Cebelireis Dağı Kitabesi

Cebelireis Dağı kitabesi 1980 yılında bulunmuştur. Kitabe 1690 metre yüksekliğe sahip olan Cebeliries dağının yaklaşık 750 metre üzerinde yer almaktaydı.[168] Bu bölge Alanya'nın 55 km. doğusunda yer almaktadır. 23 Haziran 1980'de James Russel, Alanya müzesi müdürü olan Mustafa Gürdal ile birlikte bölgeyi ziyaret etmiştir. Burada güvenlikten sorumlu olan Ömer Coşkun Fenikece yazılı taş hakkında James Russel'a bilgi vermiştir. Coşkun, taşın bölgenin kuzeyindeki münferit bir tepecikte bulunduğunu ve korunaklı bir yere götürüldüğünü bildirmiştir. Russell, Fenikece yazılı kitabeyi buluntu yerinden bir kaç metre uzaklıkta olan bir barınakta inceleme fırsatı bulmuştur. Ziyaretlerinin sonunda Gürdal ve Russel Fenikece kitabenin Alanya müzesine taşınmasını sağlamışlardır. Kitabe şuan Alanya Müzesinde bulunmaktadır.

Muhtemelen gençken kral olan VRYK'den Asur kaynaklarında bahsedilmemektedir. Ama Çineköy kitabesinde geçen kralın ismi İncirli ve Cebelireis dağı kitabesinde de yer almaktadır. Cebelireis dağı kitabesinde geçen ismin başka bir kral olup olmadığı tam belli değildir. Cebelireis dağında bulunan bu Fenike kitabesi 2. VRYK'den bahsetmektedir. Bu kişi VRYK'nin torunu olabilir. Kitabe Kue Krallığı'nın batıya yayılımına dair bir fikir vermektedir. İncirli, Karatepe, Çineköy, Hasanbeyli kitabeleri genellikle M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenirken Cebeliries dağı kitabesi bir yüzyıl sonrasına tarihlenmektedir. Lipinski kitabenin M.Ö. 7. yüzyılın ortasına tarihlendiğini belirtmektedir.[169]

Bu bölge ilk olarak 1961 yılında İngiliz epigraflar George Bean ve Terence Mitford tarafından keşfedilmiştir. Bölgeyi 3 kere ziyaret etmişler ve bu süre zarfında M.S. 1-3. yüzyılları arasına tarihlenen 39 Yunan yazıtı keşfetmişlerdir. Fakat keşfedilen tüm bu yazıtlar bölgenin kimliğine dair bir bilgi sunmamaktadır. Bean ve Mitford bölgeyi "Laertes" olarak tanımlamışlardır.[170] Bu saptama genel kabul görmektedir. Fenikece kitabenin keşfine kadar, Roma zamanından önce Cebelireis bölgesinde yerleşimi destekleyecek herhangi bir şey yoktur.

[168] Mosca – Russel, s. 1.
[169] Lipiński, IP, s. 128-129.
[170] Mosca – Russel, s. 2.

Yazıt koyu renkli kalker taşının üzerine prizma biçiminde işlenmiştir. Köşelerdeki çatlaklar ve aşınmalar dışında taş zarar görmemiş olarak ele geçmiştir. Genişliği maksimum 0.545 metre yüksekligi 0.175 metre kalınlığı 0.315 metre olan taşın üzerinde bir kaç çatlak bulunmaktadır fakat bunlar doğal kırılmalardır. Karatepe kitabesinde olduğu gibi değildir. Kasıtlı olarak taşın kesilmesine dair herhangi bir iz bulunmamıştır. Kitabe Standart Fenikece ile yazılmıştır.[171] (Tyro-Sidonian) Konum itibariyle değerlendirecek olursak İvriz kitabesinin diğer kitabelerden uzak bir konumda bulunduğunu belirtmiştik, burada da aynı durum söz konusudur.

Cebelireis Dağı Kitabesi diğer kitabelere nazaran daha batıda bulunmuştur. Pamfilya sınırına yakındır. Fenike dili ve yazısının yayılımı konusunda çok iyi bir örnektir. Karatepe kitabesinde olduğu gibi burada da özel adlar ve yer adları Sami kökenli değildir. Karatepe ve Hasanbeyli kitabelerinin aksine burada kelime ayırıcıları düzenli olarak kullanılmıştır.[172] Bunlar kısa çizgilerdir. Bazen dikey fakat genellikle aşağıya sola doğru gitme eğilimi taşımaktadır. Kitabenin tarihlenmesi konusunda sıkıntılar vardır.

Kitabelerin tarihlenmesi konusunda üç özellik dikkate alınmaktadır; Arkeolojik kaynaklar, metnin içerisinde geçen tarihi referanslar ve paleografik analizler. P.G.Mosca ve J. Russel, Cebelireis dağı kitabesinde bu ilk iki özelliğin yardım sağlamadığını bu sebeble Cebelires dağı kitabesinin tarihlenmesi konusunda paleografik analizlere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. P.G.Mosca ve J. Russel, Cebelireis dağı kitabesindeki harflerin formunun Hasanbeyli ve Karatepe kitabelerinden farklı olarak önemli bir gelişimi yansıttığını söylemekte ve ilk örnek olarak "Şin" harfini göstermektedir. Karatepe ve Hasanbeyli kitbelerinde bu harfin uzun olmayan bir formda kullanıldığını bunun “testere dişli” (saw-thooted) tarzı olduğunu buna karşılık Cebelireis dağı kitabesinde “üç çatallı” (three-pronged) tarzında bir form kullanıldığını bunun ise geç M.Ö. 7. yüzyıl Fenike kitabelerinde görüldüğünü belirtmektedir.[173]

Bu terimlerin ilkiyle harfin keskin olduğu vurgusu yapılmaktadır. Aynı şekilde "Sameh" harfinin de böyle bir değişim geçirdiği belirtilmektedir. "Sameh" harfindeki üç yatay çizgi artık dikey uzun bir uç ile kesişmemektedir. Yine "Zayin",

[171] Mosca – Russel, s. 3.
[172] Lipiński, IP, s. 129.
[173] Mosca – Russel, s. 3-4.

"Het" ve "Kuf", "Mem", "He", "Tet" harflerinde bir takım değişimler olduğu belirtilmektedir. Bunların dışındaki diğer harfler Karatepe ve Hasanbeyli kitabelerindeki harfler ile aynı formlarını sürdürmektedir. P.G.Mosca ve J. Russel, paleografik açıdan bu harfler incelendiğinde kitabenin M.Ö. 625-600 yılları arasına tarihlenebileceğini söylemektedir.[174]

Taşın üç yüzü olduğunu belirtmiştik şimdi bunları ele alacak olursak; Birinci yüzün maksimum yüksekliği 0.28 metre maksimum genişliği 0.255 metre iken ikinci yüzün maksimum yüksekliği 0.315 metre maksimum genişliği 0.38 metredir. İkinci yüz bir diktörtgene benzemektedir. Sağ ve üst köşeleri düzenlidir fakat üstü ve sol köşesi biraz sivridir. Bu bölümde 2.satır 28 harf ile en uzun satırı, 8.satır ise 18 harf ile en kısa satırı oluşturmaktadır. Üçüncü yüzün maksimum yüksekliği 0.175 metre maksimum genişliği 0.545 metredir. Özetleyecek olursak kitabe 3 yüzden oluşmaktadır. Birinci yüzde 9 ikinci yüzde 9 üçüncü yüzde 3 satır bulunmaktadır. P.G.Mosca ve J. Russel yazıtta olay akışının 1A - 1B - 2A - 2B… şeklinde gittiğini ifade etmektedir.

2.2.5. İncirli Kitabesi

İncirli kitabesi 1993 yılında Kaliforniya Üniversitesi arkeologlarından Elizabeth Carter'ın başkanlığında bir grubun Kahramanmaraş bölgesini araştırırken keşfetmiş olduğu Fenike dili ve yazısıyla yazılmış olan önemli kitabelerden biridir. İncirli kitabesi bölgedeki bir bahçenin içerisinde bulunmuştur. Şuan stel Gaziantep müzesinde yer almaktadır. Bu tarihten itibaren Stephan A. Kaufman, Bruce Zuckerman ile birlikte bu kitabeyi ortaklaşa yayınlamak için emek sarfetmişlerdir. Kitabe 3 dilden oluşmaktadır. Maalesef kitabe oldukça parçalı ve eskimiş gözükmektedir. Son bölümün çıplak gözle okunması imkânsızdır fakat ilk bölüm rahat bir şekilde okunabilmektedir. Stelin dört bölümünde de metin vardır. Yazıtın hemen sol köşesinde diğer kitabelerde olduğu gibi bir figür bulunmaktadır. İşaretlerin izleri üst sağ bölümün Hiyeroglif Luvicesiyle yazılmış olduğunu açıkça göstermektedir. İki satır ve sağ bölümde Yeni-Asur çivi yazısı yer almaktadır. Kalan

[174] Mosca – Russel, s. 4.

metnin tamamı ise Fenike dili ve yazısıyla yazılmıştır ve burada kelime ayırıcıları kullanılmamıştır.[175]

Kitabenin yazısının rahatlıkla okunamamasına rağmen yine de önemli bir kitabe olduğunu belirtmemiz gerekir. Kitabe çıplak gözle okunamasa da çeşitli aydınlatma yöntemleriyle fotoğrafları alınarak ve her metin ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Fenikece bölümde "MLK DNNYM" şeklinde bir ibare bulunmuştur. Bu ifadeyi daha önceki Karatepe ve Çineköy kitabelerinde görmüştük. Bu ibare Adana Kralı anlamına gelmektedir. Adana'da yaşayan halkın kralına atıfta bulunulduğu gibi Asur Kralı Tiglat-Pileser'e de atıfta bulunulmaktadır. Diğer kitabelerde olduğu gibi elbette burada da birbirlerine benzeyen harfler örneğin "Dalet" ve "Reş" ya da "Mem" ve "Nun" harflerinin okunmasında sorun çıkmaktadır.[176]

Harflerin arasındaki boşluklar harflerin görünüşü ve satırların genişliği değişiklik gösterme eğilimi taşımaktadır. Metnin içeriğinin diğer Semitik kitabelere nazaran farklı olduğu görülmektedir. Fakat yine de diğer kitabelerde olduğu gibi bir giriş bölümü arından tarihi arka plan, bazı açıklamalar ve sonunda metnin zarar görmesini engellemek için bir lanet yer almaktadır. Burada ikinci olarak belirttiğimiz tarihi arka plan bölümü şimdilik çözümlenememiştir. Fakat steli Adanalılar'ın kralı olan VRYK'nin bir kitabesi olarak nitelendirebiliriz.

Kitabenin tarihlenmesini ele alacak olursak; bu kitabenin ele aldığımız Karatepe kitabesinden en az bir nesil önce yazılmış olduğu belirtilmektedir. Üst bölümde kitabelerin tarihlenmesinin nasıl yapıldığını ele almıştık. Burada tarihi arka plan ortaya çıkmadığı için bu tarihlemenin paleografik açıdan olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Daha önceki modern çalışmalara nazaran İncirli kitabesi Kue Krallığı'nın Asur'a bağlı kaldığını, bağlı kalması sebebiyle de ödüllendirildiğini göstermektedir.[177] (Önceki çalışmalarda Kue Kralı Urikki dâhil olmak üzere birçok Neo-Hitit hükümdarının Tiglat-Pileser'e haraç ödediği belirtilmekteydi.) Metindeki ilk üç kelime boyut itibariyle diğerlerine nazaran daha büyük gözükmektedir. Çineköy kitabesinin ilk kelimeleri için de bu durumun geçerli olduğu

[175] Kaufman, s. 8.
[176] Kaufman, s. 8.
[177] Kaufman, s. 9.

söylenmektedir. Cebelireis kitâbesinde וריך olarak Karatepe ve Hasanbeyli kitabelerinde אורך olarak geçen VRYK İncirli kitabesi'nin 8.satırında וריכס olarak geçmektedir. 9.Satırda ise קו (Kue) kelimesi geçmektedir. [178] Kue kelimesi daha önce Akad ve Asur metinlerinden bilinmekteydi. Fakat ilk defa İncirli kitabesiyle bir Fenikece yazıtta yer almış oldu.

2.2.6. Ördekburnu Kitabesi

1915 yılında Sami dilleri uzmanı Mark Lidzbarski zorlukla okunabilen ve Semitik olmadığı düşünülen Ördekburnu stelinin dilini tanımlamaya çalıştı. Sami dilleri üzerine çalışan bazı uzmanlar bunu müteakip stelin Semitik olabileceğini ileriye sürdüler. 1932 yılında ise Helmut Bossert stel üzerine çalışmaya başladı. 2013 yılında ise Andre Lemaire ve Benjamin Sass stel üzerine çalışmalar yapıp yayınladılar. Bu bölümde yer alan bilginin ekseriyeti bu son çalışmadan gelmektedir.

Üstten bir parçası kırık olan Bazalt stel 120 cm. uzunlukta 54 cm. genişlikte ve Fenike alfabesiyle yazılı 9 satırdan meydana gelmektedir. 80 cm. uzunluktaki metnin son bölümünü içeren 10. satır rölyefin üzerinde alttan üste doğru stelin sol bölümünde yer almaktadır. [179]

Yerel halkın stele zarar vermiş olduğu bu sebeble stelin okunmasının güçleştiği görülmektedir. Stel şuanda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Ördekburnu bölgesi, doğusunda Halep demiryolunun bir tüneli, güneyinde 18 kilometre uzaklıkta olan Zincirli yine güneyinde 10 kilometre uzaklıkta olan İslahiye ve doğusunda 5 kilometre uzaklıkta olan Altınüzüm ile çevrelenen sürülmemiş bir araziden meydana gelmektedir. Koldewey'in 1890-1891 yıllarında hazırladığı haritada Ördekburnu ve Katranlıdağ bölgedeki bayırın iki parçası olarak belirtilmiştir. Amir Fink, temmuz 2008'de bölgeyi ziyaretinde bölgedeki yerel halkın söz konusu sürülmemiş araziyi "Ördekburnu" kelimesiyle tanımladığını doğrulamıştır.

Steli çözümleme girişimleri 1898 yılında Peiser ve von Luschan tarafından başlatılmış Mark Lidzbarski tarafından devam ettirilmiştir. Stelin transliterasyonunu

[178] Kaufman, s. 22.
[179] Lemaire - Sass, ÖS, s. 57.

ve çizimlerini yayınlayan Lidzbarski 10.satırı farkeden ilk kişi olmuş fakat steli çözümleyememiştir. Stelin dilinin içerisinde bir takım Sami kökenli sözcükler olan fakat Anadolu'ya ait olan bir dil olduğunu öne sürmüştür. Diğer uzmanlarda onu desteklemiştir. Helmut Bossert stel üzerine çalışmış ve stelin transliterasyonunu çıkartmaya uğraşmıştır. Tropper ise Örnekburnu stelinin Luvice olabileceğini ileri sürmüştür. Bowman ve Landsberger ise 1948 yılında stelin Batı Sami dillerinden birine ait olabileceği görüşünü ileri sürdüler. 1980 yılında Andre Lemaire İstanbul Müzesi'nde bulunan stel üzerine çalışmaya başladı. Stelin Semitik olduğunu dilinin ise Sam'alca olduğu öne sürdü. Bir başka çalışma 2008 yılında başlatıldı.

Steldeki resimde, muhtemelen sakalsız olan biri ayakta biri oturur vaziyette birbirine bakan iki adam yer almaktadır. Yüzlerinin, saçlarının, başlıklarının birçok detayı stelin hasar görmesinden dolayı tam olarak belli değildir. İki adam da uzun bir elbise giymekte ve ayakları gözükmektedir. Andre Lemaire sağ tarafta bulunan adamın sağ elinde muhtemelen iki adet Nilüfer çiçeği sol elinde ise iki adet dar ve düz obje tuttuğunu bunların ise buğday başağı olabileceğini söylemektedir.[180] Sol taraftaki adam ise oturur vaziyettedir. Sol taraftaki figür gibi sağ taraftaki figür de uzun bir elbise giymektedir. Sağ elinde bir topuz sol elinde ise bir nilüfer çiçeği tutmaktadır.

Stelin önündeki metnin özellikle sağ kısmının sol kısma nazaran oldukça yıpranmış olduğu gözükmektedir. Andre Lemaire, Levantta Sam'al bölgesini batı Semitik paleografisine kaynak olabilecek en iyi bölgelerden biri olarak tanımlamaktadır.

Lemaire, Ördekburnu stelinin harf biçimlerinin dokuzuncu yüzyılın sonuna tarihlenen KLMV steliyle ve sekizinci yüzyılın ortasına tarihlenen Hadad steliyle paralellik gösterdiğini, özellikle "Zayin", "Het", "Kaf", "Mem" ve "Kuf" harflerinin batı Semitik dilleriyle yazılan kitabelerde M.Ö. 9. ve M.Ö. 8. yüzyıllarda değişiklik gösterdiğini belirtmektedir.

Lemaire, stelin M.Ö. 820-760 yılları arasına Bonatz ise M.Ö. 875-850 yılları arasına tarihlenebileceğini söylemektedir.[181] Lemaire, stelin ölümle ilgili olduğunu, ziyafet sahnesinin bu kült ile bağlantılı olduğunu söylemektedir.

[180] Lemaire - Sass, ÖS, s. 68.
[181] Lemaire, - Sass, ÖS, s. 126, 131.

Lemaire, Ördekburnu stelinin 9.satırında « mqm mlky » olarak adlandırılan yerin Zincirli'nin 7 kilometre kuzeydoğusunda bulunduğunu ve bu yerin Sam'al Krallığı'na en azından l.PNMV dönemi süresince kraliyet nekropolisi olarak hizmet verdiğini belirtmektedir. Hadad'ın heykeli bu bölgede bulunmuştur. 14. satırda Gerçin bölgesinden bahsedilmektedir.

Lemaire, KTMV kitabesinin 202 harften 60 kelimeden ve 52 kelime ayracından Ördekburnu stelinin 10 satırının ise 182 harften 47-48 kelimeden oluştuğunu söylemektedir.[182]

2.2.7. Hasanbeyli Kitabesi

Hasanbeyli Kitabesi, Karatepe'nin 30 kilometre güneyinde Osmaniye ilinin Hasanbeyli ilçesinde Felix Von Luchan tarafından 1984 yılında bulunmuştur. Fenike dili ve yazısının kullanıldığı kitabelerden bir tanesidir. Kitabe de "Adana Kralı", "Asur Kralı", ve "Avariku" isimleri okunabilmektedir. Kitabenin M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına tarihlenebileceği belirtilmektedir. Kitabe 42 cm. genişliğinde, 34 cm. yüksekliğinde ve 23 cm. kalınlığındadır.[183]

[182] Lemaire, - Sass, ÖS, s. 129, 131.
[183] https://www.hittitemonuments.com/hasanbeyli/index-t.htm (19.07.2020)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FENİKELİLER VE ARAMİLER ÖZELİNDE SAMİ HALKLARI, DİLLERİ VE YAZI SİSTEMLERİ

3.1. SAMİ DİLLERİ VE YAZI SİSTEMLERİ

Ele aldığımız dil grubu yaygın ve geleneksel olarak tevrat referansıyla "Sami dilleri" olarak tanımlanmaktadır. Yeni bir terim oluşturmak yerine geleneksel olarak kabul edilen bir terimi kullanmak daha doğru olacağı için biz de bu tanımı kullanıyoruz. Şuanda bizim de dilbilimsel bir tanımlama olarak kullandığımız Sami kelimesi aslında 18. yüzyılın sonlarına doğru Schloezer tarafından Arapları, İbranileri, Aramileri ve Etiyopyalıları kapsayan ırksal bir grubu belirtmek için kullanıldı.[184] Zira Tevratın tekvin bölümüne göre bu halkların Sam'ın soyundan geldiği iddia edilmekteydi.

Yaklaşık beş bin yıllık yazılı tarih ile Sami dilleri dünyanın en büyük dil ailelerinden birini oluşturmaktadır. Sami dilleri muhtelif bölgelerde konuşulan çok sayıda dilden oluşmaktadır. Sami dillerinin ekseriyeti Levant, Mezopotamya, Arabistan, Etiyopya ve Eritre bölgelerinde konuşulmuş ve konuşulmaya devam etmektedir. Kuzey Afrika'ya ise İslam'ın doğuşuna kadar yalnızca küçük bir Fenikeli grup yerleşmiştir. Bunların da dilleri Pönce (Punic) olarak adlandırılmıştır.[185] İslam'ın doğuşuyla birlikte Kuzey Afrika bölgesi de Sami dilleri konuşulan bölgelerden biri haline gelmiştir.

Günümüzde en yaygın kullanılan Sami dili Arapçadır diğer önemli bir Sami dili ise İbranicedir. Akadça ve Fenikece Eski Çağ'da farklı toplumlar tarafından kullanılan yaygın dillerdi. Fenikece diplomasi dili olarak kullanılmıştır. Amarna tabletleri için uluslararası ilişkilerde kullanılan Akadça tercih edilmiştir ve bunlar çivi yazısıyla yazılmıştır. Akadça aynı zamanda Babilliler ve Asurlular tarafından konuşulan en eski yazılı kayıtlara sahip olan Sami dilidir temelde Asurca ve Babilce olarak ikiye ayrılır. Çivi yazısının 19. yüzyılda çözümlenmesiyle bu dildeki belgeler

[184] : De Lacy O'Leary, **Comparative Grammar of the Semitic Languages**, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. New York: E. P. Dutton & Co. 1923, s. 2.
[185] Aaron Rubin, **A Brief lntroduction to the Semitic Languages**, Piscataway: Gorgias Press, 2010, s. 1.

okunmaya başlanmıştır. Elbette Akadça gibi antik Sami dillerinin nasıl telaffuz edileceğini bilmek zordur. Eblaca ise Halep'in güneyinde bulunan antik Ebla kentinin dilidir. Bu dil 1970'li yıllarda keşfedilmiştir. Bölgede çıkan tabletlerin hepsi hemen hemen aynı döneme tarihlenmektedir. Fenikece gibi Bir kısmı ölmüş olan diğerleri günümüzde konuşulan Sami dilleri sadece dini çalışmalar açısından değil aynı zamanda akademik, dilbilim, tarih, politika bilimi, mukayeseli edebiyat ve diğer alanlarda da önemli rol oynamaktadır.[186]

11. yüzyılda Ebu Zekeriya Yahya, Arapça gramer metodlarını İbranice'ye uygulamaya başladı böylelikle Sami dillerinin mukayeseli filolojisine yönelik ilk çalışmalar başlamış oldu. Çok daha evvelden beri Aramice ile İbranice arasında yakın bir ilişki olduğu düşünülüyordu. Aslında teolojik bakış açısıyla İbranice sadece Aramice, Arapça ve öteki Sami dillerinin değil, diğer tüm dillerinde atası yani ilk dil olarak kabul ediliyordu. Bu düşünce sadece Yahudi yazarlar tarafından değil Hristiyan yazarlar tarafındanda benimsenmişti.[187]

Sayıları takriben 70 olmasına rağmen Sami dilleri fonoloji, morfoloji, sentaks ve vokabüler bakımından Afro-Asyatik dillerin tümünden daha büyük, müşterek unsurlara sahiptir. Bu diller tekâmül ederkende belirli müşterek özellikleri bünyelerinde barındırmaktadır. Bu müşterek özellikler sözü edilen dillerin zamana ve yeni bölgelere yayılmalarına rağmen devam etmiş ve devam etmektedir. Suriye-Arabistan-Afrika gibi birçok bölgenin Sami dillerinin anavatanı olduğu hipotezi ortaya atılmıştır.

Sami dilleri terimi ilk defa 1781 yılında A. L. Schloezer tarafından Repertorium fuer biblische und morgenlaendische adlı eserinde kullanılmıştır. Kullanılan bu kelime Tevrat referanslı olup ilgili araştırmacılar tarafından benimsenmiştir. Hami-Sami dil grubu tanımlaması ise 1876 yılında Fr. Müller'in Grundriss der Sprachwissenchaft adlı eserinde kullanılmıştır. J. H. Greenberg ise 1963 yılında The Languages of Africa adlı eserinde "Afro-Asyatik" terimini icat etmiştir.[188] Afro-Asyatik dil grubu Sami dil grubunun yanısıra 4 ana aile grubundan teşekkül etmektedir.

[186] Rubin, s. 2.
[187] O'Leary, s. 1.
[188] Lipiński, SL, s. 23.

Semitik dillerinin sınıflandırılması kısa bir zaman öncesine kadar temelde 3 grup ile tanımlanıyordu bunlar Doğu Semitik, Batı Semitik ve Güney Semitik idi. Proto-Semitik dilin ilk olarak M.Ö. 3000 civarında Doğu ve Batı Semitik olarak ikiye ayrıldığı M.Ö. 2000 civarında ise Batı Semitiğin Güney ve Kuzey Semitik olarak ikiye ayrıldığı buradanda Kuzeybatı Semitiğin Kenani ve Arami diller olarak ayrıldığı hipotezi hâkimdi. Fakat Lipiński'ye göre bu gruplara uymayan yeni dillerin keşfinden dolayı süregelen bu hipotez artık geçerli olmamaktadır.[189] Geleneksel Sami dilleri sınıflandırması artık yetersiz kalmaktadır ve yeni sınıflandırma modellerine ihtiyaç vardır.

"Kuzeybatı Sami dilleri" Kenani dillerini ve Ugarit dilini kapsayan geleneksel bir dil grubu tanımlamasıdır. Kenani dillerinin en çok bilineni İbranicedir. İbranice halen kullanılmakta olan tek Kenani dilidir. Antik İbranice'nin temel kaynağı yaklaşık, M.Ö. 1150-150 tarihleri arasında yazılmış olan, Tevrattır. Fenikece ve İbranice'nin dışında Moabça, Edomca ve Amonca gibi diğer pek bilinmeyen Ken'ani dilleri vardır. Bu dillere ait bilgimiz çok az sayıda kitabeden gelmektedir. Moabça'yı Meşa stelinden dolayı bilmekteyiz. Şimdiye kadarki en uzun Moabça kitabe 9. yüzyıla tarihlenen 35 satırlık Mesha stelidir. Bu stel Moab Kralı Mesha ile ilgilidir. Geriye kalan kitabelerin tümü kısa ve kırıktır ve çoğu zaman kitabelerin lehçesini tespit etmek mümkün değildir.[190]

Fenike dili Afro-Asyatik dil grubundan gelen Semitik dil grubunun içerisinde kuzeybatı bölümünde bulunan Kenani dilleri alt grubunda yer alır. Ken'ani dilleri alt grubunda Fenike dili dışında Ammon dili, Moab dili, Edom dili ve İbrani dili bulunmaktadır. Bu dillere ilişkin oldukça az bilgi mecvuttur.

Edward Lipiński'nin vermiş olduğu bilgilere göre Amonca belgeler M.Ö. 9. yüzyıl ile M.Ö. 6. yüzyılın sonu arasındaki döneme tarihlenmektedir. bu dil Ürdün'ün doğusunda kullanılmıştır. Moabça ise 2 kitabe ile birkaç mühürden bilinmektedir. Bunlar M.Ö. 9. - M.Ö. 6. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bu dil Ölü Deniz'in doğusunda kullanılmıştır. Edomca ise M.Ö. 9. - M.Ö. 4. yüzyıllar arasına tarihlenen birkaç kitabe ve mühürden bilinmektedir. Bu dil ise Ürdün'ün güneyinde kullanılmıştır. [191] Sami dillerinin alt gruplarını düzenleme konusunda

[189] Lipiński, SL, s. 47.
[190] Rubin, s. 15, 17.
[191] Lipiński, SL, s. 61.

Semitistler arasında şimdiye kadar bir fikir birliğininin olmadığını ve muhtemelen bundan sonrada olamayacağını belirtmemiz gerekir.

Glenn Markoe, Fenike dilini Arkaik ve Klasik olarak iki döneme ayırmaktadır. Arkaik dönem M.Ö. 10. İle 6. yüzyıllar arasını Klasik dönem ise M.Ö. 6. ila 1. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Klasik dönem kendi içerisinde Orta Fenikece ve Geç Fenikece olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Orta Fenikece M.Ö. 6. ila 4.yüzyıllar arasını kapsarken Geç Fenikece M.Ö. 3. ila M.Ö. 1. yüzyıllar arasını kapsamaktadır.[192] Pön dili / Pönce / Kartacaca ise Fenikece'nin M.Ö. 6. yüzyılın başında Kartaca'da kullanılmasıyla oluşan bir dildir. Kartaca'nın düşmesinden sonraki metinler Yeni-Pönce ya da Geç-Pönce sayılmaktadır.

Bazı Semitistler dilbilimsel çeşitlilik nedeniyle tüm bölgelerin ve dönemlerin dili olarak "Greater Phoenician" güney kıyı lehçeleri, kuzey kıyı lehçeleri (Arvad, Byblos) ve Batı Fenikecesi olarak Fenikece'yi bir kaç lehçeye ayırmaktadır.[193]

İlk Fenikece kitabeler M.Ö. 12.yüzyılın sonuna ya da 11. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Son Pönce kitabe ise M.S. 162-217 yılları arasına tarihlenmektedir. Fenikeler'in denizci olmaları sebebiyle Fenikece kitabeler sadece ana toprakları olan Lübnan ve çevresinde değil aynı zamanda Yunanistan, İspanya vb. bölgelerde de bulunmaktadır.

Fenikece Anadolu ve Akdeniz kıyılarında, İspanya'da ve Fas'ta birçok yerleşke ve kolonide kullanılmaya devam etmiştir. Fenikece'nin konuşulan dil olarak kullanılması Levant bölgesinde M.S. 3. veya 4.yüzyıllara kadar sürmüştür fakat Yeni-Pönce Kuzey Afrika'da M.S. 5.yüzyıla kadar Libya'da ise muhtemelen M.S. 11.yüzyılına kadar konuşulmaya devam etmiştir.[194]

Wolfgang Röllig, Biblos kitabesinin keşfinden itibaren Fenikece'nin artık tek bir dil olarak görülemeyeceğini ifade etmektedir.[195] Krahmalkov (2001) Segert (1976) Friedrich - Röllig (1999) ve Harris (1936) Fenike dilinin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar yaptılar.[196] G.Garbini de Fenikece'nin dialektleri

---

[192] Glenn Markoe, **Peoples of the past Phoenicians**, London: The British Museum Press, 2000, s. 108.
[193] Schmitz s. 534.
[194] Lipiński, SL, s. 60.
[195] Wolfgang Röllig, **The Phoenician Language: Remarks on The Present State of Research**, Atti Del I. Congresso international di Studi Fenici e Punici, 375-385, 1983, (PH), s. 378.
[196] Aaron Schade, **A text linguistic approach to the syntax and style of the Phoenician inscription of Azatiwada**, Journal of Semitic Studies, L/1 Spring 35-58, 2005 s. 35.

üzerine bir çalışma yapmıştır, bu çalışmada Garbini Kilikya bölgesinde bulunan Fenikece kitabelerin yani Karatepe ve KLMV kitabelerinin Sur lehçesinin özelliklerini gösterdiğini ifade etmiştir. Çalışma 1977 yılında yapıldığı için doğal olarak bu iki kitabe örnek gösterilmiştir. Wolfgang Röllig Pönce'nin Fenikece ile kayda değer bir farklılığının olmadığını söylemektedir ve Pönce'nin Sur / Sayda'nın lehçesinden türediğini ifade etmektedir.

Son zamanlarda ele geçen çok sayıda metinsel materyale rağmen, Fenikece halen Sami dilleri arasında en az bilinen semitik dil sayılmaktadır. Wolfgang Röllig ele geçen metinsel materyalin sayısal fazlalığının bizi yanıltmaması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü ele geçen metinlerin içeriği son derece sınırlıdır dolayısıyla dili tam olarak anlayabilmek için gerekli olan gramer ve sözlük bilgisi konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Sadece adbilim alanında kâfi derecede materyale sahip olunduğu söylenebilir.[197] Elbette bir dili anlamada öncelikli olan unusurun gramer olduğunu belirtmemiz gerekir gramer her zaman için anlamdan önce gelir. Bu konuda bize diğer Semitik diller yardımcı olabilir Çünkü diğer semitik dillerde bol miktarda materyal bulunmaktadır.

Wolfgang Röllig, eğer İbranice kelime bilgimiz ve Fenikece'yi diğer semitik diller ile mukayese etme imkânımız olmasaydı Fenikece metinlerin yorumlanması imkânsız olurdu diyerek bu duruma vurgu yapmaktadır. Ayrıca Röllig, ele geçen metinsel materyaller incelendiğinde şimdiye kadar edatlar ve bağlaçlar dâhil edildiğinde Fenikece-Pönce 668 civarında kelimenin tespitinin yapıldığının ve bunların 321 tanesinin bir metinde tek sefer geçen kelimeler olduğunu ve 15 tanesinin yabancı kelime olduğunu belirtmektedir. [198] Bu kelimelerin yarısının herhangi bir metinde tek sefer geçtiğini görmekteyiz, bu durum anlambilim çalışmaları açısından da sorun oluşturmaktadır.

Pönce ve Yeni Pönce metinlerde de bu durum söz konusudur. (Kartaca'da kurulan koloninin dili Pönce olarak adlandırılmaktadır. Kartaca'nın düşmesinden sonraki kitabeler genellikle Yeni Pönce veya Geç Pönce olarak adlandırılmaktadır.)

[197] Röllig, PH, s. 375.
[198] Röllig, PH, s. 376-381

Kenan bölgesinde Sami dillerini gösteren en erken materyal, Ken'an Mısır'ın bir ili iken Mısır'a gönderilen raporlar olan, Amarna Mektuplarıdır. Bu mektuplardaki dilin Fenikece'nin parent'i olduğu söylenmektedir.[199]

Fenikece'de diğer Kenani diyalektlerinden farklı olarak düzenli bir şekilde "isimfiil" (infinitive absolute) kullanıldığını, Anadolu'daki Fenikece kitabelerin bu kullanımın temel kaynağı olduğu "isimfiil" (infinitive absolute) olarak nitelendirilen 21 örnek olduğu bunlarında dördünün KLMV, onaltısının Karatepe-Aslantaş, kitabelerinde geçtiği Krahmalkov tarafından ifade edilmektedir.[200]

De lacy o'leary, dil ve ırkın farklı unsurlar olduğunu anlatırken bazı durumlarda Sami dillerinin tamamen Sami olmayan toplumlar tarafından konuşulduğunu belirterek Fenikeliler'i örnek göstermektedir. Ona göre Fenikece, İbranice, Moabça ve diğer Ken'an dillerine yakındır. Fakat Fenikeliler ve Filistinliler, Gritten gelen göçmenlerdir ve ırksal olarak Samilerle bağlantılı değildir.[201]

Sami dillerinden biri olan Arapça ise bugün Ortadoğu'da yaygın olarak kullanılan dillerden biridir. Arapça ayrıca en çok konuşulan Sami dilidir. Arapça ve İbranice İslamiyet ve Yahudilikten dolayı kutsal dil olarak değer görmektedir. Aramice ise hem Yahudilik hem Hristiyanlık açısından öneme sahiptir. Sami dilleri uzmanları Aramice'yi genellikle kronolojik olarak şu şekilde ayırmaktadırlar:[202]

Eski Aramice (M.Ö. 900-700)

İmparatorluk Aramicesi (M.Ö. 700-200)

Orta Aramice (M.Ö. 200 - M.S. 200)

Geç Aramice (M.S. 200-700)

Yeni / Modern Aramice (şimdiye kadar)

Resmi, Klasik, Standart veya Ahamenid Aramicesi olarakta adlandırılan İmparatorluk Aramicesi'ni ise ikiye ayırmaktadırlar: Erken İmparatorluk Aramicesi (M.Ö. 700-550) İmparatorluk Aramicesi (M.Ö. 550-200) ve bu dilin Asur, Babil ve Pers İmparatorlukları döneminde Ortadoğu'nun Lingua Franca'sı olduğunu, hatta Hellen ve Roma döneminde bile yaygın bir şekilde kullanıldığını, Aramice

[199] O'Leary, s. 10.
[200] Schmitz, s. 540.
[201] O'Leary, s. 6.
[202] Rubin, s. 18.

kullanımının zayıflamasının M.S. 7.yüzyılda İslamiyet'in yayılmasıyla başladığını iddiaa etmektedirler.[203] Bu hipotezi ilerleyen bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Sami dilleri uzmanları tarafından aynı Arami lehçesi bazen Kutsal Kitap Aramicesi, bazen Targum Aramicesi, bazen Talmud Aramicesi veya Kumran Aramicesi olarak farklı isimler adı altında adlandırılabilmekte veya İmparatorluk Aramicesi içerisinde ayrıca Mısır Aramicesi vb. adlandırmalar yapılmaktadır. Örneğin Kutsal Kitap Aramicesinden kasıt Ezra ve Daniel kitaplarının Aramicesidir. Fakat 5. yüzyıla tarihlenen Ezra kitabı İmparatorluk Aramicesi'nin bir parçası sayılırken 2. yüzyıla tarihlenen Daniel kitabı Orta Aramice'nin tipik bir örneği olarak kabul edilmektedir.[204] Ezra ve Daniel kitapları Aramice pasajları bugün yaygın olarak Kutsal Kitap Aramicesi olarak bilinen Aramice'yi temsil etmektedir.[205]

Orta Aramice içerisinde de Batı Aramicesi (Filistin ve Nebati) ve Doğu Aramicesi (Suriye ve Mezopotamya) olarak iki farklı lehçe olduğu belirtilmektedir. Geç Aramice döneminde ise edebi geleneklerin gelişmesiyle lehçe farklılıklarının daha da açık hale geldiği bu dönemde Süryanice'nin yani Şanlıurfa lehçesinin Bereketli Hilal olarak adlandırılan coğrafyada Hristiyanlığın temel ibadet dili haline geldiği söylenmektedir. Batı'da Filistin Yahudi Aramicesi, Filistin Hristiyan Aramicesi ve Samiri Aramicesi Doğu'da Babil Yahudi Aramicesi ve Mandaik lehçesi bulunmaktadır. Fakat bunlardan günümüzde en iyi bilineni ve dini ibadet dili olarak bazı doğu kliselerinde kullanılanı Süryanicedir. Kadıköy (451) ve Efes (431) konsilleri sonucunda Süryaniler ikiye bölünmüşlerdir. Böylelikle Süryaniler arasında iki lehçe yani Yakubi ve Nesturi lehçeleri ortaya çıkmıştır.

Edward Lipiński, Aramice'yi birkaç grupta ele almaktadır. Lipiński Erken Aramiceyi M.Ö. 9. yüzyıldan M.Ö. 7. yüzyıla kadar Suriye, İsrail ve Ürün'ün kuzey bölgelerinde bulunan belgelerin dili olarak tanımlarken Resmi Aramice'yi Pers İmparatorluğu'nun dili olarak tanımlamakta ve bu dile ilişkin belgelerin M.Ö. 8 yüzyılda başlayıp Ahamenid yönetiminin altında M.Ö. 4. yüzyıla kadar kullanılmaya devam ettiğini söylemektedir. Standart edebi Aramice'nin 7. yüzyılda ortaya çıktığını ve Resmi Aramice ile birlikte varlığını sürdürdüğünü, Orta Aramice'nin ise M.Ö. 3.

[203] Rubin, s. 18.
[204] Rubin, s. 19.
[205] O'Leary, s. 6.

yüzyıl ila M.S. 3. yüzyıl arasında kullanıldığını belirtmektedir. Bunun dışında Bar Kohba mektuplarının Filistin Aramicesi, Filistin'in güneyinde bulunan parşömenlerin ise Nebati Aramicesi ile yazıldığını ifade etmektedir. Lipinski'ye göre Nebati Aramicesi, ana merkezleri Petra olan Arap nüfusunun yazılı dilidir.[206]

M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 3.yüzyıl arasına tarihlenen Palmira kitabelerinin Resmi Aramice'ye dayalı Batı Aramicesi ile yazıldığını buna mukabil Güney Irak'ta çizi yazılı bir kitabenin Doğu Aramicesi ile yazıldığını belirtir. Musul'un 100 kilometre güneybatısında bulunan M.S. 2-3. yüzyıllara tarihlenen Hatra metinlerinin Doğu Aramice'nin etkisini gösterdiğini belirtmektedir. Bu belgelerin dili Suryanice'ye yakındır. Urfa bölgesindeki Süryanice belgeler ise M.S. 1-3. yüzyıllara tarihlenmektedir. Yazıları Palmire kitabelerindeki yazıya benzemektedir. M.S. 3. yüzyıldan itibaren Lipinski'ye göre Doğu ve Batı Aramileri arasında fonoloji, morfoloji, sentaks ve vokabüler açısından belirli bir ayrım ortaya çıkmaya başlamıştır.

Filistin Yahudi Aramicesi Bizans döneminde Galile Aramicesi olarakta adlandırılır. Bunun dışında Samiriye Aramicesi'nin "Paleo-Hebrew" ile yazıldığını söyleyen Lipinski bu dilin M.S. 10. yüzyıla kadar kullanıldığını belirtmektedir. Filistin Hristiyan Aramicesi bazen Filistin Süryanicesi olarak adlandırılmaktadır. Bu dil M.S. 3-4. yüzyıllarda bölgede yaşayan Yahudi dönmeleri tarafından konuşulmaktadır. Doğu Geç Aramicesi ise Süryanice, Mandaca, Yahudi Babil Aramicesini kapsamaktadır. Urfa'nın dili olan Suryanice Doğu ve Batı Aramicesi arasında yer almaktadır. Arami dillerinin en iyi belgeleneni Süryanicedir. En erken belgesi M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. En erken Mandaca kitabeler ise M.S. 4-6. yüzyıla dayanmaktadır. Yeni Aramice ise 3 temel gruba ayrılmaktadır; Batı Yeni Aramicesi, Turoyo, Doğu Yeni Aramicesi.[207]

Suriye'nin bir kısım bölgelerinde, Anadolu'nun güneydoğusunda, Kuzey Irak'ta, Kuzeybatı ve Güneybatı İranda Hristiyan ve Yahudiler tarafından konuşulan Yeni Aramice (Neo-Aramaic) olarak adlandırılan lehçeler aslında farklı diller olarak adlandırılabilecek kadar birbirlerinden ayrıdır.[208] Bu fark Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi farklılığına benzememektedir. Daha çok Latinceden türeyen

[206] Lipiński, SL, s. 64.
[207] Lipiński, SL, s. 66, 68.
[208] Rubin, s. 19.

Roman dilleri arasındaki farklılığa benzer bir ayrım söz konusudur. Savaşlar, çatışmalar vb. durumlardan kaynaklı bu bölgelerden bilhassa Avrupa'ya göç eden Yeni Aramice konuşan ailelerin çocukları ise bulundukları bölgelerin dillerini benimsemeye başladıkları için söz konusu dil yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ancak gerek teknolojinin gelişmesiyle dil öğreniminin kolaylığı, gerekse bazı üniversite ve kurs merkezlerinde bu dilin öğretilmesi vesilesiyle söz konusu dil kullanılmaya devam edilmektedir.

Günümüzde Batı Yeni Aramcası (Western Neo-Aramaic) Şam'ın kuzeyindeki köylerde konuşulmaktadır. Doğu Yeni Aramcası (Eastern Neo-Aramaic) ise üç ayrı kola ayrılmaktadır Ortadoğu Aramcası (CENA: Central Eastern Neo-Aramaic) Kuzeydoğu Aramcası (NENA: Northeastern Neo-Aramaic) ve Yeni Mandaca (Neo-Mandaic) Ortadoğu Aramcası Turoyo'yu kapsamaktadır. Tur Abdin bölgesinde İsveç ve Almanya gibi göç alan bölgelerde konuşulmaktadır. Yeni Mandaca ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kuzeydoğu Yeni Aramcası (NENA) 150 farklı diyalekti kapsamaktadır. Kuzeydoğu Yeni Aramca dillerinin gruplandırılması ise coğrafi konumdan ziyade dini mensubiyete dayanmaktadır. Mesela aynı kasabanın Yahudi Yeni Aramcası ile Hristiyan Yeni Aramcası birbirinden anlaşılmayacak kadar farklı olabilir bunamukabil farklı kasabaların Yahudi Yeni Aramcası aynı olabilir. Bilhassa Kuzeydoğu Arami dil grubu, etrafında konuşulan Türkçe ve Kürtçe gibi Sami kökenli olmayan dillerden ağır bir şekilde etkilenmektedir.[209]

İsa'dan önce 3.yüzyıla tarihlenen Palmyrene kitabesinin kendi dillerini konuşan ve Aramice'yi sadece kitabelerde kullanan Araplar tarafından Aramice olarak yazıldığı söylenmektedir.[210]

Aramiler ve Arami dili ve yazısı meselesi Zincirli kitabeleri bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız gibi diğer Sami dillerinden farklı bir problemi meydana getirmektedir. Sıklıkla Aramice'nin çeşitli dilleri ve lehçeleri tanımlayan bir şemsiye tabir olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu problem bilhassa Yahudi-Hristiyan geleneğine dayanan tarihsel okumalardan meydana gelmektedir. Aramice sıklıkla Eski Çağ'ın lingua franca'sı olarak görülmektedir. Geleneksel anlaşıya göre Fenike'nin düşüşünden sonra Karkamış Batı Asya'nın ticaret merkezi olduğu zaman

[209] Rubin, s. 21.
[210] O'Leary, s. 13

Aramice Mısır ve doğu Asya'nın tamamında politik ve ticari hayatın dili olduğu kabul edilmektedir.[211]

Arami dili ve yazısı meselesi Eski Çağ tarihi açısından önemli ve incelenmesi gereken konulardan biridir. Yahudi-Hristiyan kaynaklı geleneksel tarih okumaları ile çelişen Eski Çağ tarihine ilişkin konuların çokluğu sebebiyle Tevrat'a dayanan bu hipotezler dikkatle incelenmelidir. Zira Yahudi-Hristiyan geleneklerinden kaynaklı tarih okumaları sonucu bazı Fenikece kitabelerin kimi zaman Aramice olarak adlandırıldığı görülmektedir. Arami Krallığı olduğunu ifade edilen krallıklarda da Aramice kullanımının olmadığını görülmektedir mesela Jonas C. Greenfield, Anadolu'da Aramice kullanımı üzerine yazdığı makalede Bit-Adini (Beth Eden) için şüphesiz bir Arami devletiydi demekte ama ardından Bit-Adini'den gelen herhangi bir Aramice kitabe olmadığını söylemektedir.[212]

Sami dilleri üzerine çalışan araştırmacılar Aramice'yi tek bir dil olarak görmemektedirler. Örneğin John Huehnergard, Aramice'yi "Umbrella Term" olarak ifade etmektedir.[213] Yani Aramice'yi çeşitli dilleri / lehçeleri kapsayan bir üst dil olarak görmektedir. Bununda sebebi gayet basittir zira Aramice olduğu söylenen kitabeler farklı gramer özellikleri göstermektedir.

Dahası Arami dilinin yaygın olmasını gerektirecek herhangi bir sebep ortaya yokken bu dilin lingua franca olduğunu hipotezi bir önkabulden kaynaklanmaktadır. İşte bu önkabul Tevrat referansıdır. Hâlbuki böyle bir dilin lingua franca olması için açık bir sebep ortada yoktur. Bazı kelimeler de sıklıkla Aramice veya Fenikece olarak adlandırılmaktadır. Bunlara Sami kökenli demek daha doğrudur. Örneğin Amarna mektuplarında geçen 56 isim Fenikece olarak adlandırılmaktadır. [214] Bunlardan 4 veya 5'i sonraki metinlerde de geçmektedir ve bunlar diğer Sami dillerinde de vardır dolayısıyla bunlar karakteristik olarak Fenikece veya Aramice değildir.

Günümüzde de lingua franca olarak adlandırabileceğimiz bir Sami dili varsa o dil Aramice değil Arapçadır. Bununda sebebi İslam ve Kur'andır. İslam'ın yayılması Arap dili ve yazısınında yayılmasını beraberinde getirmiştir. Peygamberin

---

[211] O'Leary, s. 13
[212] Greenfield, s. 202.
[213] John Huehnergard, **Northwest Semitic Languages**, Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics (3), 2007, s. 409.
[214] Wolfgang Röllig, **On the origin of the Phoenicians**, Berytus 31: 79-93, 1983, (OG), s. 85.

vefatından kısa bir süre sonra düzenlenmiş olan Kur'an sadece bir vahiy kitabı olarak kabul edilemez. Kur'an Müslümanlar için aynı zamanda gramer ve kompozisyonun mükemmel bir örneğidir. Arapça'nın Mısır, Suriye ve Mezopotamya'nın günlük yaşamında kullanılmaya başlanması ve devlet dili haline gelmesine kadarki süreye kadar vokalizasyon sözlü geleneğe dayandırılmıştır.[215] İslam'ın yaygınlaşmasıyla ana dili Arapça olmayan insanlar tarafından yani müslümanların ekseriyeti tarafından Kur'an'ın düzgün bir şekilde okunması yani vokalizasyon problemi ile karşılaşılmıştır. Bu sebeble hareke (vowel points) eklenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Arapça ve İbranice'de olduğunu gibi Fenikece ve Aramice gibi diğer Sami dilleri de köklerden meydana gelmektedir. Köklerden oluşan bu dillerin yazılımı vokallerle değil konsonantlarla olmaktadır. Fenikeliler'in konsonantal yazı sistemini Ugaritten aldığını ifade eden Krahmalkov ve Fenikeli yazarların, her zaman olmasa da, yabancı isimleri hecelerken ve yazarken "Vav" ve "Yod" harflerini vokal olarak kullandıklarını belirtmektedir. Özel isimleri, yabancı isimleri ve coğrafya adlarını yazarken "Alef" harfi sık sık olmasada kelime sonundaki vokalleri temsil etmek için kullanılmıştır. Ayrıca vokalleri yazma eğiliminin Pön ve Yeni-Pön dönemlerinde arttığını söylemektedir. Fakat bu istisnai bir durumdur. Fenikece kelimeler MM (mêm) "su" SMM (samêm) "gökyüzü" ve SPR (sippīr) "güzel" örneklerinde olduğu gibi sadece konsonantlar ile yazılır.[216]

Vokalizasyon problemlerinden dolayı bu dillerdeki yazılı kaynaklara dayanarak lehçe tespiti yapmak doğru sonuçlara ulaştırmayabilir. Elbette burada lehçe-dil tartışmasıda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada dilleri / lehçeleri birbirlerinden nasıl ayırt edebiliriz sorusu gündeme gelmektedir. Kuramsal olarak iki dil, aslında kullanıcılarının birbirlerini anlamadığı durumda ayrılmaktadır. Fakat "Anlama derecesi" tartışmalı bir tanımlamadır dil ile lehçe arasındaki ayrımı yapabilmek zordur bu sebeble mevcut dillerin sayısı konusunda farklı görüşler ifade edilmektedir. Tore Janson bu konuda farklı bir yorum getirmektedir; Bir dili diğer dilden farklı yapan şey o dilleri konuşanların birbirlerini anlama oranının yanında ayrı bir yazı diline sahip olmalarıdır. Fakat Fenikece ve Aramice gibi antik bir dil de ise önemli olan etken gramerdir ve onun yorumlanmasıdır.

[215] O'Leary, s. 17.
[216] Schmitz, s. 538.

Vokalizasyonun yanısıra harflerinde doğru tespiti ele geçen kitabenin durumuma göre bazen mümkün olmamaktadır. Bunlar yeniden yorumlanmaya açıktır. Nitekim Krahmalkov son eserinde Mısır'ın Fenikece bir papirüsünde geçen "HRM LYM" kelimesinin "HRMNYM" şeklinde yani "L" harfi yerine "N" harfi kullanarak bir okuma yapılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir bu kelimenin bir yer ismi olduğu düşünülerek vokalizasyonunun Hermonim veya Hermon-Yam şeklinde olabileceği belirtilmektedir. Bu yeni okuma da elbette yanlış olabilir fakat böyle metinlerin vokalizasyon sorunlarının dışında da farklı yorumsal olasılıklarının olabileceğini bize göstermektedir.[217]

Wolfgang Röllig'e göre alfabenin icatı ya da daha doğru bir ifadeyle konsonantal yazı sisteminin icadı Fenikeliler'in işi değildir. Konsonantal yazı 16.-14. yüzyıllar arasında Filistin-Suriye bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Proto-Kenan yazısı olarak adlandırılan ve çeşitli bölgelerde kullanılan bu yazı da 13-11. yüzyıllara tarihlenmektedir. Linear alfabe ise 11. yüzyılın sonu ile 10. yüzyıl'ın ikinci yarısında Fenike bölgelerinde görülmektedir.[218]

Andre Lemaire, Antik Yunan ve Latin yazarlarına göre Yunan alfabesinin kökeninin Fenikelilerden geldiğini söylemekte ve Herodot'u örnek göstermektedir. Tacitus'a göre ise Fenikeliler sadece aracı konumdaydılar. Mısırlılar'a göre alfabeyi Mısırlılar keşfetmişti ve Fenikelilere öğretmişlerdi. Champollion ve Lenormant gibi modern yazara göre ise Fenike alfabesi Mısırdan alınmıştı.[219]

M.Ö. 1800-1400 yıllarına tarihlenen Sami kökenli "Proto-Sinait" olarak bilinen ilk alfabe yazısından sonra M.Ö. 1200'lerden itibaren Fenike yazısı kullanılmaya başlanmıştır. Suriye'de bulunan El Mina bölgesi Fenikeliler ve Yunanlılar için önemli sayılan ticaret bölgelerinden biri olarak bilinmektedir. Yaygın görüşe göre bu bölgedeki müşterek ticaret faaliyetleri sonucunda Fenike alfabesi Yunanlılar tarafından M.Ö. 8. yüzyıl civarında benimsenerek tadil edildi. Bir başka hipoteze göre alfabe Girit üzerinden kuzeye yani Yunanistana doğru yayılmıştır.

Fenike alfabesi diğer Sami yazım sistemlerinde olduğu gibi sağdan sola doğru yazılmaktadır. Fakat Arap alfabesinde olduğu gibi harflerin başta ortada ve sonda değişimleri yoktur. Fenike alfabesi İbrani alfabesinde olduğu gibi 22 harften

[217] Schmitz, s. 537.
[218] Röllig, OG, s. 91.
[219] Lemaire, SAS, s. 45.

oluşmaktadır. Bazıları İbrani alfabesinin 23 harften oluştuğunu söylemektedirler. İbrani alfabesinde 5 harf sonda farklı yazılmaktadır bunlara Sofit denmektedir. (Kaf-Mem-Nun-Pe/Fe-Tzadi) Fenike yazısının sadece günümüz Lübnan, İsrail, Filistin ve Suriye bölgesinde değil Fenikeliler'in ticaret için gittikleri yerlerde de kullanıldığı gözükmektedir. Anadolu bunun için güzel bir örnektir. Fenike alfabesi çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Fenikeliler'in ticaret yayılımı alfabelerininde yayılmasına neden olmuştur. Akdeniz bölgesine alfabeyi Fenikeliler yaymıştır. Fenikeliler'in aracılığıyla alfabe Anadolu dâhil olmak üzere ticaret için gittikleri bölgelere yayıldı. Böylelikle Yunanlılar ve Ardından Romalılar bu yeni yazı sistemini benimsemiş oldu. Fenike alfabesi, ayrıca Aramice, İbranice ve daha sonra Klasik Arapça'yı yazmak için kullanılmıştır.[220]

Batı ve güney Sami dilleri Ugarit dili dâhil olmak üzere 2. milenyumun ortalarında Ken'an'da ortaya çıkan ve Mısır hiyeroglif işaretlerine dayanan konsonantal alfabeden oluşan bir yazıyı kullanmışlardır. İki farklı forma ayrılan bu yazı türlerinden biri 22 harfle yazılan Fenike alfabesidir. Batı Sami dillerinin aksine Kıbrıs'ta bulunan bazı geç Fenike kitebelerinde ve Pönce de "v" ve "y" harfleri yabancı isimleri veya kelimeleri yazarken bir vokal olarak kullanılmıştır. Bununla beraber Geç Pönce ve Yeni Pönce kitabelerde "v" "y" "h" gibi bazı harfler vokal olarak kullanılmıştır. Vokalizasyon problemleri M.S. 7-9. yüzyıllar arasında Süryanice, İbranice, Klasik Arapça ve Aramice yazılan kutsal metinlerin okunması için hareke sistemi yerleştirilmesiyle çözülmüş olsa da bu geçmişe dönük olan vokalizasyon sorunlarını maalesef ortadan kaldıramamaktadır.[221]

Anadolu'da alfabe sistemi, Fenikeliler'in oluşturduğu alfabeden doğmuştur. Alfabe sözcüğü de Fenike alfabesinin ilk iki harfinden (Aleph ve Bet) gelmektedir. Arapça'da Elifba denmektedir. Fenike alfabesi konsonantlardan oluşmaktadır yani vokaller yazılmamaktadır. Vokallerin kullanılması Hellenler ile başlamıştır. Fenike kitabelerinde harflerin formu açısından bazı ufak farklar gözükmektedir, elbette bu da doğaldır. Fenike alfabesi kimi zaman Arami yazısı veya paleo-hebrew olarak adlandırılmaktadır. Muhtelif bölgelerde kullanılan Fenike yazısı bir miktar varyantlaşmış olabilir bu normaldir. Fakat buradan hareketle bir paleo-hebrew yazısı çıkarma eğilimi doğru değildir.

[220] Lipiński, SL, s. 92.
[221] Lipiński, SL, s. 92.

Jonas C. Greenfield, Aramiler'in yazma sanatını Fenikeliler'den öğrendiklerini ama ardından çok özgün bir Arami yazısı geliştirdiklerini ifade etmektedir.[222] Bu iddia pek doğru değildir zira Arami yazısı olduğu iddiaa edilen yazının Fenike yazısından pek bir farkı yoktur.

Sami dillerinin Fenikece ve Aramice'nin en belirgin karakteristik özelliği köklerden (Consonantal roots) oluşmalarıdır. Tüm fiiller ve isimlerin ekseriyeti konsonantal köklere sahiptirler. Genellikle 3 heceden oluşan bu kelimelerin başlarına ve sonlarına bir takım ekler getirilerek çeşitli kelimeler türetilebilmektedir. ketebe – katib – mektub – mukatebe / katele – katil – maktul – mukatele kelimelerini örnek gösterebiliriz.

Köklerden oluşan Sami dillerine uygun olarak Sami yazı sistemlerinde de vokaller yazılmamaktadır, yani sadece konsonantlar yazılmaktadır. Daha iyi anlaşılması ve kolaylık açısından Arapça ve İbranice 3. tekil şahıs (müzekker) için geçmiş zamanda yazmak fiilini harekesiz olarak ele alalım. Bu fiil Arap harfleriyle كتب olarak yazılırken, İbrani harfleriyle בתב olarak yazılmaktadır. Bunların harf çevirisini yaptığımız zaman her ikisinide KTB şeklinde yazmış olacağız. Burada iki noktaya değinmiş oluyoruz; hem Arapça'nın ve İbranice'nin temel söz varlığı bakımından birlirlerine oldukça benzediğini görüyoruz, hem de eğer aynı alfabeyi kullanmış olsalardı ilk başta hangisinin Arapça hangisinin İbranice olduğunu anlamamızın bu basit örnekte olduğu gibi zor olacağını anlıyoruz. Nitekim Karatepe Yazıtlarında Prof. Bosset'ın Fenike yazısını ilk başta Arami yazısı zannettiğini belirtmiştik.

Demek ki, elimizde çok küçük bir yazıt varsa bunun hangi dilde olduğunu anlamamız zorlaşacaktır. Nitekim Zincirli'de bu mahiyette bazı yazıtlar bulunmuştur bunlardan bir tanesi 3 harften oluşmaktadır. Bunların Aramice mi olduğu yoksa Fenikece mi olduğunu tespit etmek kolay değildir. Köklerden oluşan bir dili konsonanatlardan oluşan bir alfabe ile yazdığımızda vokaller belli olmadığı için üstelik ele geçen materyalde az ise hangi kitabenin Aramice hangi kitabenin Fenikece olduğunu tespit etmek zordur. Bu sebeple Zincirli kitabeleri olarak adlandırdığımız Sam'al Kitabeleri ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ele geçen

[222] Greenfield, s. 202-203.

kitabelerin Aramice'nin Sam'alca veya başka bir lehçesi ile yazıldığını hipotezi sağlam temellere dayanmamaktadır.

Nitekim Sam'al da bulunan ve Sam'alca olarak adlandırılan kitabeler ile Ürdün'ün başkenti olan Amman'ın 30 kilometre kuzey batısında Deir 'Alla bölgesinde bulunan 30 kırık satırı içeren bir kitabenin aynı döneme yani M.Ö. 820-730 yıllarına tarihlendiğini belirten Sami Dilleri Uzmanı Aaron D. Rubin Kuzeybatı Sami dilleri içerisinde Sam'alca'nın yerini belirsiz (unclear) olarak tanımlayarak bu kitabelerin Aramice olarak adlandırılamayacağını ifade etmektedir.[223]

3.2. KEN'AN, FENİKE VE ARAM KELİMELERİNE DAİR MALUMAT

Uzun bir süre boyunca Ken'an kelimesinin Semitik bir kelime olduğu düşünülmüştür. Lulius Lewy, Ken'an kelimesinin Hurice olduğunu ifade etmiştir. W. F. Albright, bu görüşü geliştirmiştir. E. A. Speiser, Akad metinlerinde "Kinahhu" kelimesinin mor anlamına geldiğini belirtmiştir. B.Mazar ise, kelimenin Tevrat'taki kullanımına vurgu yapmıştır. Bu görüşe göre Ken'an "Tacirlerin / Tüccarın ülkesi" anlamına gelmektedir. Bir başka öne sürülen görüşe göre Ken'an kelimesi "Alçak Bölge" anlamına gelmektedir. S. Moscati ise, daha önce öne sürülmüş olan etimolojik açıklamaları reddetmekte buna mukabil yeni bir hipotez öne sürmemektedir.[224]

Eski Ahitte כנען kelimesi tacir anlamı dâhil olmak üzere çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. (Sefanya 1.11) Arapçaya gelince كنعان kelimesinin bu anlamı taşıyıp taşımadığı şüphelidir. Kelimenin kök itibariyle ticaret ile bir bağı gözükmemektedir. Ken'an kelimesinin etimolojisine yönelik çok sayıda açıklama vardır. Fakat Tevrat'a dayanan bu açıklamaların güvenilirliği şüphelidir. Kelimenin "Ken'an'ın toprakları," "Vaadedilmiş Topraklar" gibi bir anlamı yoktur.

Ken'an kelimesi Tevrat'ın Tekvin bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Burada verilen listeye göre Âdem (Adam) 930, onun oğlu Şit (Seth) 912, onun oğlu Enoş (Enosh) 815 yıl yaşamıştır. Enoş (Enosh) 90 yaşındayken oğlu Ken'an (Kenan) doğmuştur. Ken'an (Kenan) 70 yaşındayken oğlu Mahalalel (Ma-hal'alel)

[223] Aaron D. Rubin, **A Brief lntroduction to the Semitic Languages**, Gorgias Press, Piscataway, 2010 s. 5.
[224] Astour, s. 347.

doğmuştur. Başka oğul ve kızlarıda olan Ken'an (Kenan) toplam 910 yıl yaşamıştır. Tevratta, Enoş'un oğlu olan Ken'an dışında başka Ken'an isimli biri daha vardır. Tekvin bölümünden Nuh'un (Noah), Sam (Shem) Ham (Ham) ve Yafet (Japheth) isimli üç çocuğu olduğu belirtilmektedir. Bunlardan Ham'ın (Ham) Kûş (Cush) Misrayim (Egypt) Pût, (Put) ve Ken'an (Canaan) isimli oğulları vardır. İlk oğlu Sidon (Sidon) olan Ken'an Hititler'in, (Heth) Yevuslular'ın, (Jeb'usites) Amorlular'ın, (Amorites) Girgaşlılar'ın, (Gir'gashites) Hivliler'in, (Hivites) Arklılar'ın, (Arkites) Sinliler'in, (Sinites) Arvatlılar'ın, (Ar'vadites) Semarlılar'ın (Zem'arites) ve Hamalılar'ın (Ha'mathites) atası olduğu vaaz edilmektedir.

Ken'an (Canaan) sınırlarının Sayda'dan (Sidon) Gerar, (Gerar) Gazze, (Gazze) Sodom, (Sodom) Gomora, (Gomor'rah) Adma (Admah) ve Sevoyim'den (Zeboi'im) Laşa'ya (Lasha) kadar uzandığı ve Hamoğulları'nın (the sons of Ham) çeşitli boylara ve dillere bölündüğü vaaz edilmektedir. Tevrat'ın Türkçe mealinde iki farklı şahıs için, Enoş'un (Enosh) ve Ham'ın (Ham) oğulları için, Ken'an ismi kullanılmaktadır bu da kafa karışıklığına yol açmaktadır hâlbuki İngilizce mealinde Enoş'un (Enosh) oğlu Kenan olarak geçerken Ham'ın (Ham) oğlu Canaan olarak geçmektedir. Aynı şekilde Arapça mealinde Enoş'un (Enosh) oğlu (Ken'an) olarak geçerken Ham'ın oğlu (Ken'an bin Ham) olarak geçmektedir. Fenikece'de □□□□ İbranice'de כְּנַעַן Yunanca'da Χαναάν Latince'de Canaan Arapça'da **كنعان** İngilizce'de ve Fransızca'da Canaan biçiminde geçen kelimeyi Türkçe'de Ken'an biçiminde yazmaktayız. Ayn (ع) harfinin alfabemizde karşılığı olmaması sebebiyle Türk alfabesiyle yazarken 'n' harfinden sonra bir kesme işareti (apostrof) eklemekteyiz.

Aynı durum tez başlığımız olan Sam'al kelimesinin yazımı içinde geçerlidir. Sm'l kelimesi hem "Sol" hem de "kuzey" anlamlarına gelmektedir. Aynı şekilde Ymn kelimesi hem "Sağ" hem de "Güney" anlamlarına gelmektedir. Bazı Demir Çağ'ı kitabelerinde Zincirli ve etrafı "y'dy" olarak adlandırılmaktadır. Vokalizasyon konusunda sıkıntılar olduğu için söz konusu kelimenlerin nasıl telaffuz edileceği bilinmemektedir.[225]

Ken'an kelimesi yine "vaad edilen topraklar" meselesinde karşımıza çıkmaktadır İngilizce'de The promised land (Vaat edilen topraklar) aynı zamanda

[225] https://zincirli.uchicago.edu/page/site-and-setting (18.07.2020)

The land of Canaan şeklinde geçmektedir. Aynı şekilde kelime Fransızca'da Le pays de Caaan şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Arapça'da ise kelime hem Arz(d)-ı Miâd hem de Arz-ı Ken'an .şeklinde geçmektedir M.Ö. 14. yüzyıla tarihlenen Amarna tabletlerinde bölgedeki halk kendilerini "Kenani" olarak adlandırmaktadır.

Fenike kelimesi ise başlangıçta Yunanlılar tarafından Akdeniz'in kıyı bölgelerini tanımlamak için kullanılan bir kelimedir daha sonrasında Romalılar tarafından benimsenmiştir. Ticaretleri dolayısıyla bu ismi almışlardır. Fenike kumaşları ve mora boyama sanayisi ünlüdür. Bir başka görüşe göre ise kelime Kral Phoenix'ten gelmektedir. Yerel kaynaklarda Kenani olarak adlandırılmışlardır. Dolayısıyla biz burada Kenani, Kenanlı ve Fenikeli kelimelerini kullanırken aynı topluluktan bahsetmekteyiz.

Fenike kelimesi ise Yunanca'da **Φοινίκη** (Fenike) **Φοῖνῐ̈ξ** (Fenikeli) **Φοίνῑκε** (İki Fenikeli) **Φοίνῑκες** (Fenikeliler) Latince'de Poenus (Fenikeli) Poeni (Fenikeliler) olarak geçmektedir. İlk defa Yunanlılar tarafından kullanılan bu kelimenin menşei halen tam olarak ortaya çıkarılamamıştır.[226] Yunanlılar tarafından bugünkü Lübnan topraklarında yaşayan Kenani halklarını tanımlamak için kullanılan Fenike kelimesinin yerelde PT / Pût, Fenikeliler'in ve dillerinin ise Pônnîm olarak adlandırıldığını belirtmektedir.[227]

Aram kelimesi ilk defa bir yer adı olarak Akkad Kralı Naramasin'in (M.Ö. 23.yüzyıl) bir yazıtında geçmektedir. Bu bölge mutemelen yukarı Fırat'a tekabül etmektedir. M.Ö. 2000 yılına tarihlenen başka bir tablette ise Aram kelimesi aşağı Dicle havzasında bulunan bir şehir adı olarak geçmektedir.[228] Kelime sonraki yıllarda Mari, Alalah ve Ugarit belgelerinde şahıs adı ve Mısır belgelerine yer adı olarak geçmektedir.[229]

[226] Röllig, Wolfgang, OG, s. 79.
[227] Schmitz, s. 534.
[228] Ali Muzaffer Dinçol, **TDV Islam Ansiklopedisi "Aramiler"** Maddesi, 268-270, 1991, s. 268
[229] Dinçol, s. 268.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZİNCİRLİ KİTABELERİ'NİN HARF ÇEVİRİSİ VE TERCÜMESİ

4.1. DİL ÖZELLİKLERİ

Fenikece kuzeybatı Sami dilleri grubunun bir üyesidir. En yakın akrabaları Moabça, Amonca, Edomca ve İbrancedir. Fenike terimi ekseriyetle altmış mil uzunluğunda (güneyde Acco'dan kuzeyde Tell Sukas'a kadar) ve en fazla otuz mil genişliğinde Levant'ın kuzey kıyısında, batıda Akdeniz doğuda Lübnan dağları ile sınırlanan kara parçasını kapsamaktadır. Fenikece yazıtlar sadece antik Fenike şehirlerinde değil aynı zamanda Akdeniz dünyası boyunca muhtelif bölgelerde bulunmaktadır. İlk Fenikece kitabeler M.Ö. 10.yüzyılda Biblos'tan kalma kraliyet kitabeleriyle başlayarak Anadolu, Kıbrıs, Sicilya, Sardunya, Malta, Rodos, Mısır, Yunanistan, Balear Adaları, İspanya'yı kapsayacak çok geniş bir bölgede M.S. 1.yüzyıla kadar yer almaktadır. M.Ö. 6.yüzyıldan itibaren Kartaca'daki Fenike kolonisinin lehçesi Pönce M.Ö. 146'da Kartaca'nın düşüşünden sonra tarihlenen yazıtlar ise Geç Pönce olarak adlandırılmaktadır. Geç Pönce yazıtlar M.S. 2.yüzyıla kadar tarihlenmektedir. Daha sonrasındakiler ise Ladino-Pönce olarak adlandırılmakta Latin alfabesiyle yazılan bu yazıtlar ise M.S. 4-5.yüzyıllara kadar tarihlenmektedir. Pönce yazıtlar Günümüz Tunus, Cezayir, Libya gibi Kuzey Afrika ülkelerinde ve ayrıca Malta, Sicilya, Sardinya, Fransa ve İspanya'da bulunmaktadır. Fenike ve Pönce yazıtların ekseriyeti kraliyet, mezar ve kült yazıtlarıdır. M.Ö 10-9.yüzyıllara tarihlenen en erken Fenikece yazıtlarda bile lehçesel farklılıklar gözükmektedir. Biblos'un lehçesi bilhassa diğer erken dönemlerden farklıdır Buna mukabil dokuzuncu yüzyıldan sonraki Fenikece yazıtlar ise oldukça homojendir bazı yerel varyantlara özellikle Kıbrıs'taki kitabelerde rastlanmaktadır. Batı kolonilerinin lehçesi olan Pönce 6.yüzyıldan itibaren mevcuttur. Ancak Standart Fenikece'den farklılaşma bilhassa Kartaca'nın M.Ö. 146'da düşüşüyle başlamaktadır. Bu farklılıklar büyük ölçüde fonolojiktir. Pönce, Latince ve Yunanca gibi dillerden gelen yabancı kelimelerden etkilenmiştir.[230]

[230] Roger D. Woodard, **The Ancient Languages Of Syria-Palestine And Arabia**, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.82-84.

4.1.1. KLMV Kitabesi'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi

KLMV Kitabesi 1

1. 'NK. KLMW. BR . HY[231]
2. (2) MLK. GBR. 'L. Y'DY.
3. WBL. P('1)
4. (3) KN BNH.
5. WBL. P'L
6. WKN. 'B. HY'
7. WBL. P'L.
8. WKN. 'H (4) S'L.
9. WBL. P'L.
10. W'N(K). KLMW. BR. TML.
11. M'S P'LT
12. (5) BL. P'L. HLPNY(H)M.
13. KN. BT 'BY. BMTKT. MLKM. 'D(6)RM.
14. WKL. SLH. YD L <H> LHM.
15. WKT. BYD. MLKM. KM 'S 'KLT (7) ZQN. W(KM) 'S 'KLT. YD.
16. W'DR 'LY MLK. DN(N)YM.
17. WSKR. (8) 'NK ' LY. MLK 'SR
18. 'LMT. YTN. BS. WGBR. BSWT.
19. (9) 'NK. KLMW. BR HY'. YSBT. 'L. KS'. 'BY
20. LPN. HM (10) LKM. HLPNYM. YTLK!N. MSKBM. KM. KLBM.
21. W'NK. LMY. KT. 'B.
22. WLMY. KT. 'M
23. (11) WLMY. KT. 'H
24. WMY. BL HZ. PN. S.
25. STY. B'L. 'DR.
26. WMY. BL HZ. PN. 'LP.

[231] Josef Tropper, **Die Inschriften von Zincirli: neue Edition und vergleichende Grammatik des phönizischen**, samâlischen und aramäischen Textkorpus, 1993.

27. STY. B’L (12) BQR. WB’L. KSP. WB’L HRS.

28. WMY. BL. HZ. KTN. LMN’RY.

29. WBYMY. KSY. B(13)S

30. W’NK. TMKT. MSKBM. LYD.

31. WHMT. ST. NBS. KM. NBS. YTM. B’M

32. WMY. BBN(14)Y

33. ‘S. YSB. THTN.

34. WYZQ. BSPR Z.

35. MSKBM. ‘L YKBD. LB’RRM.

36. WB’RR(15)M. ‘L YKBD. LMSKBM.

37. WMY. YSHT. HSPR Z.

38. YSHT. R’S. B’L. SMD. ‘S. LGBR

39. WYSHT. R’S. B’LHMN. ‘S. LBMH. WRKB’L. B’L.

KLMV Kitabesi 2

1. SMR Z QN (2) KLMW (3) BR HY (4) LRKB’L
2. (5) YTN LH (6) RKB’L (7) ‘RK HY

KLMV Kitabesi [232]

Ben HY' oğlu, KLMV.[233]

Melik GBR, Y’DY’de hüküm sürdü.

Fakat hiçbir şey elde edemedi.

BNH de (Y’DY’de hüküm sürdü)

Fakat hiçbir şey elde edemedi.

Ardından babam HY' (Y’DY’de hüküm sürdü)

Fakat hiçbir şey elde edemedi.

Ardından kardeşim S'L (Y’DY’de hüküm sürdü)

Fakat hiçbir şey elde edemedi.

[232] https://zincirli.uchicago.edu/inscriptions/

[233] Şahıs adlarının vokalizasyonları tam olarak bilinemeyeceği için (Kilamuva, Kulamuva vb. gibi) isimler aslına uygun olarak sadece konsonantlar ile yazılmış vokaller kullanılmamıştır. Söz konusu kelimelerin yaygın olarak kullanılan vokalizasyonları şu şekildedir; PNMV: Panamuva, KLMV: Kulamuva, KTMV: Katumuva, BR-RKB: Bar-rakib, HDD: Hadad, QRL: Qarli, ŞMS: Samas, 'L: El, RKB'L: Rakib-El, KBB: Kubaba, HY': Hayya, GBR: Gabbar, S'L: Sa'il, MSKBM: Muskabim B’RRM’: Ba'ririm, BMH: Bamah,

Ben TML oğlu. KLMV.
Benim elde ettiklerimi atalarım elde edemedi.
Babam'ın evi kudretli melikler'in arasındaydı.
Ve herbiri muharebe için elini uzattı.
Ve ben meliklerin elinde sakalını tüketen bir ateş gibi, elini tüketen bir ateş gibiydim.
DNNYM meliki benden daha kudretliydi.
Fakat ben onun aleyhine Asur melikine itticah ettim.
Bir koyun için genç bir cariye ve bir giysi için genç bir köle verdi.
Ben HY' oğlu, KLMV babamın tahtına oturdum.
Kadim melikler'in saltanatı boyunca MSKBM köpekler gibi inliyorlardı.
Fakat ben kimine bir baba kimine bir ana kimine bir kardeş oldum.
Hiç koyun sahibi olmamış olanları, sürü sahibi yaptım.
Hiç öküz sahibi olmamış olanları, sürü sahibi, gümüş sahibi ve altın sahibi yaptım.
Çocukluğunda hiç keten görmemiş olanlar, benim günlerimde elbiseler giydiler.
MSKBM'in elinden tuttum. Ve onlar (bana) babasız bir çocuğun annesine olan düşkünlüğüne benzer bir yakınlık gösterdiler.
Benim oğullarımdan her kim benim yerime oturur ve bu kitabeye zarar verirse, MSKBM, B'RRM'e saygı göstermesin B'RRM, MSKBM'e saygı göstermesin.
Eğer bir kişi bu kitabeyi tarumar ederse, GBR Tanrısı B'L. ŞMD onu tarumar etsin
Ve hanedanımızın tanrısı BMH ve RKB'L,'e ait olan B'L HMN onun başını tarumar etsin.

4.1.2. PNMV Kitabeleri'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi

PNMV Kitabesi 1

1. 'NK PNMW. BR. QRL. MLK. Y'DY.
2. ZY. HQMT. NSB. ZN. LHDD. B'LMY
3. (2) QMW. 'MY. 'LHW. BDD. W'L. WRSP. WRKB'L. WSMS.
4. WNTN. BYDY. W'L. (3) WRKB'L. WSMS. WRSP. HTR. HLBBH.
5. WQM. 'MY. RSP.
6. PMZ. 'HZ. (4) BYD(Y.)
7. (MT(?).) H(?)'.Y/PLH/H(.LY).

8. WMZ. ‘S’(L.M)N. ‘LHY.
9. YTNW. LY.
10. WSM/NM. HWYW. (5)
11. L-‘RQ. S’RY. H’/L/’ (6)
12. ‘RQ. HTY (.W)’RQ(.) SMY (7) W’RQ.
13. ‘Z. Y—T/N(.) ‘LZP/NY.
14. W-T(?)---N/M.
15. Y’BDW. ‘RQ. WKRM.
16. (8) SM. YS(BW -----)
17. (W’N)K. PNMW. GM. YSBT. ‘L. MSB. ‘BY.
18. WNTN. HDD. BYDY (.) (9) HTR. HL(BBH)
19. (W’NK(?). NS’)T. HRB. WLSN. MN. BYT. ‘BY.
20. WBYMY. GM. ‘KL. WST’. Y’DY(.)
21. (10) WBYMY. YTMR. BK(L. ‘R)QY. LNSB. TYRT. WLNSB. ZRRY. WLBNY. KPYRY. HLBBH
22. P/L’LX.(?) YQH. (11) ‘S. R’YH.
23. WYTR. HDD. (W)’L. WRKB’L. WSMS. W’RQRSP.
24. WKBRW. NTNH. LY.
25. W’MN. HKRT. (12) BY.
26. WBYMY. HLBT(Y.) XTN/T. YHB. PLHY.
27. WMT. YQHW. MN. YDY.
28. WMH. ‘S’L. MN. ‘LH(Y).
29. MT(.) YTNW. (13) LY.
30. W’RQW. W(TY. BR). QRL. ‘LHY. MT.
31. PLW. NTN. HDD. MT. L--TY.(?)
32. QRNY. LBN’.
33. WBHLB BTY. (14) NTN. MT. HD(D. ----) LBN’.
34. PBNYT. MT.
35. W(H)QMT. NSB. HDD. ZN. WMQM. PNMW. BR. QRL. MLK (15) Y’DY. ‘M. NSB. HD(R.)
36. WMNMN. BNY. Y’HZ(.HT)R.
37. WYSB. ‘L. MSBY.

38. WYS’D. ‘BRW.
39. WYZBH. (16) HDD. ZN(.)
40. ‘B/RY------(-)NSY.
41. WYZBH. ---(-)(Z)N.
42. --- YZBH. HDD.
43. WYZKR. ‘SM. HDD. ‘W. (17) –‘.
44. P’. Y’MR.
45. (T’KL N)BS. PNMW. ‘MK.
46. WTS(TY.) NBS. PNMW. ‘MK.
47. ‘D. YZKR. NBS. PNMW. ‘M(.) (18) (HD)D.
48. (Z)BHH. Z’. (Y)TN(.) L(HDD.)
49. (WY) RQY. BH.
50. SY. LHDD. WL’L. WLRKB’L. WLSMS(.) (19) (WLRSP.)
51. (‘)N(K. P)NM(W. ---)B(Y)T (L’LH)Y. QR(.) Z’.
52. PB(NYT)H.
53. WHWSBT. BH. ‘LHY.
54. WBHLBBTY//H. HN’T. (20) (‘LHY)
55. (P’(?).) NTNW. LY. ZR’. HB’-------Y--‘(.)
56. M(NMN.) BNY. Y’HZ. HTR.
57. WYSB. ‘L. MSBY.
58. W(Y)MLK. (21) ‘L. Y’(DY).
59. WYS’D. ‘BRW.
60. WY(ZBH. HDD. ZN.)
61. (WL’. YZK)R. ‘SM. PNMW.
62. Y’MR.
63. T(‘)KL. NBS. PN(MW.) (22) ‘M. HDD.
64. TSTY. NBS. PNMW. ‘M. H(D)D.
65. H’ … …H.(?)HN. ZBHH.
66. W’L(.) YRQY. BH(.)
67. WMZ. (23) YS’L.
68. ‘L. YTN. LH. HDD.
69. WHDD. HR’ LYTKH(.)

70. (W')L. YTN. LH. L'KL. BRHZ.
71. (24) WSNH. LMN'. MNH. BLYL'.
72. WDLH. NTN. LH(.)
73. W(')L(.) Y … …
74. 'YH(Y. W) MWDDY.
75. MW / NMN/T(.) BN/TY. (25) Y'HZ. HTR. BY'D(Y).
76. WYSB. 'L. MSBY
77. WYML(K. THTN.)
78. ('L. YS)LH. YDH. BHRB. B(-----)T/NY. 'W. (26) (BHM'. 'W. B) HMS.
79. 'L. YHRG. 'W. BRGZ. 'W. 'L. '(?)--
80. (W)'T(.) –(-)Y MW.(?)MT. 'W. 'L QSTH. 'W. 'L. 'MRTH. (27) ('W. 'L. NDBH.)
81. (PHNW. ')HH. YRSY. SHT. B'SR. HD. 'YHYH. 'W. B(')SR. (28) HDH. 'YHT(H.)
82. ('W. MNMN. BYT)B/H(?). Y(R)SY. SHT.
83. YGMR. '(YH)YH. ZKRY.
84. WYQM. WTH. BMS'H.
85. MT. NSH. (29) Y'MR.
86. 'HKM. HSHT.
87. WHN(W ----. WY)S'. YDYH. L'LH. 'BH.
88. NSH. Y'MR.
89. HN/'. 'N. SMT. 'MRT. 'L. BPM. (30) ZR.
90. 'MR.
91. QM. 'YNY. 'W. DLH.
92. 'W. ('N. SMT. 'MRT)Y. BPM. 'NSY. H/SRY.
93. PHNW. ZKR. H'.
94. LTGMRW. 'YHH(.) (31) ZKRW.
95. PLKTSH. B'BNY.
96. WHNW. MT(?)(. NQBH. H'.)
97. (LTG)MRN. 'YHTH.
98. PLKTSNH. B'BNY.
99. WHNW. LW. SHT. (32) B'SRH.

100. WTL’Y. ‘YNK. B’(S)RH(.)

101. (--------.) (‘W.) ‘L. QSTH(.) ‘W. ‘L. GBRTH. ‘W. ‘L. ‘MRTH. (33) ‘W. ‘L. NDBH.

102. ‘T. P’. YSRH. X—R. WH----------(-)

103. (‘)W. THRGH. BHM(S. ‘W.) BHM’.

104. ‘W. (34) THQ. ‘LYH.

105. ‘W. T’LB. ‘S. ZR(.) THRGH.

106. Y(----------(-))X. W……,

PNMV Kitabesi

Ben, bu heykeli ebedi evimde HDD için diken, Y'DY kralı, KRL oğlu, PNMV.

Tanrılar HDD ve 'L ve RSP ve RKB'L ve ŞMS beni destekledi.

HDD ve 'L ve RKB'L ve RSP hâkimiyet asasını ellerime verdi.

RSP beni destekledi.

Elimle aldığım her ne ise (…)

Ve tanrılardan her ne istediysem

Onlar bana verdi

Tahribat(?)

Onlar düzeltti. (…)

Arpa arazisi (…)

Buğday arazisi, Sarımsak arazisi ve (…) arazisi ardından (…) ve (…)

Toprağı ve bağı işlediler.

Orada ikamet ettiler. (…)

Ben PNMV babamın tahtında hüküm sürdüm.

HDD ellerime hâkimiyet asasını verdi.

Babamın evinden iftira ve savaşı yok ettim.

Ve benim günlerimde de Y'DY yedi ve içti.

Benim günlerimde tüm ülkem boyunca TYRT ve ZRRY'nin yeniden inşası ve hakimiyet köylerinin inşası emredildi.

Her biri arkadaşlarını aldı (?)

HDD ve 'L ve RKB'L ve ŞMS ve Arqu-RSP bolluk verdi.

Bana yücelik verildi ve güvenilir bir akit benimle neticelendi.

Benim günlerimde egemenlik elde ettiğimde tanrılara adak verildi.
Elimden toprağı aldılar.
Tanrılardan her ne istediysem, onlar bana verdi.
Toprak tanrıları KRL'nin oğlu olan benden memnun oldular.
Ardından HDD memleketi (…) için verdi.
İnşaa etmek için beni seçti ve hâkimiyetim boyunca HDD (…) bana inşaa etmem için memleket verdi.
Böylelikle memleketi inşaa ettim.
KRL'nin oğlu, Y'DY meliki olan ben, heykelle birlikte bir mezar odasına bu HDD heykelini diktirdim ve PNMV'nin yerini inşaa ettirdim.
Oğullarımdan, (torunlarımdan) her kim asayı ele geçirirse ve tahtıma otururs a ve gücü sürdürürse ve bunu HDD'a kurban ederse (…) yemin? ve HDD'a bu (…) kurban ederse yada bununla birlikte, (…) Ardından şöyle söyler: "PNMV'nin oğlu seninle beraber yesin ve PNMV'nin oğlu seninle beraber içsin." O, HDD ile PNMV'nin ruhunu ebedi olarak hatırlasın. O, Bunu kurbanı olarak HDD'a sunsun. O, (yani HDD) buna olumlu baksın.
HDD ve 'L ve RKB'L ve ŞMS ve RSP'a hamd olsun.
Ben PNMV (…) bu şehrin tanrıları için bir ev inşaa ettim.
Ve tanrıların orada oturmalarına vesile oldum.
Hükümdarlığım süresince tanrılara istirahatgah tahsis ettim.
Ve onlar bana bir cennet tohumu verdiler.
Oğullarımdan, (torunlarımdan) her kim asayı ele geçirirse ve tahtıma otururs a ve YD'Y üzerinde hüküm sürer ve gücünü devam ettirirse ve bunu HDD'a sunarsa ve PNMV'nin adını hatırlamazsa, " PNMV'nin ruhu HDD ile birlikte yesin ve PNMV'nin ruhu HDD ile birlikte içsin" demezse O zaman kurbanlığı (…)
O (yani HDD) ona olumlu bakmasın ve her ne ister ise Hadad ona nasip etmesin.
HDD'e gelince gazabı onun üzerine olsun ve gazabından dolayı ona yiyecek bahşetmesin.
Ve geceleri uykuyu ondan esirgesin ve ona terör verilsin.
Ve yakınlarım ya da akrabalarım (…) olmasın.
Benim evimden her kim YD'Y de asayı ele geçirir ve benim tahtıma otur ve benim

memleketimde hüküm sürerse öfke veya şiddetten dolayı evimdeki kimseye karşı elini kılıçla uzatmasın.
Öfke ya da (…)'dan dolayı cinayet işlemesin.
Ve hiç kimse emrinden ya da sözünden veya boyundurluktan dolayı öldürülmesin.
Fakat (gelecek melik'in) yakını, erkek akrabalarından veya kadın akrabalarından ya da yakınlarından birini yok etmek için komplo kurar ise, ya da evimin herhangi bir üyesi yok etmek için komplo kurar ise o zaman (melik) erkek akrabalarını toplasın ortada (komplocuya) karşı dursun.
Aslında (komplo mağduru) yeminini söyleyecek: Kardeşin yıkımıma sebep oldu.
(İtham edilen) bunu inkâr eder ve (mağdur olan) ellerini babasının tanrısına doğru kaldırır ve yeminini ederse: "Bu kelimeleri bir yabancının ağzına yerleştirmiş olsaydım, gözlerimin sabit veya korku içerisinde olduğunu söylerdi.
Ya da bu kelimeleri düşmanlarımın ağızlarına yerleştirseydim! O zaman (itham edilen) erkek ise, erkek akrabaları toplanabilir ve onu taşlayabilirler.
Ve (itham edilen) kadın ise, kadın akrabaları toplanabilir ve onu taşlayabilirler.
Fakat eğer gerçekten yıkım onu vurduysa (kraliyet akrabası?)
O zaman boyundurluğundan ya da gücünden veya sözlerinden ya da kışkırtıcılığından dolayı gözleriniz ondan (yani gelecekteki melikten) usanmışsa o zaman siz (…) sağ (…).
Fakat onu şiddet veya öfkeyle katlederseniz ya da ona karşı kararname çıkartırsanız veya bir yabancıyı onu öldürmeye teşvik ederseniz, o zaman tanrılar (…) öldürebilir (…)

PNMV Kitabesi 2

1. NSB. ZN. SM. BRRKB. L'BH. LPNMW. BR. BRSR. MLK. Y'DY. BM---. SNT. (M)WT(H.)
2. 'BY. PNMW.
3. B(S)DQ. (2) 'BH. PLTWH. 'LH. Y'DY MN. SHTH.
4. 'ZH. HWT. BBYT. 'BWH.
5. WQM. '(?)MH. HDD.
6. W/MHT(P(?).) QLH. MSBH. 'L.W(?)—W(?)----'(?).(?)S—
7. W(?)H/ .SHT(. ---.) (3) BBYT. 'BH.

8. WHRG. ‘BH. BRSR.
9. WHRG. SB’Y 70 ‘YHY. ‘BH.
10. W’BY. ‘L. RKB.
11. W’/X.(?) G----BK. ‘L-----(-)K. B’L. ---
12. (W(?)) HL. --(-)N(?). PNMW(?)-----
13. (4) WYTRH. MT. ML’. MSGRT.
14. WHKBR. QYRT. HRBT. MN. QYRT. YSBT.
15. WN/MT/NN(. MT PNMW.) BR(.) Q(R)L –LH … … S(.)
16. WH/HN/MW. TSM (W.) (5) HRB. BBYTY.
17. WTHRGW. HD. BNY.
18. W’GM. HWYT. HRB. B’RQ. Y’DY.
19. WH/HL(?) ---‘LT/P(.) PNMN. BR. QRL. ‘—TT.
20. ‘BY. PNM. B/’M/R. BRSR/G. ‘BDT/W. B’(RQ)
21. (WQLT.) (6) S’H. WSWRH. WHTH. WS’RH
22. WQM. PRS. BSQL.
23. WSTRBY/’. SMW/K. BSQL.
24. W’SNB. MSH. BSQL.
25. WYBL. ‘BY. PN(MW. B)R. B(RSR. SY.) (7) ‘D. MLK. ‘SWR.
26. WMLKKH. ‘L. BYT. ‘BH
27. WHRG. ‘BN. SHT. MN. BYT. ‘BH.
28. WS(?)’R. MN. ‘SR. BYTY. ‘RQ. Y’DY. MN. BM’H(?). R-B …
29. (8) WPSS. MSGRT.
30. WHRPY. SBY. Y’DY.
31. WQ(M.) ‘BY.
32. WHRPY. NSY. BS--------
33. –YB’N/R. BYT. QTYLT.
34. WQBR(.) ‘NL(?). B(?)-------
35. (W’HZ.) (9) BYT. ‘BH.
36. WHYTBH. MN. QDMTH.
37. WKBRT. WSWRH. BYWMYH.
38. W’Z(.) ‘KL.(?) XSM/WMN. ‘… …
39. (10) ZLT. MWKRW.

40. WBYWMY. ‘BY. PNMW. SM. MT. B’LY. KPYRY. WB’LY. RKB.
41. WN/THSB(.) ‘BY. PNMW. BMS’T. MLKY(.) KBRY(.) M(N. MWQ’. SMS. W'D. M’RB (?))
42. ((W)’) (11)BY. LW. B’L KSP. H’. WLW. B’L. ZHB.
43. BHKMTH. WBSDQH. P’. ‘HZ. BKNP. MR’H. MLK. ‘SWR. R(?)B(?).(?)
44. (… … MR’H. MLK.) (12) ‘SWR
45. PHY.
46. W’HY. Y’DY.
47. WHN’H. MR’H. MLK. ‘SWR. ‘L. MLKY. KBRB/YR/BS … …
48. (WRS.) (13) BGLGL. MR’H. TGLTPLSR. MLK. ‘SWR. MHNT(?). ‘W. MN. SMS. W’D. M’RB. ‘(W.) MN. … … (14) RB’T ‘RQ.
49. WBNT. MWQ’. SMS. YBL. M’RB.
50. WBNT. M’RB. YBL. MW(Q’.S)MS.
51. W’B(Y. ‘ML. MN. KL. MLKY. KBRY. (?))
52. (W (‘) GM. HWSP.L) (15) GBLH. MR’H. TGLTPLSR. MLK. ‘SWR. QYRT. MN. GBL. GRGM. --(-)- WY/H(-)-.
53. W(‘)BY. PNMW. BR. B(RSR) … …
54. (16) S(.?) MRG.
55. WGM. MT. ‘BY. PNMW. BLGRY. MR’H. TGLTPLR. MLK. ‘SWR. BMHNT.
56. GM(. BKYH. MR’H. TGLTPLSR. MLK. ‘SWR.)
57. (17) WBKYH. ‘YHH. MLKW.
58. WBKYTH. MHNT. MR’H. MLK. ‘SWR. KLH.
59. WLQH. MR’H. MLK. (‘)SWR (----------)
60. (WH’KL. WHSQ) (18)Y. NBSH.
61. WHQM. LH. MSKY. B’RH.
62. WH’RB. ‘BY. MN. DMSQ. L’SW(R).
63. BYWMY(.)(-)SR … …
64. (WBK) (19)YH. BYTH. KLH.
65. W’NKY. BRKB. BR. PNM(W.)

66. (BS)DQ. ‘BY. WBSDQY. HWSBNY. MR’(Y. RKB’L. WMR’Y. TGLTPLSR. ‘L. MSB.) (20) ‘BY. PNMW. BR. BRSR.
67. WSKY./Y NSB. ZN. (L’)BY. LPNMW. BR. BRSR.
68. WS/ Q X K / T T / N B T / S /’ … …
69. (21) W’MR. BMSWT.
70. W’L. YBL. ‘MN. YSMK. MLK(. YDYH).
71. WYBL. YWQ’. QDM QBR. ‘BY. PNM(W) … …
72. (22) WZKR. ZNH.
73. H’. P’. HDD. W’L. WRKB’L. B’L. BYT. WSMS. WKL. ‘LHY. Y’DY (.YRQW. WTY. BR. PNMW.)
74. (WYTN. RKB’L. HN) (23)Y. QDM. ‘LHY. WQDM. ‘NS.

PNMV Kitabesi 2

Bu kitabeyi BR-RKB, Y'DY meliki, Barşur'un oğlu, olan babası PNMV için (ölüm yıldönümünde) diktirdi. Babam PNMV'yi, babasının sadakatinden dolayı, YD'Y tanrıları onu babasının evindeki yıkımdan kurtardılar.

Tanrı HDD onun yanında durdu. (…) onun tahtına karşı (…). (…) yok etti(?) (…) babasının evinde o (yani yok edici) onun (yani PNMV'nin) babası Barşur'u öldürdü. Ve o babasının yetmiş kardeşini (akrabasını) öldürdü.

Ama babam (yani PNMV) bir savaş arabasına bindi (…) ve (…) tanrı (…) deldi (…) PNMV(?). Ve geri kalanıyla aslında hapishaneleri doldurdu. İskân edilen şehirlerden daha fazla şehri perişan ettirtti. Ve KRL'nin oğlu PNMY'ye verdi(?) (ve şöyle dedi): evimde kan dökülmesine neden oluyor ve ayrıca oğullarımdan birini öldürürseniz, o zaman bende YD'Y ülkesinde kan dökeceğim. Ardından (…) KRL'nin oğlu PNMV (…). Barşur'un oğlu babam PNMV (…) koyun ve inek ve arpa ve buğday.

Ve bir paris şekelde duruyordu.

Ve bir STRB-(ölçü) soğan/şarap şekelde; ve bir Mina yağının üçte ikisi şekelde.

Ardından babam Başur oğlu PNMV, onu babasının evinde melik yapan Asur melikine bir hediye getirdi.

O öldürdü(?) babasının evinden yıkım taşı ve (…) (…)'den YD'Y ülkesinin evlerinin hazinelerinden uzakta.

Hapishaneleri açtı ve YD'Y'nin esirlerini serbest bıraktı.

Böylelikle babam ortaya çıktı ve ölen kadınların (…). (…) evlerindeki kadınları serbest bıraktı.
Ve onları(?) gömdü(?) (…)'da.
O (…) babasının evinde ve öncesinden daha iyi yaptı.
Onun günlerinde buğday ve arpa ve koyun ve inek boldu.
Ve o zaman memleket yedi ve içti. (…) Fiyat ucuzdu.
Babam PNMV'nin günlerinde, o köylerin efendilerini ve savaş arabalarının efendilerini adaletle atadı.
Babam PNMV doğudan batıya kadar kudretli meliklerin ortasında saygı görüyordu.
(…) Babam şüphesiz ki gümüşe sahipti; ve o şüphesiz ki altına sahipti.
Bilgeliği ve sadakatinden dolayı Asur'un kudretli meliki olan efendisinin cübbesini ele geçirdi.
(…) Asur'un ardından o yaşadı ve YD'Y yaşadı.
Efendisi Asur meliki onu kudretli, meliklerin üzerine getirdi (…).
Efendisi Asur meliki 3.Tiglat-Pileser'in komutasında dünyanın dört bir yanında doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru seferden sefere koştu.
Doğu'nun nüfusunu batı'ya batı'nın nüfusunu doğu'ya getirdi.
Babam diğer tüm kudretli meliklerden daha fazla kazanç elde etti.
Kendi topraklarına efendisi Asur meliki Tiglat-Pileser (…) ve Gurgum topraklarından şehirler ekledi.
Barşur'un oğlu babam PNMV (…) efendisi Asur meliki Tiglat-Pileser'i takip ederken seferlerde hayatını kaybettti.
Asur meliki olan efendisi Tiglat-Pileser bile onun için gözyaşı döktü.
Kardeş melikleri onun için gözyaşı döktü.
Ve Asur meliki olan efendisinin tüm ordusu onun için gözyaşı döktü.
Efendisi Asur meliki (…) aldı.
"Ruhu yesin ve içsin".
Yolda onun için bir anıt diktirdi.
Ve babamı Şamdan Asur'a getirdi.
Benim günlerimde (…) tüm ev onun için gözyaşı döktü.

Ben PNMV'nin oğlu BR-RKB babamın sadakatinden dolayı ve benim sadakatimden dolayı efendim Asur meliki Tiglat-Pileser, babamın tahtında hüküm sürmeme vesile oldu.

Barşur oğlu PNMV (…). (…). (…) melik (…) ve (…) babamın kabrinden önce, PNMV.

Bu anıt o.

Böylelikle HDD ve 'L ve hanedanın (evin) efendisi RKB'L ve ŞMS ve YD'Y'nin tüm tanrıları PNMV'nin oğlu olan bana lütufta bulunsunlar.

Ve RKB'L tanrılardan önce ve insanlardan önce bana lütufta bulunsun.

4.1.3. BR-RKB Kitabeleri'nin Harf Çevirisi ve Tercümesi

BR-RKB Kitabesi 1

1. ‘NH(.) B(R)RKB. (2) BR. PBMW(.) MLK SM (3) ‘L. ‘BD. TGLTPLYSR. MR’. (4) RB’Y. ‘RQ’.
2. BSDQ. ‘BY. WBSD(5)QY. HWSBNY. MR’Y. RKB’L. (6) WMR’Y. TGLTPLYSR. ‘L. (7) KRS’ ‘BY.
3. WBYT. ‘BY. ‘(8)ML. MN. KL.
4. WRST. BGLG. (9) MR’Y. MLK. ‘SWR. BMS’(10)T. MLKN. RBRBN. B’LY. K(11)SP. WB’LY. ZHB.
5. W’HZT. (12) BYT. ‘BY.
6. WHYTBTH. (13) MN. BYT. HD. MLKN. RBRB(14)N.
7. WHTN’BW. ‘HY. MLKY (15)’ LKL. MH. TBT. BYTY.
8. W(16)BY. TB. LYSH. L’BHY. M(17)LKY. SM’L.
9. H’. BYT. KLM(18)W. LHM.
10. PH’. BYT. STW’. L(19)HM.
11. WH’. BYT. KYS’.
12. W(20)’NH. BNYT. BYT’. ZNH

BR-RKB Kitabesi 2

1. ‘NH. BRRKB. BR. PNMW. MLK. SM’(L. ‘BD. TGLTP)(2)LYSR. MR’. RB’Y. ‘R(Q’. WRKB’L.) (3) W’LHY. BYT. ‘BY.
2. S(DQ. ‘NH. ‘M. M) (4)R’Y. W’M. ‘BDY. BYT(. MR’Y. MLK. ‘SWR.)
3. (5) WSDQ. ‘NH. ‘M(HMN. KL.)
4. (WSDQN. BNY.) (6) MN. BNY. K(L. MLKN. RBRBN.)
5. (W)(7)NBST.HM. (‘HRY. MR’Y.)
6. ((W)YTN. R)(8)KB’L. HNY. QD(M. MR’Y. TGLTPLYSR.M)(9)(LK). ‘SWR. WQDM. B(NWH)(?))

BR-RKB Kitabesi 3

1. S240 MR’Y. B’LHRN.
2. S241 ‘NH. BRRKB. BR. PNMW

BR-RKB Kitabesi 4

1. (2) ( )N. ZY. QRBN.LN/M ( )
2. (3) ( ). KSLSN 30. MLK(N/Y) (4) …
3. BSDQ. ‘B(Y. WBSDQY.) (5) (HWSBNY. MR’Y. RKB’L. WMR’Y. TGLTPLYSR. ‘L. K)RS’. ‘(BY.) (PNMW. BR. BRSR))

BR-RKB Kitabesi 5

1. S245 MY. B(?)X ( )
2. S246 (2) ‘TH. S ( )
3. S247 (3) N. L’S(WR(?) (4) XXX ( )

BR-RKB Kitabesi 6

1. ( )D/RN. MN ( )
2. (2) (BRRR)KB. BR. P(NMW)
3. (3) ( )Y.Y/ZX ( )

BR-RKB Kitabesi 7

1. LBRRKB (2) BR. PNMW

BR-RKB Kitabesi 8

1. LBRRKB (2) BR. PNMW

BR-RKB Kitabesi 9

1. .(?)LBRRKB. BR. PNM!W

BR-RKB Kitabesi 10

1. LBR!KB. BR. PNMW

BR-RKB Kitabesi

Ben yeryüzde dört kıtanın efendisi, 3.Tiglat-Pileser'in hizmetkârı, Sam'al meliki, PNMV'nin oğlu BR-RKB.
Babamın sadakatinden dolayı ve benim sadakatimden dolayı efendim RKB'L ve efendim Tiglat-Pileser babamın tahtında hüküm sürmeme vesile oldu.
Babamın evi (yani krallık) diğerinin hepsinden daha fazla kazanç sağladı.
Altın efendilerinin, gümüş efendilerinin, kudretli meliklerin ortasında Asur melikinin komutasında savaştım.
Babamın evinde hükmettim.
Onu herhangi bir güçlü melikin evinden daha iyi hale getirdim.
Kardeş meliklerim evimin iyiliği için herşeyden çok istekliydiler.
Ama Sam'al meliki olan babalarım için iyi bir saray (ev) yoktu.
KLMV'nin sarayı vardı - onlar için bir kış sarayı ve bir yazlık saraydı.
Fakat bu sarayı ben inşa ettim.

4.1.4. KTMV Kitabesi'nin Tercümesi

KTMV Kitabesi

Ben, yaşarken (bu) steli kendi için adayan
PNMV'nin hizmetkârı, KTMV.

(Steli) Ebediyet odama yerleştirdim ve bu oda da bir şölen tertip ettim.

HDD Karpatalli için bir boğa

NGD/R ŞVD/RN için bir koç

ŞMS için bir koç

Bahçedeki HDD için bir koç

KBB için bir koç

Ruhum için bir koç

Bu stelde (olacak)

Bundan böyle oğullarımdan veya başkasının oğullarından herhangi biri bu odayı sahiplenmek isterse, her yıl bu bağın en iyisini (ürününü) sunmak için alsın ve o (yukarıda belirtilen) ruhum'a (yakınına) kurban işlemini gerçekleştirerek benim için paylaştırsın.

SONUÇ

Sam'al Krallığı ve Suriye-Anadolu şehir devletlerinde Hiyeroglif Luvicesi ile beraber Fenike dili ve yazısının yaygın bir şekilde kullanılmasının, Sam'al Krallığı'nda ele geçen sanat eserlerinde Fenike etkisi görülmesinin ve Sam'al Krallığı'nda Samileşme görülmesinin sebeplerinin araştırılması amacıyla yazmış olduğumuz tezimizde Sam'al Krallığı'nın kaynaklarını, lokasyonunu, coğrafyasını, tarihini ve kitabelerini (klmv, ktmv, pnmv, brk-rkb) ele aldık. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan ilgili kitabelere (Karatepe, Çineköy, İvriz, Cebelireis, İncirli, Örnekburnu, Hasanbeyli) ilişkin bilgileri bir araya getirdik. Bir literatür taraması sonucunda araştırma geçmişini ve varolan mevcut temel ve güncel kaynakları dikkatle tetkik ederek tezimize dahil ettik. Semitistler tarafından Sami dilleri ve yazı sistemleri üzerine yazılan kaynakları tarayarak dil ve yazı özelliklerini derledik. Zincirli kitabelerinin harf çevirilerini ve tercümelerini ayrı bir bölümde ele aldık. Kullandığımız eserleri kaynakçalarımızda belirttik. Konuya ilişkin hipotez sahiplerinin eserlerine dipnot ile atıfta bulunduk. Daha önce çalışılmamış bir konu olması sebebiyle literatüre ve Sam'al Krallığı'nın anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçladık.

Sam'al Krallığı'nın kaynakları iç ve dış kaynaklar olarak ikiye ayrılabilir. Dış kaynaklar ekseriyetle kronolojik olarak düzenlenmiş olan Asur kraliyet yıllıkları ve Asurca metinleri içermekle birlikte İbranice, Urartuca ve Babilce metinleri ihtiva etmektedir. Asur kaynakları M.Ö. 1100-700 yıllarını, İbranice kaynaklar M.Ö. 1000-800 yıllarını, Urtartuca kaynaklar M.Ö. 800-750 yıllarını Babilce kaynaklar ise M.Ö. 745-668 yılları arasını kapsamaktadır. İç kaynaklar ise Sam'al Krallığı'nın kendi kaynaklarıdır. Bunlar Hiyeroglif Luvicesi veya Fenike dili ve yazısıyla yazılmış kaynaklardır ve M.Ö. 1000-700 yıllarını kapsamaktadır.

Sam'al Krallığı M.Ö. 900-700 yılları arasında gelişim göstermiştir. Bu tarihler arasında hüküm sürmüş olan Gabbar ve ailesi bölgeyi iskân edip geliştirmişlerdir. M.Ö. 713 yılından kısa bir süre önce Asur devletinin egemenliği altına girmiştir. Sam'al bölgesi, Asur kaynaklarında Samalla (Sa-ma-al-la) olarak adlandırılmaktadır. Sam'al hem sol hem de kuzey anlamlarına gelmektedir. Sam'al bölgesi için Demir

Çağı'ndaki kitabelerde ise muhtemelen Luvice olan ve vokalizasyonu belirsiz olan yd'y kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Sam'al Krallığı uluslarası ticaret rotasını elinde tutuyor Mezopotamya-Akdeniz arasındaki karavan ticaretinden istifade ediyor Mezopotamya-Anadolu-Mısır arasında daima bir köprü rölü üstleniyordu. Levant, Anadolu ve Mezopotamya'nın kültür, dil ve din özelliklerinin bir araya geldiği bir bölge olan Sam'al'ın batısında Kue kuzeyinde Gurgum güneyinde Unki doğusunda ise Kummuh ve Arpad yer alıyordu. Brian Brown, Sam'al Krallığı'nın muhtelif bölgelerden ve onların geleneklerinden etkilenmeye müsait bir pozisyon işgal ettiğini belirtmektedir. Sam'al Krallığı işgal ettiği merkezi lokasyon dolayısıyla Kuzey Suriye'de birçok kültürel ve politik merkezle ilişkiye girmiştir.

Sam'al Gaziantep ilinin İslahiye ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Zincirli ve Toros dağlarına yakın bir konumda bulunan Sam'al bu iki uzun dağ ile sınırlandırılmış olması sayesinde dış saldırılara karşı oldukça korunaklı bir bölgeydi. İklim koşulları sebebiyle bölgede tarım yapılabilmekte civardaki ormanlardan ve Karasu vadisinden istifade edilebilmekteydi.

Sam'al hanedanının tarihlenmesi hususunda Asur kaynakları temel referansdır. Hanedanın kurucusu olan Gabbar'ın bölgeyi 10.yüzyılın sonunda 9.yüzyılın başında iskân etmesiyle birlikte Sam'al bölgesi gelişim göstermiştir. Takriben 2.3 kilometrelik bir alanla çevrelenmiş olan Sam'al kentinin büyük bir sarayı, güçlü duvarları, oyulmuş taş rölyeflerle süslenmiş gösterişli kapıları vardı. Şehrin ortasında oval biçimli bir sığınak, ortada avlu iç kalede birçok anıtsal yapı bulunmaktadı. Bölge Asur'un bir vilayeti olarak M.Ö. 713 yılında ilhak edilene kadar Sam'al hanedanınn elindeydi.

Sam'al krallarının bazılarının isimleri bölgede ele geçen kitabelerde yer almaktadır. En çok bilinen Sam'al Kralı Gabbar'ın vefatından sonra tahta geçen KLMV'dir. Hanedanın ikinci kralı olan PNMV ve KTMV gibi Luvice bir isme sahip olan KLMV'nin babası Hayya kardeşi ise Sa'il'dir. Her ikisinin ismi de Fenikecedir. KLMV'den sonra tahta yine bir Sami kökenli isme sahip olan Karli geçmiştir. Ardından gelen 1.PNMV Asur ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Ardından gelen Bar-Şur ise iç karışıklıklar sebebiyle suikaste uğradı. Ardından tahta Bar-Şur'un oğlu 2.PNMV geçti. Asur Kralı'nın sadık bir hizmetkârı olarak Şam'da savaşırken

hayatını kaybedince oğlu BR-RKB tahta geçti. BR-RKB'nin vefatı sırasında Sam'al Krallığı Asur devletinin bir vilayeti haline geldi.

Sam'al Krallığı'nda şimdiye kadar bulunan Zincirli kitabelerini şu şekilde adlandırmaktayız; klmv, ktmv, pnmv 1-2, br-rkb 1-2-3. Şahıs adlarının vokalizasyonları yani nasıl telaffuz edileceği tam olarak bilinemektedir fakat yaygın kullanımları sırasıyla Kilamuva, Katamuva, Panamuva, Bar-Rakib şeklindedir. Söz konusu kitabeler Fenike dili ve yazısıyla yazılmışlardır.

M.Ö. 9.yüzyılın ortalarına tarihlenen KLMV kitabesi 1902 yılında keşfedilmiş 1943 senesinde neşredilmiştir. Yüksekliği 1.56 metre genişliği 1.30 metre olan kitabe Fenikece 16 satırdan oluşmaktadır. Asur tarzında olan figürde KLMV'nin tasviri sol üst tarafta yer almaktadır. KLMV'nin elindeki çiçek Fenike kültürünü yansıtmaktadır. KLMV'nin ismi ise Luvicedir. KLMV kitabesi diğer kraliyet kitabeleriyle benzerlik göstermektedir. KLMV kitabesinde kendisinin yd'y kralı olduğunu söylemekte ve kendi şeceresini vermektedir.

M.Ö. 8.yüzyıla tarihlenen KTMV kitabesi 2008 yılında keşfedilmiştir. Takriben 360 kg. ağırlığa 99 cm. uzunluğa 72 cm. genişliğe sahiptir. KTMV kitabesi Demir Çağı'ndaki dini inanç ve uygulamalara ve ölüm sonrası inanışlara dair yeni bilgiler sunmaktadır. Figürde KTMV'nin tasviri sol tarafta yer almaktadır. KLMV kitabesinde kral yandan ve ayakta bir şekilde tasvir edilirken KTMV kitabesinde kral oturarak tasvir edilmektedir.

Sam'al Krallığı'nın son kralı olan BR-RKB'nin merhum babası olan 2. PNMV adına diktirdiği PNMV 1 kitabesi Gerçin'de bulunmuştur. Metinden anlaşıldığı kadarıyla PNMV Asur Kralı Tiglat-Pileser'in sadık bir hizmetkârıdır ve Asurlular tarafından sevilmektedir. Metin oldukça hasar görüp kırıldığı için İncirli kitabesinde olduğu gibi çıplak göz ile okunması zordur.

1888 yılında keşfedilen PNMV 2 kitabesi ise Fenike dili ve alfabesi kullanılarak heykelin üzerine yazılmış 23 satırdan oluşmaktadır. Kitabe 2.PNMV'nin halefi ve oğlu BR-RKB tarafından Şam'da savaşırken hayatını kaybetmiş olan babasını anmak için diktirilmiştir.

BR-RKB 1 kitabesinde kral lokal püsküllü bir elbise giymekte ve sol tarafta bir tahtın üzerinde yer almaktadır. Karşısında muhtemelen yazıcı veya vezir olan bir kişi ayakta durmakta ve kendisine bakmaktadır. 1.1 metre yüksekliğe sahip olan

ortostatta Fenikece tek satırlık yazıt ortostat'ın üzerinde yer almakta hemen ortasında ise bir sembol bulunmaktadır.

BR-RKB 2 kitabesi diğer kraliyet kitabelerinde olduğu gibi bir tanıtım bölümüyle başlamakta bu tanıtım 1-3. Satır aralarını kapsamaktadır. 4-16. Satırlar arasında ise kitabenin geri kalanı bulunmaktadır. Kral sol tarafta ayakta tasvir edilmiştir. Fenikece yazılı metin ise sağ altta bulunmakta üst tarafta ise bir takım sembollerin var olduğu gözükmektedir. BR-RKB burada kendisi yd'y kralı değil Sam'al Kralı olarak adlandırmaktadır.

BR-RKB 3 kitabesi diğer iki BR-RKB kitabesine göre oldukça zarar görmüştür. Fakat metin okunabilmektedir. Kral sağ tarafta tasvir edilmekte ve elinde bir obje tutmaktadır. Metin Arka fonda yer almakta üst bölümde ise bir takım sembollerin var olduğu gözükmektedir.

Anadolu'da bulunan kitabelere gelirsek; Karatepe kitabesi şimdiye kadar bulunan en uzun Fenikece kitabe olmuştur. Karatepe, Çineköy, İvriz gibi çift dilli kitabeler Fenike yazısının yaygınlığını göstermektedir. Çineköy kitabesi Fenikece'nin 8.yüzyıl'da Kue Krallığı'nın iki resmi yazı dilinden biri olduğunu göstermektedir. İvriz kitabesi ise Fenike yazısının yaygın kullanımından dolayı komşuları Firigler'in bu yazıyı kendi dillerini yazmak için benimsediklerini ortaya çıkartmaktadır. Cebelireis Dağı kitabesi ise bölgede adli sicillerin Fenikece yazıldığını kanıtlamaktadır.

Anadolu'da 1.bin yılda Fenikeliler aracılığıyla gerçekleşen bir kültürleşme hareketi sonucunda Suriye-Anadolu kent devletleri Fenike etkisine girerek Fenike dili ve yazısı kullandılar. Fenikeliler'in Anadolu'ya bu şekilde yayılımı alfabe aracılığıyla gerçekleşmiş oldu. Yunanlılar'ın Anadolu'ya gelişiyle başka bir kültürleşme hareketi daha yaşanmış oldu. Fenikeliler Anadolu'ya gelmedikleri göç etmedikleri halde Anadolu'yu derinden etkilediler. Dolayısıyla Anadolu'ya yayılım göstermeleri nüfus hareketleri sonucunda değil kültürleşme sonucunda gerçekleşti.

Fenike ticareti Güney Anadolu'ya M.Ö. 9.yüzyılda ulaştı. Fenikeliler Anadolu'da ticaret merkezlerinde bulundular bilhassa İskenderun limanında, Kilikya sahillerindeki limanlarda ve Tarsus'ta bulundular. Burada bulunma sebepleri gemi inşaası için kereste satın almaktı. Fenike gemileri için Anadolu madenlerinden gelen demirden istifade edilmekteydi. Tarsus limanında bulunma sebepleri ise demir

cehveri elde etmekti. İskenderiye limanından Antakya körfezine kadarki kıyı çizgisinde Adana, Tarsus, Mersin, Alanya, Side, Aspendos, Antalya ve Finike gibi önemli limanlar ve ticaret merkezleri vardı. Bilhassa Antalya körfezi Fenike denizciliği ve ticari faaliyetleri için önemli bir bölgeydi.

Kilikya sahilinin doğu kısmındaki Fenike kolonilerinden bahseden klasik Yunan kaynakları Fenikeliler'in bu bölge ile uzun ve özel bir ilişkiye sahip olduklarını söylemektedir. Kilikya ile Fenike sahilleri arasında önemli politik ve kültürel bağlar vardır. Bu da bölgede ele geçen Fenikece kitabeler ve çanak çömlek gibi materyaller vasıtasıyla doğrulanmaktadır. Fenike dili ve yazısının Anadolu'ya yayılması Fenike kültürünün yayılmasına da neden oldu.

Edward Lipinski'ye göre Kilikya kraliyet yazıtlarında Fenike dili ve yazısının kullanılmasının iki temel sebebi vardı; Birincisi Fenikece kullanmak bir saygınlık sembolüydü ikincisi ise Fenikece bu dönemde ticaret için kullanılabilecek en pratik yazıydı.

David Schloen ise Zincirli'de yaşayan insanların güney bölgeleri yani Kuzey Suriye ile yakın ilişkiler içerisinde olduğunu buna mukabil Kilikya ve daha yakın olan ama ulaşımı daha zor olan Akdeniz ile daha az irtibatta olduğunu öne sürerek bölgede Sami dillerinin konuşulmasının sebeplerinden birinin de bu olduğunu düşünmektedir.

Sami dillerinin en belirgin karakteristik özelliği köklerden (consonantal roots) oluşmalarıdır. Köklerden oluşan bu dillerin yazılımı vokallerle değil konsonantlarla olmaktadır. Vokalizasyon problemlerinden dolayı bu dillerdeki yazılı kaynaklara dayanarak lehçe tespiti yapmak doğru sonuçlara ulaştırmayabilir. Vokalizasyonun yanı sıra harflerinde doğru tespiti ele geçen kitabenin durumuna göre bazen mümkün olmamaktadır bunlar yeniden yorumlanmaya açıktır. Tüm filler ve isimlerin ekseriyeti konsonantal köklere sahiptir. Umumiyetle 3 heceden oluşan bu kelimelerin başlarına ve sonlarına bir takım ekler getirilerek çeşitli kelimeler türetilebilmektedir. Ketebe-Katib-Mektub-Mükatabe veya Katele-Katil-Maktul-Mukatele kelimelerini örnek gösterebiliriz. Köklerden oluşan bir dili konsonantlardan oluşan bir alfabe ile yazdığımızda vokaller belli olmadığını için üstelik ele geçen materyalde az ise lehçe tespiti yapmak oldukça zordur. Bu sebeple Sam'al bölgesinde ele geçen ve Zincirli kitabeleri olarak adlandırdığımız kitabelerin Sam'alca yazıldığı hipotezi sağlam

temellere dayanmamaktadır. Nitekim Sami dilleri uzmanı Aaron D. Rubin Kuzeybatı Sami dilleri içerinde Sam'alca'nın yerini belirsiz (unclear) olarak tanımlayarak Sam'al'da bulunan kitabelerin Aramice olarak adlandırılamayacağını ifade etmektedir.

.

KAYNAKÇA

Akurgal, E. (1989) **Anadolu Uygarlıkları**, 2.Baskı, İstanbul: Net Turistik Yayınları A.Ş.

Alkım, B. (1960) **Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar**, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Cilt: XXIV Sayı: 95.

Astour, M. C. (1965) **The Origin of the Terms "Canaan" "Phoenician" and "Purple"** Journal of Near Eastern Studies. 24(4): 346-350.

Barnett, R. D. – Leveen, J. – Moss, C. (1948) **A Phoenician Inscription from Eastern Cilicia**, Iraq 10: 56-71

Bryce, T. (2009) **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia**, The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire, Routledge Taylor&Francis Group, London and Newyork, ss. 555-614.

Beckman, G. M. - Bryce, T. R. - Cline, E. H. (2011) **The Ahiyyawa Texts, (Writings From the Ancient World 28)** Atlanta: Society of Biblical Literature.

Boyd, S. L. - Hardy, H. H. - Thomas, B. D. (2009) **Two New Inscriptions from Zincirli and Its Environs**, The Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR) 356, 73-80.

Brown, B. (2008) **The Kilamuwa Relief: Ethnicity, Class and Power in Iron Age North Syria**, Madrid: Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, 399-355.

Butts, A. M. (2013) **A note on hbrk b'l in the phoenician inscription from Karatepe**, Maarav 20(2), 189-198.

Casana, J. – Herrmann J. T. (2010) **Settlement History and Urban Planning at Zincirli Höyük, Southern Turkey**, Journal of Mediterranean Archaeology 23(1), 55-80.

Ceram C. W. (1979) **Tanrıların Vatanı Anadolu**, Çev. Esat Nermi Erendor 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Collins, T. (1971) **The Kilamuva Inscription – a Phoenician Poem**, Die Welt des Orients, Vandenhoeck&Ruprecht (GmbH&Co.KG) 6:2, s.183-188 https://www.jstor.org/stable/25682698 (29.07.2020)

Culican, W. (2008) **Phoenicia and Phoenician Colonization**, The Cambridge Ancient History lll Part 2 The Assyrian and Babylonian Empires And Other States. Of The Near East, From The Eighth to The Sixth Centuries B.C, (pp. 461-545) Cambridge: Cambridge University Press.

Çambel, H. (2004) **Karatepe-Aslantanş, Bir keşfin öyküsü**, Toplumsal Tarih (125): 70-75.

Çambel, H. - Hawkins, J.D. – Röllig, W. (1999) **Karatepe-Aslantas, The inscriptions, Corpus of Hieroglyphic Luwian İnscriptions**. Volume ll. Berlin: Facsimile Edition, Walter de Gruyter.

Degrado, J. – Richey, M. (2017) **An Aramaic-lnscribed Lamastu Amulet from Zincirli**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR). (377): 107-33.

Dennis, P. (2009) **A new Aramaic inscription from Zincirli**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR). (356): 51-71.

Dinçol, B. (1994) **New Archaeological and Epigraphical Finds from Ivriz: A Preliminary Report**. Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, 21(1)

Fales, F. M. (1979) **Kilamuwa and the foreign Kings: Propaganda and Power**, Die Welt des Orients, Vandenhoeck & Ruprecht (GmbH & Co. KG) https://www.jstor.org/stable/25682913 (28.06.2020)

Galling, K. (1950) **The Scepter of Wisdom: A Note on the Gold Sheath of Zendjirli and Ecclesiastes 12:11**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (199), s. 15-18 https://www.jstor.org/stable/3218799 (30.07.2020)

Gevirtz, S. (1967) **A Spindle Whorl with Phoenician Inscription**, Journal of Near Eastern Stuides, 26:1, The University of Chicago Press, s. 13-16, https://www.jstor.org/stable/543519 (05.08.2020)

Grayson, A. K. (1982) **Assyria: Ashur-Dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.),** The Cambridge Ancient History III, Part 2, 238-281. Cambridge: Cambridge University Press.

Greenfield, J. C. (1998) **Arameans and Aramaic in Anatolia**, RAI (34): 199-207

Halpern, B. (2016) **Annotations To Royal Phoenician Inscriptions From Persian Sidon, Zincirli (Kilamuwa), Karatepe (Azitawada) And Pyrgi**, Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies, Israel Exploration Society, s. 18-27. https://www.jstor.org/stable/26732492 (30.07.2020)

Hamilton, M. W. (1998) **The Past as Destiny: Historical Visions in Sam'al and Judah under Assyrian Hegemony**, The Harvard Theological Review, Cambridge University Press – Harvard Divinity School, 91:3, s. 215-250, https://www.jstor.org/stable/1509983 (31.07.2020)

Hawkins, J. D. (2008) **Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archaologie**, Walter de Gruyter-Berlin-Newyork, 2006-2008, ss .600-607

Hawkins, J. D. (1982) **The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia**, The Cambridge Ancient History, The Prehistory of the Balkans; and the Middle East and the Aegean World, tenth to eight centuries B.C., Second Edition 3(1), Cambridge University Press, ss.372-441.

Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **ln Remembrance Of Me, Feasting With The Dead ln The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Hermann, V. R. – Schloen, D. (2018) **Zincirli Höyük, Ancient Sam'al: A Preliminary Report on the 2015 Excavation Season**, Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East (25-29 April 2016)

Hermann, V. R. – Eudora, J. S. (2009) **An Eternal Feast at Sam'al: The New Iron Age Mortuary Stele From Zincirli in Context**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research. (BASOR). 356: 15-49

Hermann, V. R. – Hout, T. V.D. – Beyazlar, A. (2016) **A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power in Early Iron Age Sam'al-YD'Y,** Journal of Near Eastern Studies (JNES) 75: 53-70.

Hermann, V. R. (2018) **Cosmopolitan Politics in the Neo-Assyrian Empire: Local Elite Identity at Zincirli**, Semitica 60: 493-535

Huehnergard, J. (2007) **Northwest Semitic Languages**, Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics (3): 408-422

Jasink, A. M. – Marino, (2007) **M. The West-Anatolian origins of the Que Kingdom Dynasty**, VI Congresso Internazionale di Ittitologia, 407-426

Kaufman, S. A. (2007) **The Phoenician İnscription Of The İncirli Trilingual: A Tentative Reconstruction And Translation**, Maarav (14,2): 7-26

Lanfranchi, G. B. (2009) **A Happy Son of the King of Assyria: Warikas and the Çinekoy Bilingual (Cilicia)**, Studia Orientalia (106): 127-150

Lanfranchi, G. B. (2007) **the luwian-Phoenician Bilinguals of CINEKOY and KARATEPE: an ideological dialogue**, Frankfurt: Getrennte Wege? Kommunikation, Raum und Wahrnehmung in der alten Welt, Verlag Antike.179-217

Lemaire, A. (2008) **The Spread of Alphabetic Scripts** (c.1700-500 BCE) Diogenes (218): 44–57

Lemaire, A. (2014) **Outlook: Aramaeans Outside of Syria**. **The Aramaeans in Ancient Syria,** (ss.319-328), Boston: Koninklijke Brill NV. ISBN 978-90-04-22845-0 (e-kitap)

Lemaire, A. – Benjamin, S. (2013) **The Mortuary Stele with Sam'alian Inscription from Ördekburnu near Zincirli**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR). (369)

Lipiński, E. (2004) **Itineraria Phoenicia**, Orientalia Lovaniensia Analecta 127, Studia Phoenicia XVlll, Leuven-Paris-Dudley: Peeters

Lipiński, E. (1997) **Semitic Languages Outline of a Comparative Grammar**, Orientalia Lovaniensia Analecta 80, Leuven-Paris-Sterling: Peeters.

Markoe, G. E. (2000) **Peoples of the past Phoenicians**, London: The British Museum Press.

Mosca, P.G. - Russel, J. (1987) **A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dagi in Rough Cilicia**, Epigraphica Anatolica (9): 1-28

Moscati, S. (2004) **Fenikeliler**, Çev. Sinem Gül. 1. Basım. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

O'Connor, M. (1977) **The Rhetoric of Kilamuva Inscription**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (226), s. 15-29 https://www.jstor.org/stable/1356572 (29.07.2020)

O'Leary D. L. (1923) **Comparative Grammar of the Semitic Languages**, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. New York: E. P. Dutton & Co.

Parker, B. S. (1996) **Appeals for Military Intervention: Stories from Zinjirli and the Bible**, The Biblical Archaeolohist, 59:4, The University of Chicago Press - The American Schools of Oriental Research, s. 213-224, https://www.jstor.org/stable/3210563 (30.07.2020)

Pucci, M. (2015) **Founding and Planning A New Town: The Southern Town Gate At Zincirli. From the Treasures of Syria: essay on art and archaeology in honour of Stefania Mazzoni**. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten

Rollinger, R. (2006) **the terms "Assyria" and "Syria" again**, Journal of Near Eastern Studies 65: 283-287

Röllig, W. (1992) **Asia Minor as a Bridge between East and West: The Role of the Phoenicians and Arameans in the Transfer of Culture**, Kopcke – l.Tokumaru, Greece between East and West: 10th-8th Centuries B.C, S.93-102

Röllig, W. (1983) **on the origin of the Phoenicians**, Berytus 31: 79-93

Rubin, A. D. (2010) **A Brief lntroduction to the Semitic Languages**, Piscataway: Gorgias Press,

Samuel L. Boyd – Humphrey H. Hardy, - Benjamin D. Thomas, (2009) **Two new ınscriptions from Zincirli and its environs**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research. (BASOR). 356: 73-80

Schade, A. (2005) **a text linguistic approach to the syntax and style of the Phoenician inscription of Azatiwada**, Journal of Semitic Studies, L/1 Spring. 35-58

Schloen, J. D. – Fink, A. S. (2009) **New Excavations at Zincirli Höyük in Turkey (Ancient Samʾal) and the Discovery of an Inscribed Mortuary Stele**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research. (BASOR). (356)

Schmitz, P. C. (2013) **Phoenician-Punic Grammar and Lexicography in the New Millennium**, Journal of the American Oriental Society, 124(3): 533-547

Swiggers, P. (1981) **Notes On The Phoenician Inscription of Kilamuwa**, Rivista Degli Studi Orientali, 55:1/2, s. 1-4 https://www.jstor.org/stable/41880329 (29.07.2020)

Pierre Swiggers, (1982) **The Aramaic Inscription of Kilamuwa**, Orientalia Nova Series, GBPress-Gregorian Biblical Press, 51:2, s. 249-253. https://www.jstor.org/stable/43075107 (30.07.2020)

Tekoğlu, R. (2013) **Yazının Tarihi ve Anadolu'ya Gelişi & Anadolu'nun Kayıp Dilleri**, Aktüel Arkeoloji (36): 18-36

Tekoğlu, R. - Ipek, İ. - Tosun, A. K. – (1999) **Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazısı 1997 Yılı Çalışması Sonuçları**, IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri. (27-29 Nisan 1998 Antalya) (ss. 173-188) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Üngör, İ. (2011) **İslahiye Ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 8, s. 137-163.

Vance, R. D. (1994) **Literary Sources for he History of Palestine and Syria: The Phoenician Inscriptions, Part Two**, The Biblical Archaeologist, The University of Chicago Press – The American Schools of Oriental Research, 57:2, s. 110-120, https://www.jstor.org/stable/321038 (30.07.2020)

Woodard, D. R. (2008) **The Ancient Languages Of Syria-Palestine And Arabia**, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.82-102

Yakubovich, I. (2015) **Phoenician and luwian in Early Iron Age Cilicia**, Anatolian Studies 65: 35-53.

Young, I. (1993) **KLMW BR TML**, Syria, Institut Francais du Proche-Orient, 70:1/2, s. 95-98, https://www.jstor.org/stable/4198995 (29.07.2020)

Younger, K. L. (1986) **Panamuwa and Bar-Rakip: Two Structural Analyses,** JANES 18: 91-103.

Zevit, Z. (1997) **A Phoenician Inscription And Biblical Covenant Theology**, Israel Exploration Journal 27:2/3, s. 110-118. https://www.jstor.org/stable/27925614 (10.08.2020)

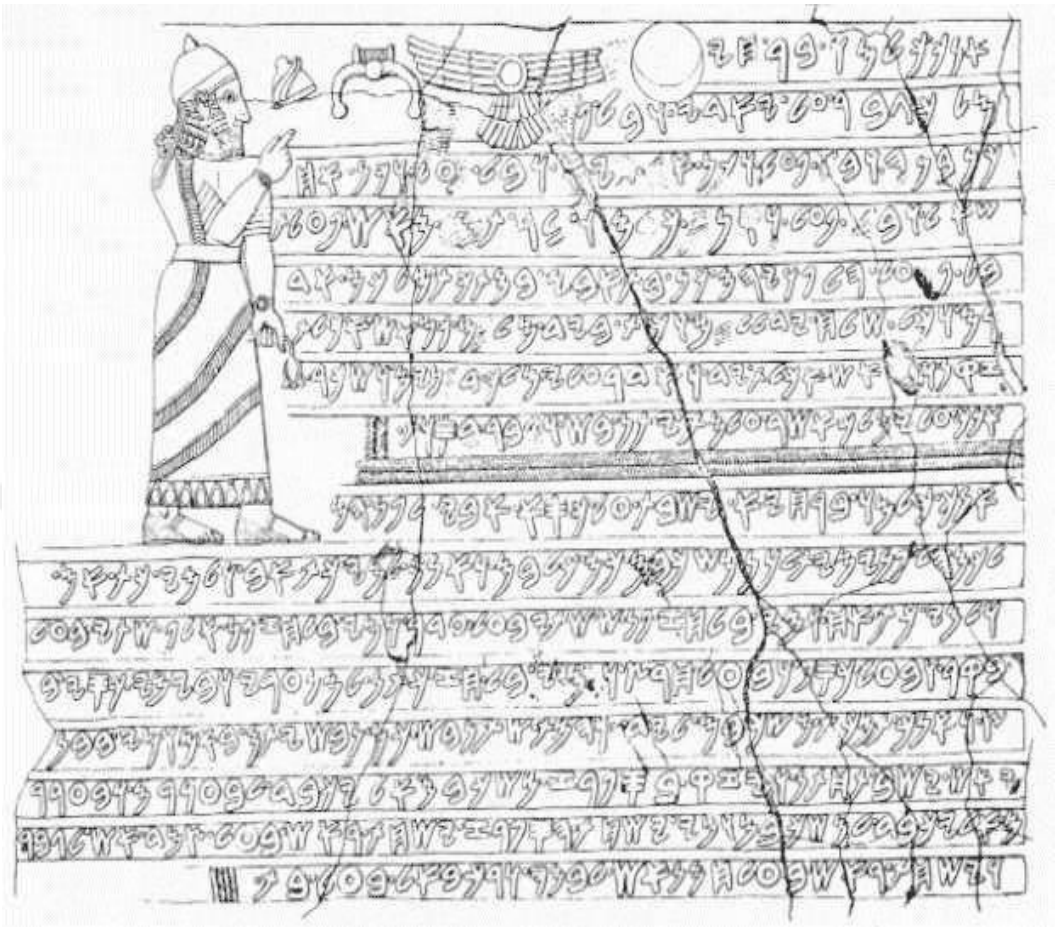
EKLER

Ek 1: Zincirli Kitabesi 1 (KLMV)

Kaynak:http://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli50.jpg (23.02.2021)

Ek 2: Zincirli Kitabesi 1 (KLMV) (Tıpkıbasım)

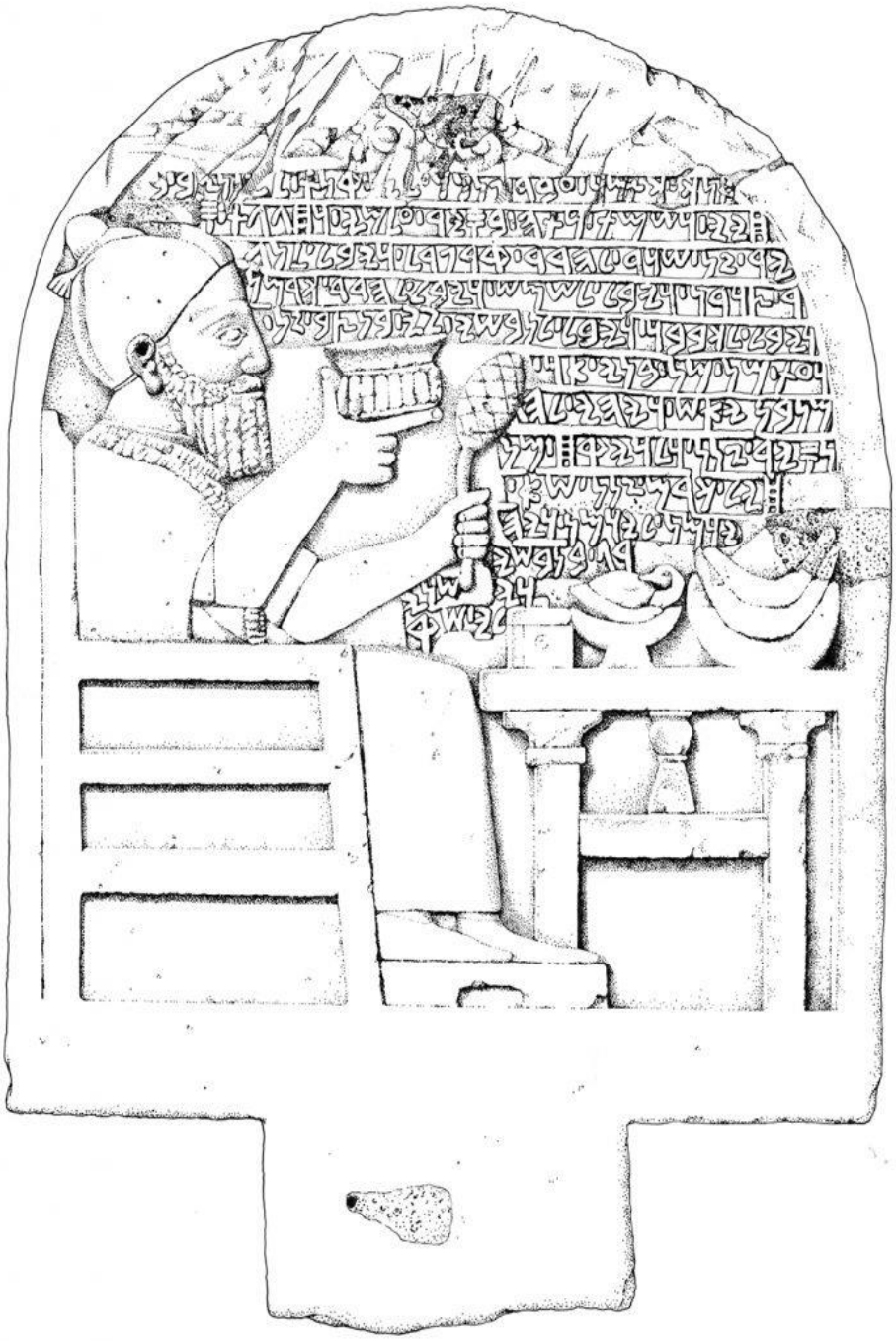
Kaynak*:* Luschan, Felix von, and Gustav Jacoby (1911) **Ausgrabungen in Sendchirli,** Vol: 4. Berlin: Georg Reimer.

Ek 3: Zincirli Kitabesi 2 (KTMV)

Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **ln Remembrance Of Me, Feasting With The Dead ln The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 4: Zincirli Kitabesi 2 (KTMV) (Tıpkıbasım)

Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **In Remembrance Of Me, Feasting With The Dead In The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 5: Zincirli Kitabesi 3 (PNMV 1)

Kaynak: Luschan, Felix von, et al. (1893) **Ausgrabungen in Sendschirli**, Vol: 1 Einleitung und Inschrifte. Berlin: Spemann.

Ek 6: Zincirli Kitabesi 4 (PNMV 2)

Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **In Remembrance Of Me, Feasting With The Dead In The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 7: Zincirli Kitabesi 5 (BR-RKB 1)

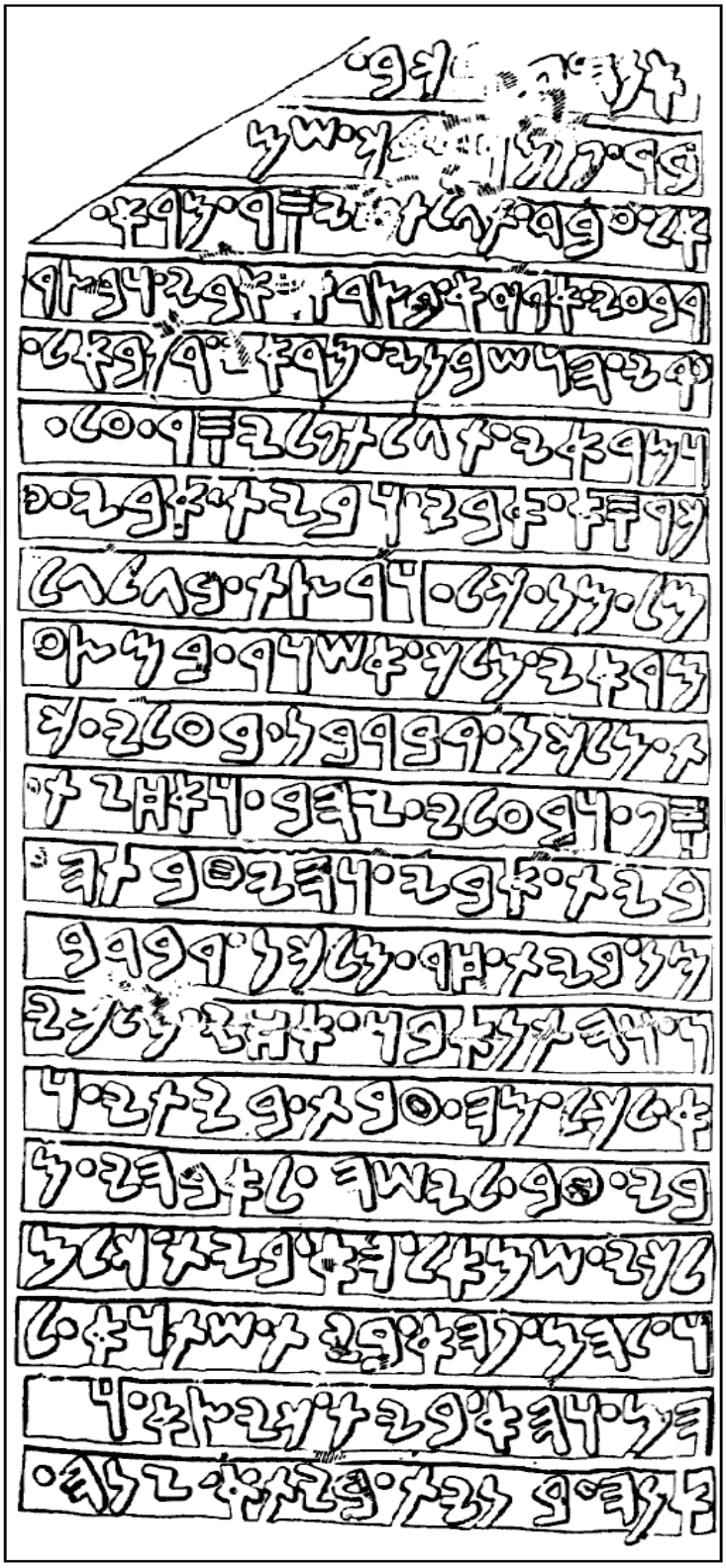
Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **In Remembrance Of Me, Feasting With The Dead In The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 8: Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2)

Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **In Remembrance Of Me, Feasting With The Dead In The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 9: Zincirli Kitabesi 6 (BR-RKB 2) (Tıpkıbasım)

Kaynak: Luschan, Felix von, and Gustav Jacoby (1911) **Ausgrabungen in Sendchirli**, Vol: 4. Berlin: Georg Reimer.
https://anatolianscripts.com/script/bar-rakibin-ilk-yaziti/
(23.02.2021)

Ek 10: Zincirli Kitabesi 7 (BR-RKB 3)

Kaynak: "Relief from the citadel of Sam'al (Zincirli) in Turkey, ca. 730 BCE; Pergamon Museum, Berlin (3)" by Prof. Mortel is licensed under CC BY 2.0 https://search.creativecommons.org/photos/2874edb0-477c-4019-9730-c90dd7afb955 (23.02.2021)

Ek 11: Zincirli Kitabesi 8 (BR-RKB 4)

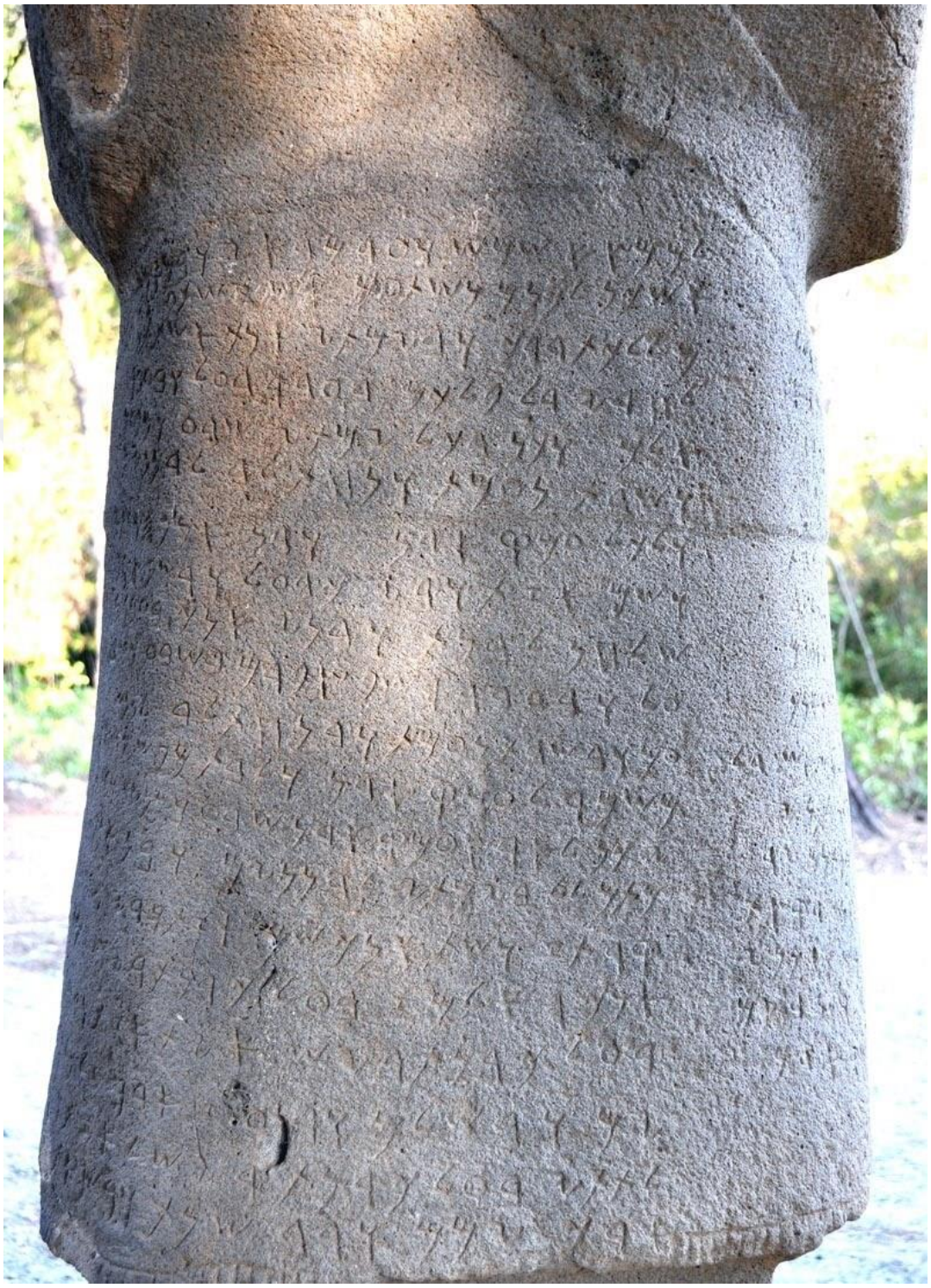
Kaynak: The British Museum, Registration Number: 1967,0617.1
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1967-0617-1 (23.02.2021)

Ek 12: Zincirli Kitabesi 9 (BR-RKB 5)

Kaynak: Amin, O. S. M. (2017) "Silver from Sam'al." Ancient History Encyclopedia, https://www.ancient.eu/image/7174/. (23.02.2021)

Ek 13: Karatepe Kitabesi

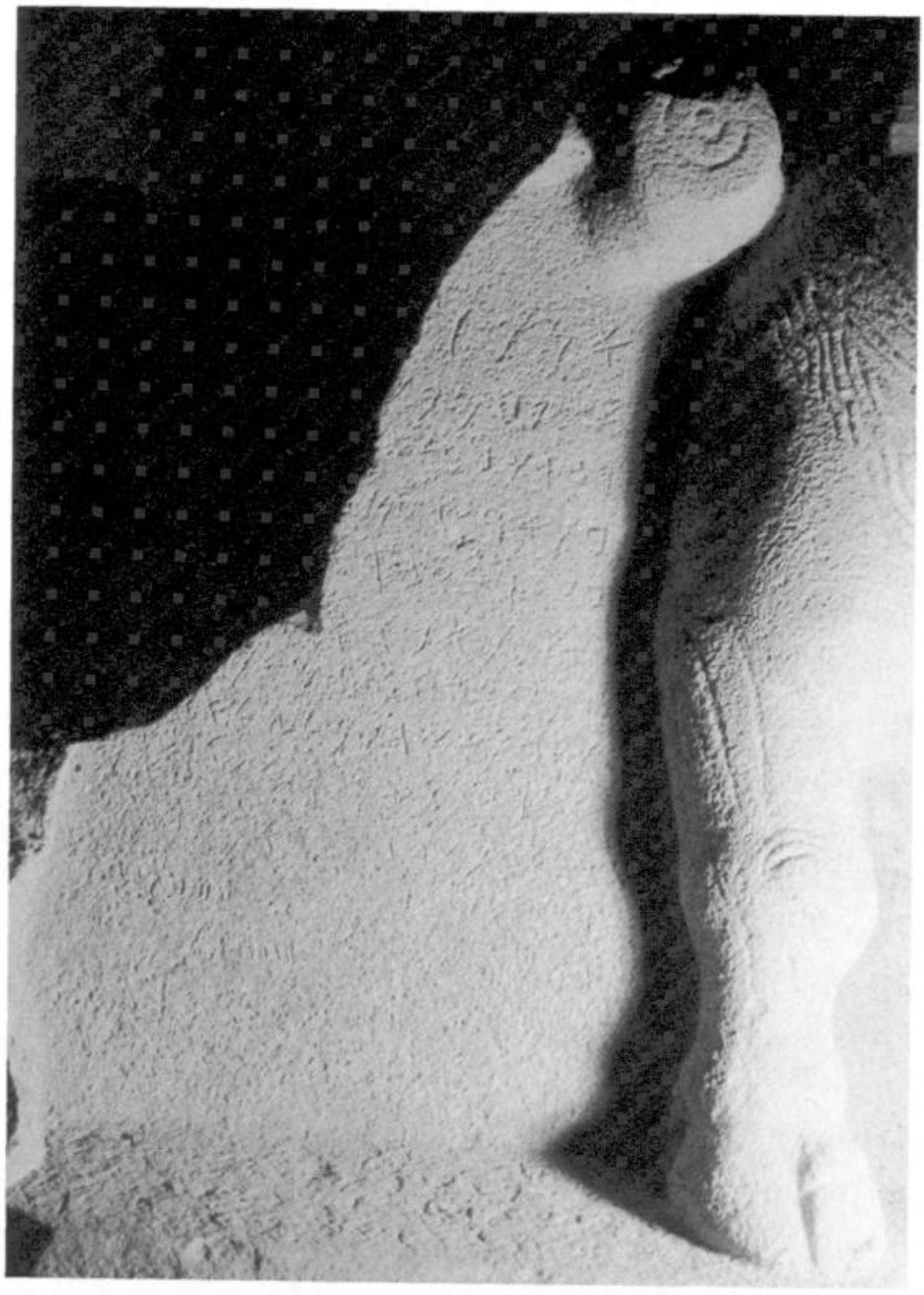
Kaynak: https://www.hittitemonuments.com/karatepe/karatepe56.jpg (23.02.2021)

EK 14: Karatepe Kitabesinden Bir Örnek (Tıpkıbasım)

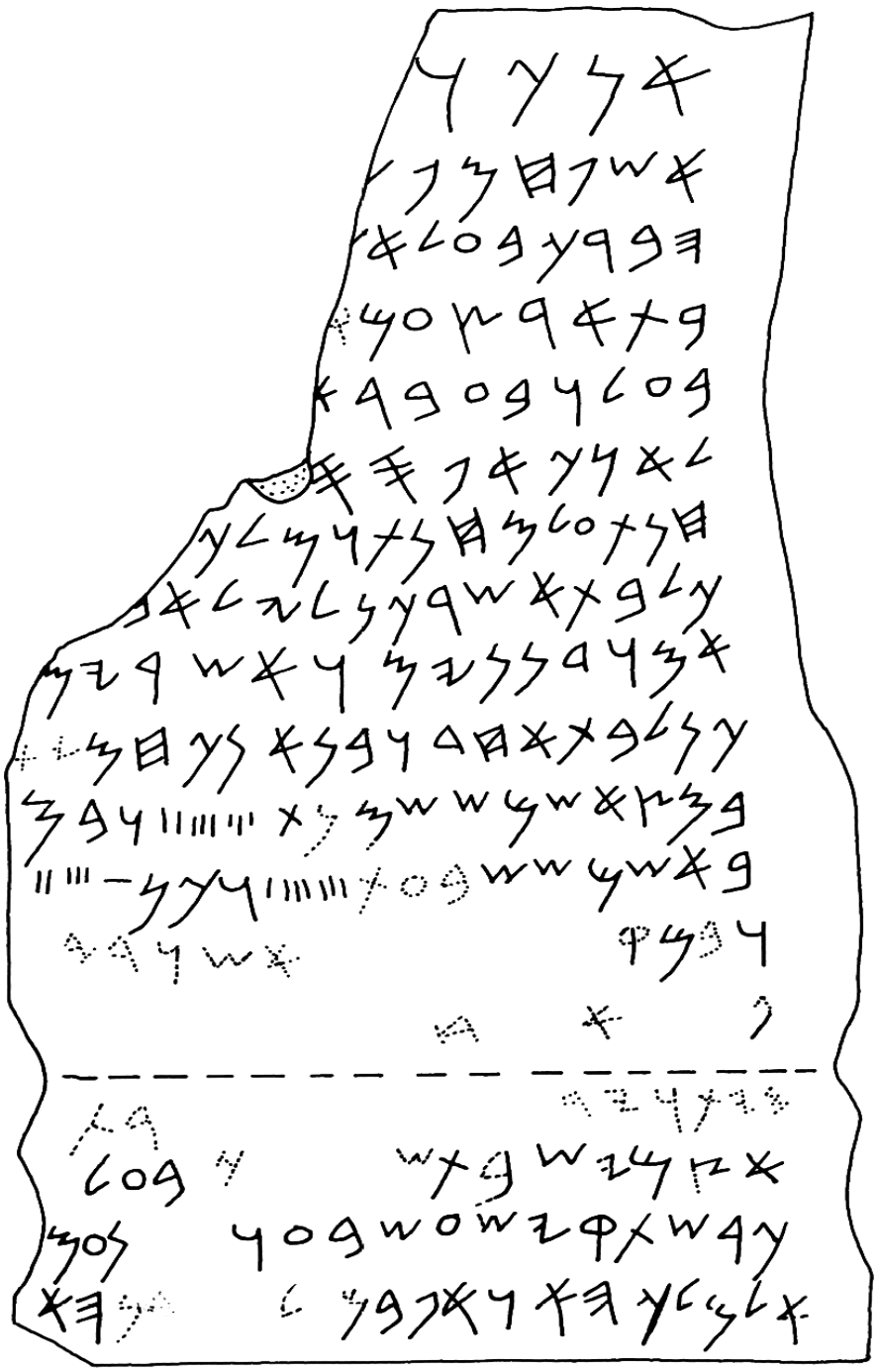
Kaynak: http://www.krassanakis.gr/phoenician_script.htm (23.02.2021)

Ek 15: Çineköy Kitabesi

Kaynak: Tekoglu, R. – Lemaire, (2000) A. **La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy**, CRAI, 961-1007,

Ek 16: Çineköy Kitabesi (Tıpkıbasım)

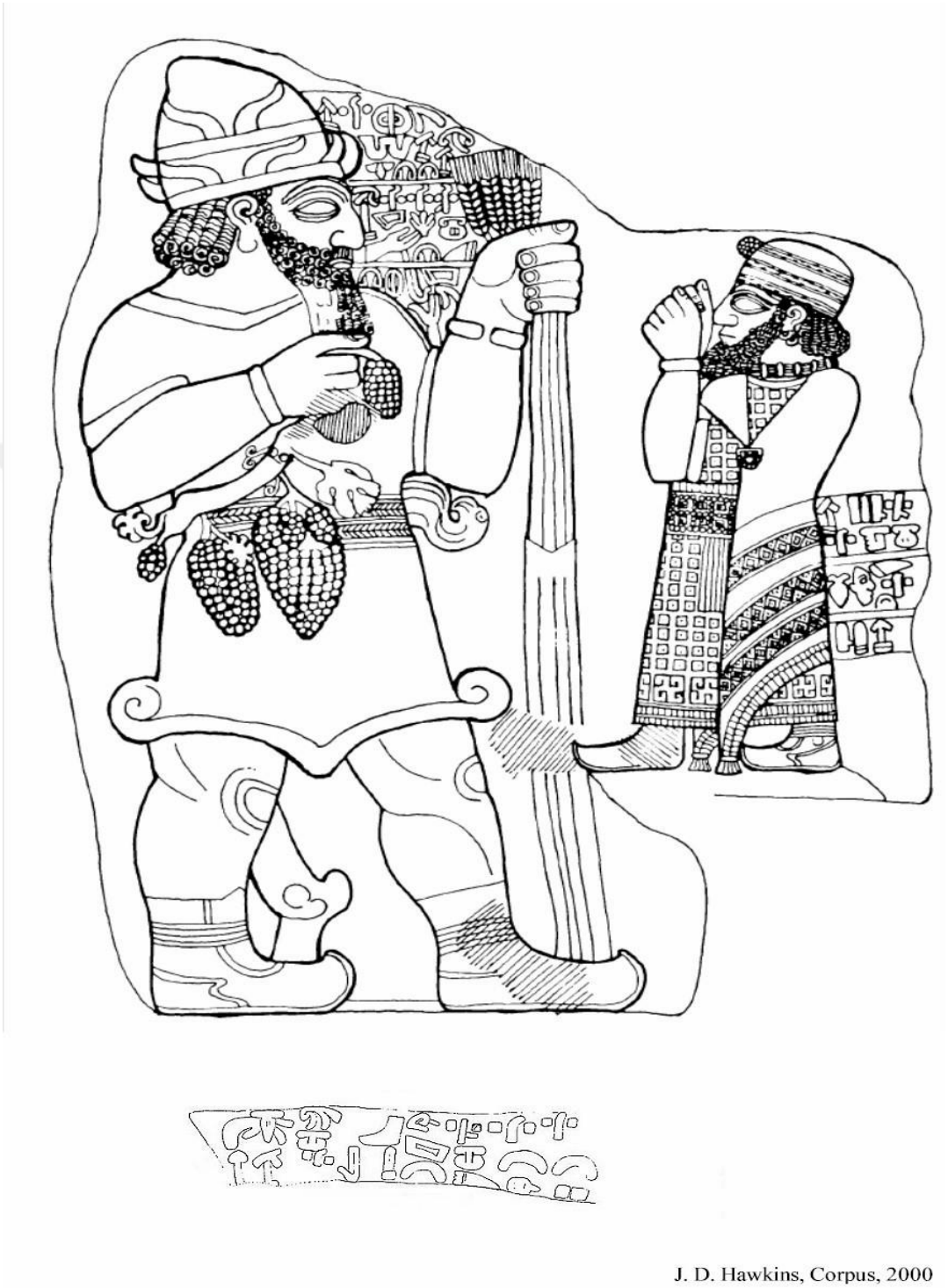
Kaynak: Tekoglu, R. – Lemaire, (2000) A. **La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy**, CRAI, 961-1007,

Ek 17: İvriz Kitabesi

Kaynak: https://www.hittitemonuments.com/ivriz/ivriz03.jpg (23.02.2021)

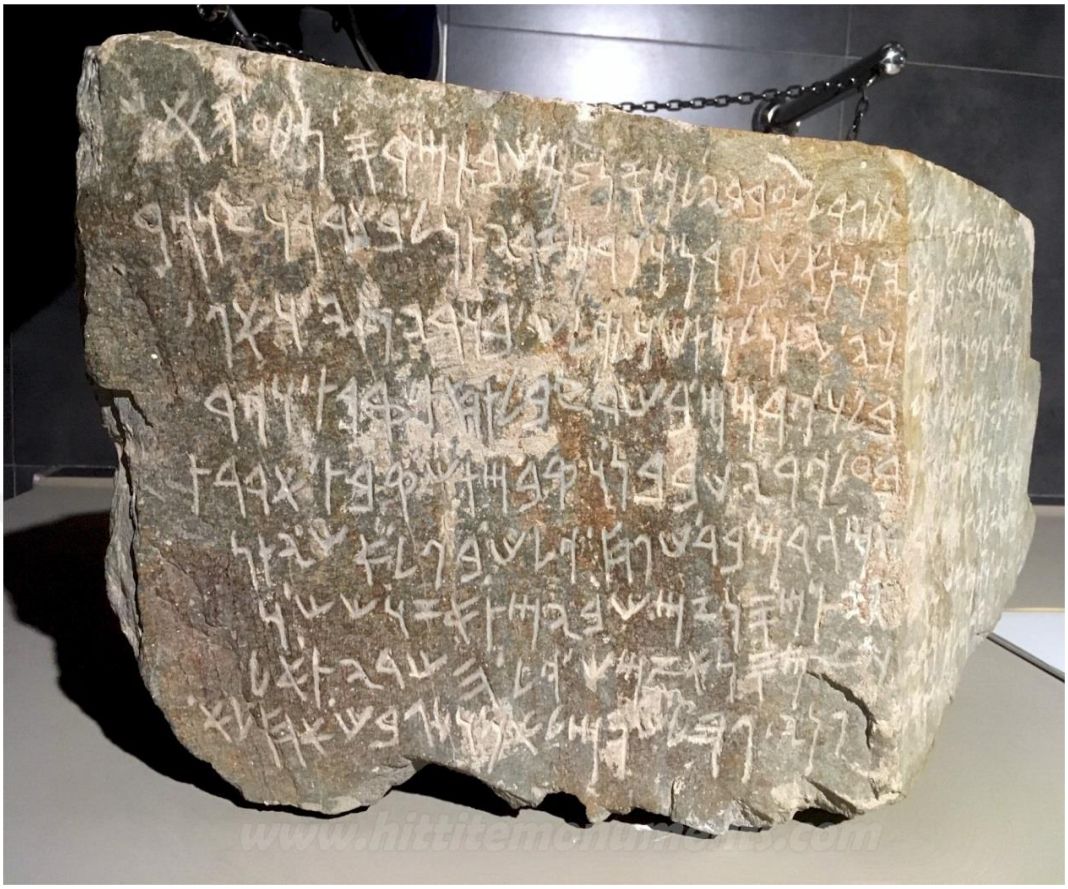
Ek 18: İvriz Kitabesi (Tıpkıbasım)

J. D. Hawkins, Corpus, 2000

Kaynak: Hawkins, J.D. (2000) **The inscriptions, Corpus of Hieroglyphic Luwian İnscriptions**. Volume l. Berlin: Facsimile Edition, Walter de Gruyter.

Ek 19: Cebelireis Dağı Kitabesi

Kaynak: Mosca, P.G. - Russel, J. (1987) **A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dagi in Rough Cilicia**, Epigraphica Anatolica (9): 1-28

https://www.hittitemonuments.com/cebelireis/cebelireis02.jpg (23.02.2021)

Ek 20: İncirli Kitabesi

Kaynak: Kaufman, S. A. (2007) **The Phoenician İnscription Of The İncirli Trilingual: A Tentative Reconstruction And Translation**, Maarav (14,2): 7-26
https://www.hittitemonuments.com/incirli/incirli01.jpg (23.02.2021)

Ek 21: Ördekburnu Kitabesi

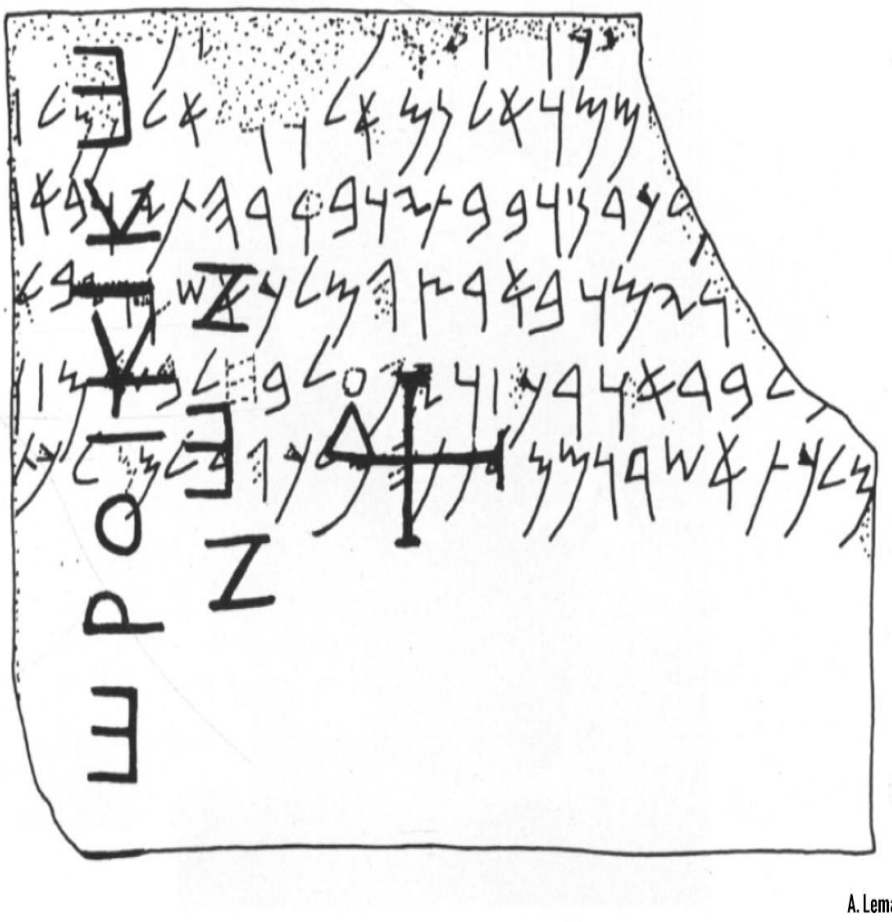
Kaynak: Lemaire Andre, Sass Benjamin (2013) **The Mortuary Stele with Sam'alian Inscription from Ördekburnu near Zincirli,** American Schools for Oriental Research. BASOR 36

Ek 22: Hasanbeyli Kitabesi

Kaynak: Lemaire, Andre (1983) "**L'inscription phénicienne de Hassan-Beyli reconsidérée,**" Rivista di studi fenici 11: 9–19 and Plate I.

Ek 23: Hasanbeyli Kitabesi (Tıpkıbasım)

Kaynak: Lemaire, Andre (1983) "**L'inscription phénicienne de Hassan-Beyli reconsidérée,**" Rivista di studi fenici 11: 9–19 and Plate I.

Ek 24: Pancarlı Kitabesi

Kaynak: Hermann, V. R. – Hout, T. V.D. – Beyazlar, A. (2016) **A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power in Early Iron Age Sam'al-YD'Y**, Journal of Near Eastern Studies (JNES) 75: 53-70.

Ek 25: Pancarlı Kitabesi (Tıpkıbasım)

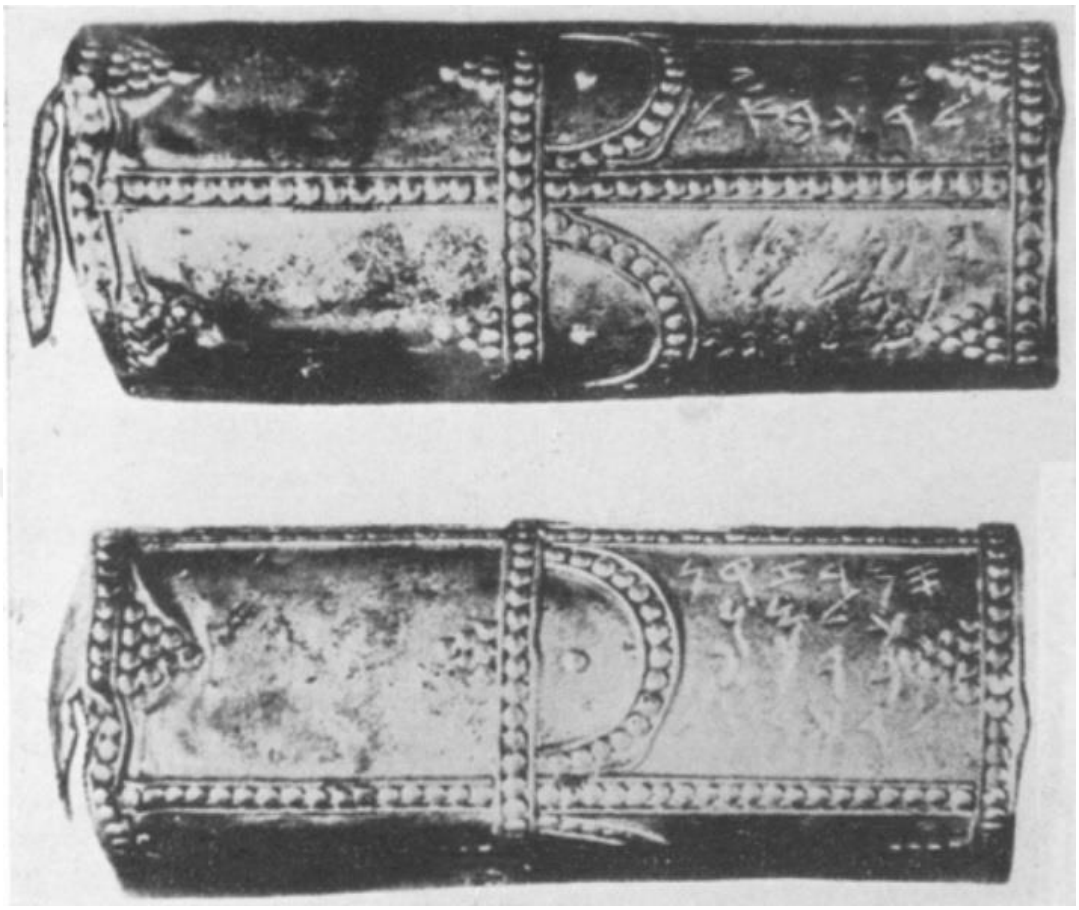
Kaynak: Hermann, V. R. – Hout, T. V.D. – Beyazlar, A. (2016) **A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power in Early Iron Age Sam'al-YD'Y**, Journal of Near Eastern Studies (JNES) 75: 53-70.

Ek 26: Zincirli'den Fenikece Yazılı Bir Tılsım

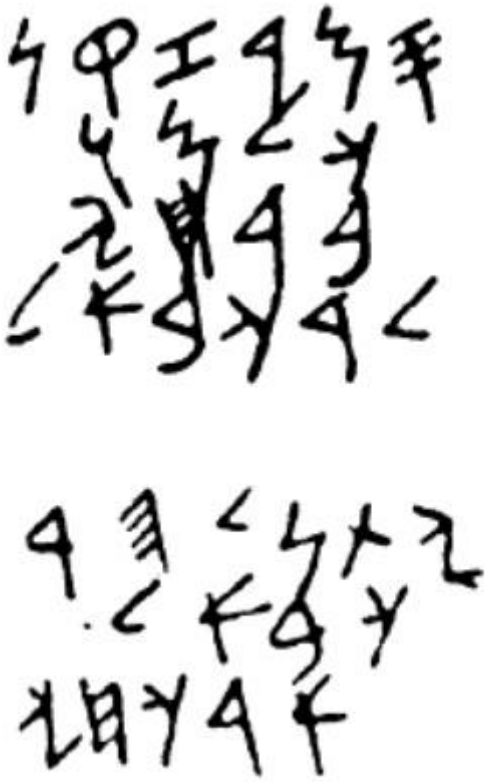
Kaynak: Jessie Degrado – Madadh Richey, **An Aramaic-lnscribed Lamastu Amulet from Zincirli**, American Schools of Oriental Research, (BASOR), (377) 2017, s. 108.

Ek 27: Zincirli'den Altın Bir Kılıf

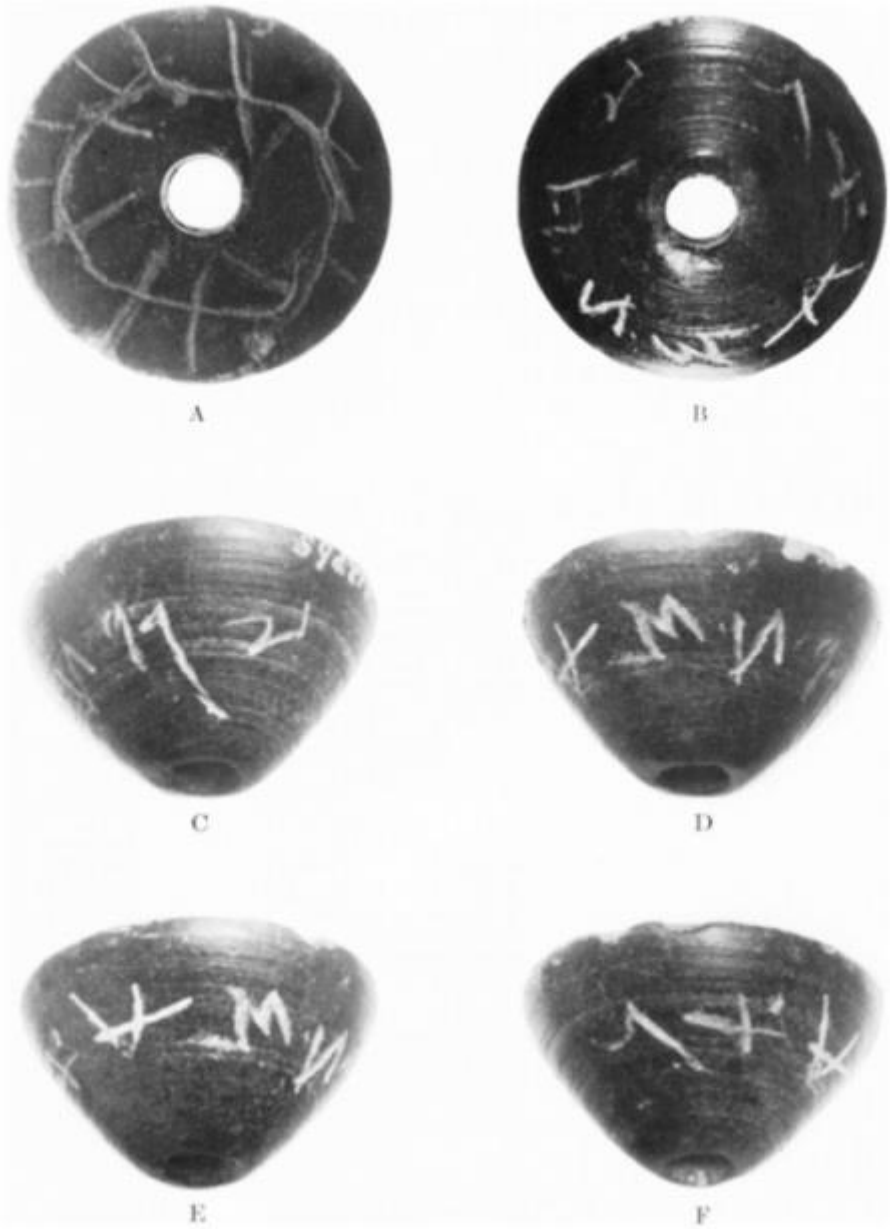
Kaynak: Galling, K. (1950) **The Scepter of Wisdom: A Note on the Gold Sheath of Zendjirli and Ecclesiastes 12:11**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (199), s. 15-18.

Ek 28: Zincirli'den Altın Bir Kılıf (Tıpkıbasım)

Kaynak: Galling, K. (1950) **The Scepter of Wisdom: A Note on the Gold Sheath of Zendjirli and Ecclesiastes 12:11**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, (BASOR) (199), s. 15-18.

Ek 29: Hatay'dan Fenikece Yazılı Bir Ağırşak

Kaynak: Gevirtz, S. (1967) **A Spindle Whorl with Phoenician Inscription**, Journal of Near Eastern Stuides, 26:1, The University of Chicago Press, s. 13-16.

Ek 30: 'Ayn'ul 'Arab'tan Fenikece Yazılı Bir Kitabe

Figure 1: Obverse (Sections A, E, and F)

Figure 2: Reverse (Section B)

Figure 3: Bottom (Section C)

Figure 4: Left (Section D)

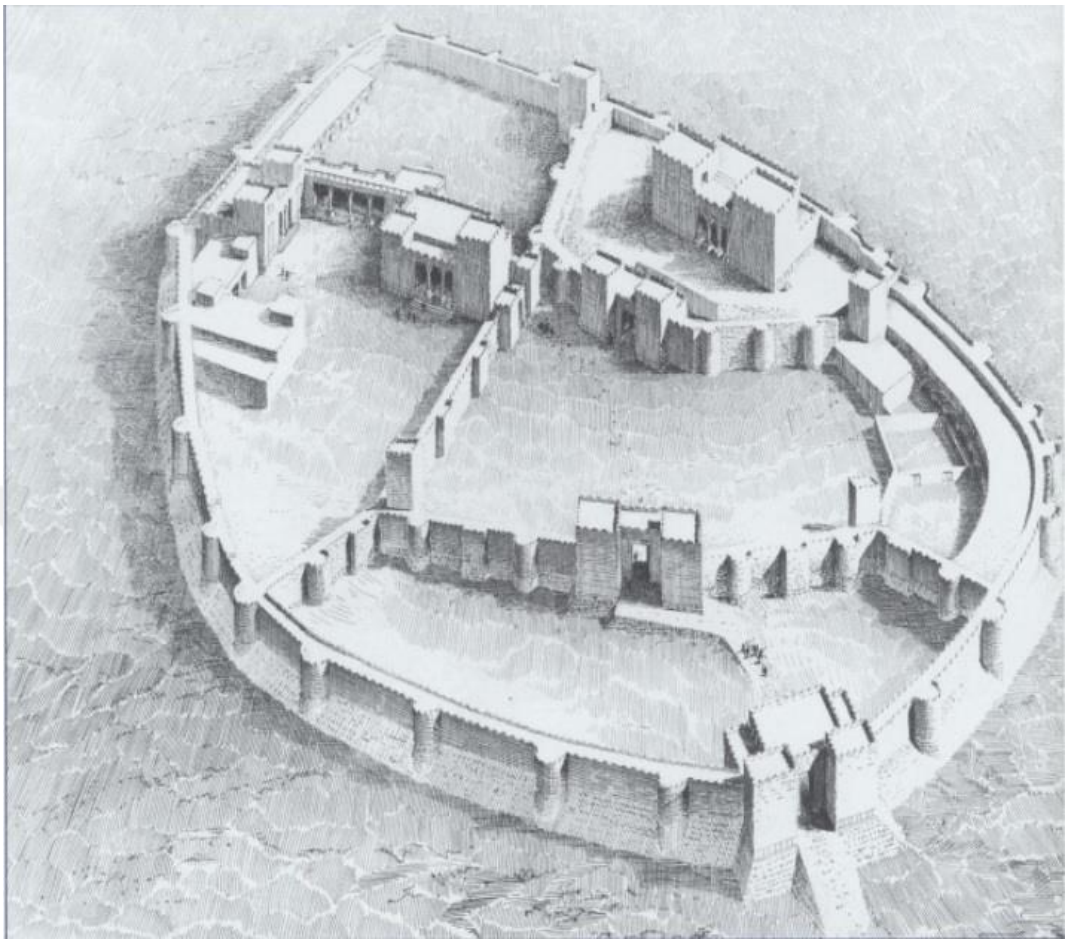
Figure 5: Top (Section D)

Figure 6: Right (Section D)

Kaynak: Charles Häberl, **Arslan Tash Amulet No.1 (AT1)**, Unpublished. https://www.academia.edu/5074216/Arslan_Tash_Amulet_No_1_AT1_ (10.08.2020)

Ek 31: Zincirli Şehir Planı

Kaynak: Parker, B. S. (1996) **Appeals for Military Intervention: Stories from Zinjirli and the Bible**, The Biblical Archaeolohist, 59:4, The University of Chicago Press - The American Schools of Oriental Research, s. 213-224,

Ek 32: Zincirli Şehir Planı 2

Kaynak: Herrmann, V. R. - Schloen, J. D. (2015) **ln Remembrance Of Me, Feasting With The Dead ln The Ancient Middle East**, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago

Ek 33: Fenike Alfabesi'nin Gelişimi

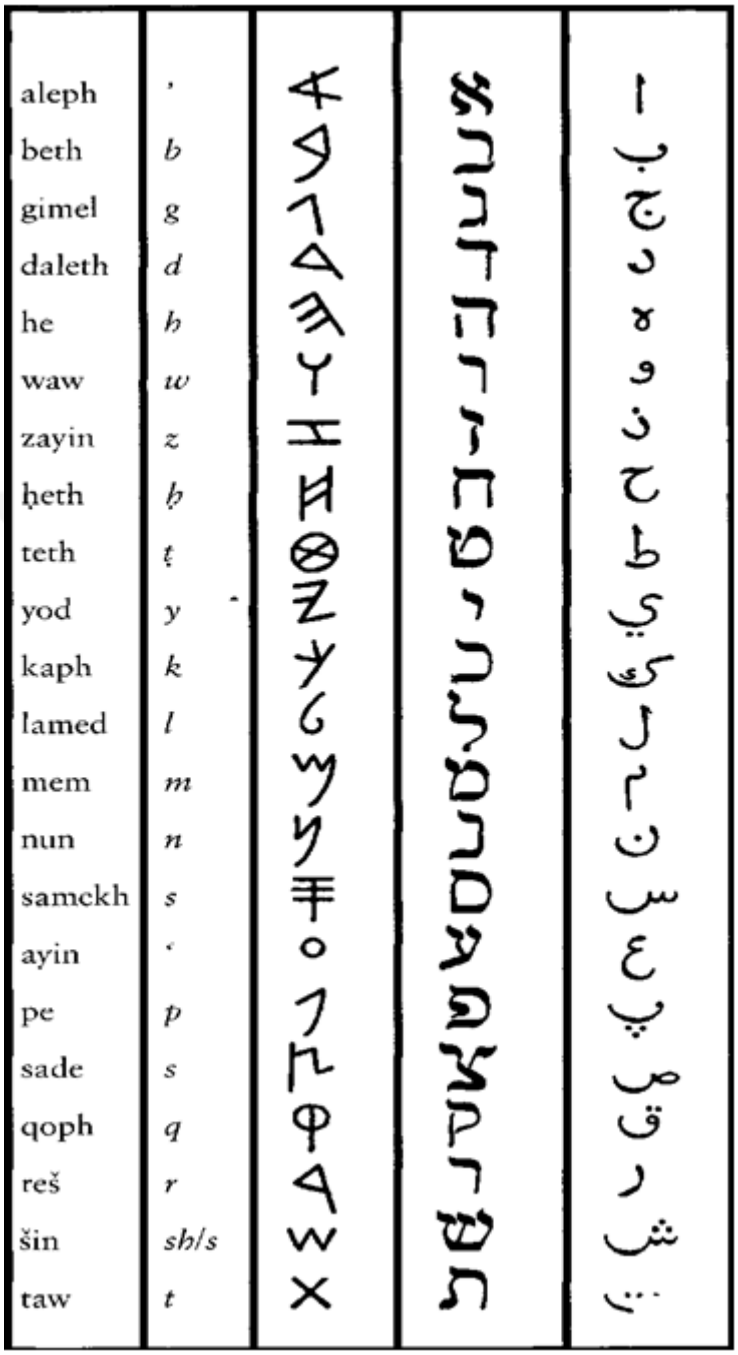
Kaynak: Lipiński E. (1997) **Semitic Languages Outline of a Comparative Grammar,** Orientalia Lovaniensia Analecta 80, Peeters.

Ek 34: Fenike Alfabesi'nin Varyasyonları

Kaynak: Dennis Pardee, (2009) **A new Aramaic inscription from Zincirli**, Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 356 (Nov., 2009), s. 55

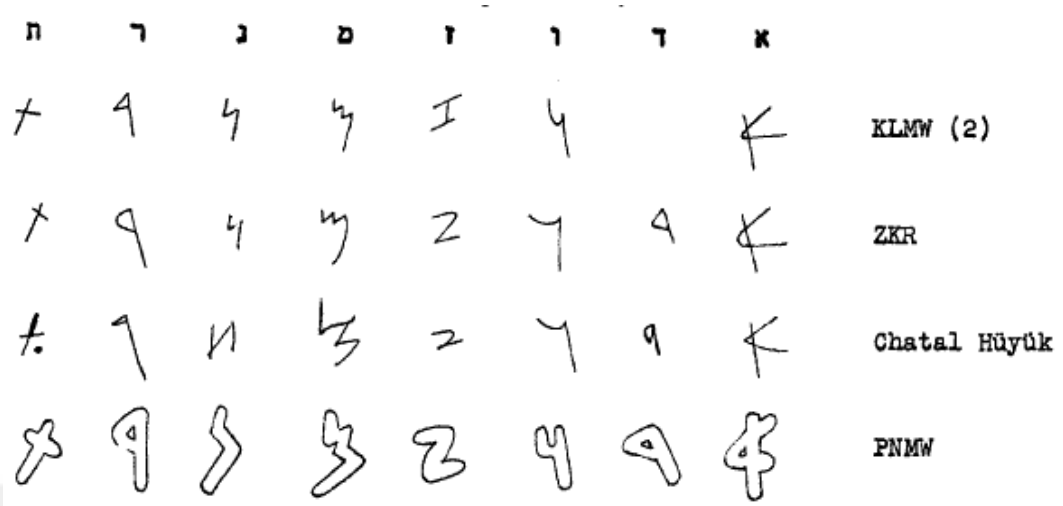
Ek 35: Fenike, İbrani ve Arap Alfabeleri

aleph	'	𐤀	א	ا
beth	*b*	𐤁	ב	ب
gimel	*g*	𐤂	ג	ج
daleth	*d*	𐤃	ד	د
he	*h*	𐤄	ה	ه
waw	*w*	𐤅	ו	و
zayin	*z*	𐤆	ז	ز
ḥeth	*ḥ*	𐤇	ח	ح
teth	*ṭ*	𐤈	ט	ط
yod	*y*	𐤉	י	ي
kaph	*k*	𐤊	כ	ك
lamed	*l*	𐤋	ל	ل
mem	*m*	𐤌	מ	م
nun	*n*	𐤍	נ	ن
samekh	*s*	𐤎	ס	س
ayin	'	𐤏	ע	ع
pe	*p*	𐤐	פ	ف
sade	*ṣ*	𐤑	צ	ص
qoph	*q*	𐤒	ק	ق
reš	*r*	𐤓	ר	ر
šin	*sh/s*	𐤔	ש	ش
taw	*t*	𐤕	ת	ت

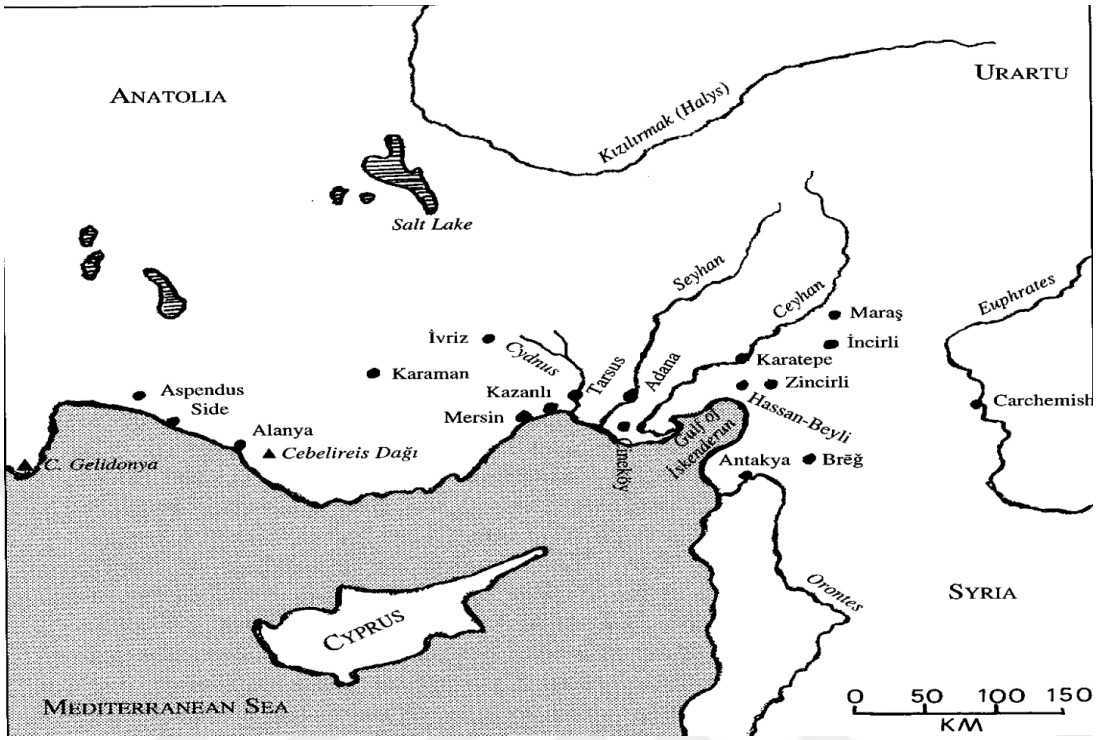
Kaynak: Robinson, A. (2000) **The Story of Writing**, Thames&Hudson

Ek 36: Bazı Fenike Harflerinin Mukayeseli Tablosu

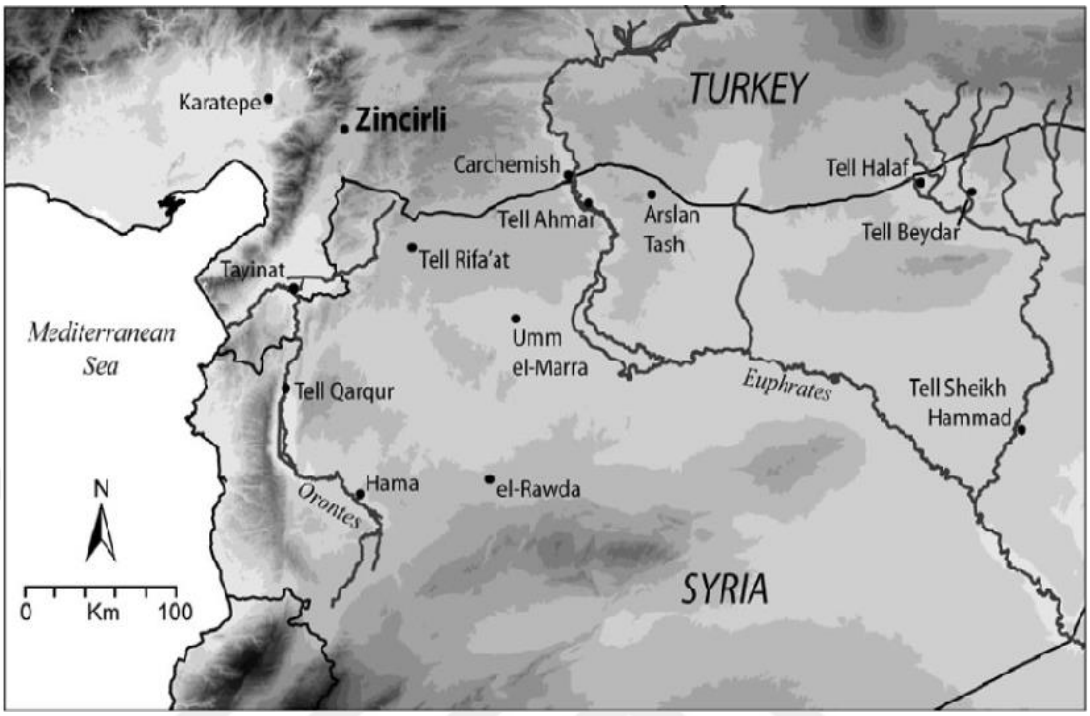
Kaynak: Gevirtz, S. (1967) **A Spindle Whorl with Phoenician Inscription**, Journal of Near Eastern Stuides, 26:1, The University of Chicago Press, s. 13-16.

Ek 37: Zincirli ve Çevresi 1

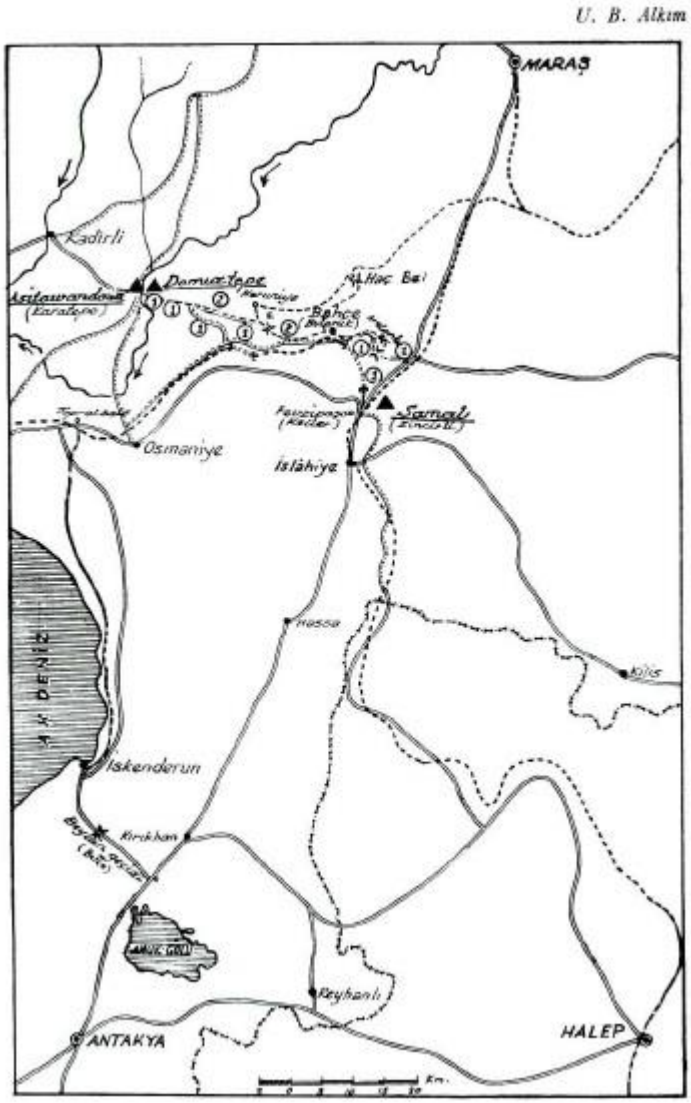
Kaynak: Lipiński, E. (2004**) Itineraria Phoenicia**, Orientalia Lovaniensia Analecta 127, Studia Phoenicia XVll

Ek 38: Zincirli ve Çevresi 2

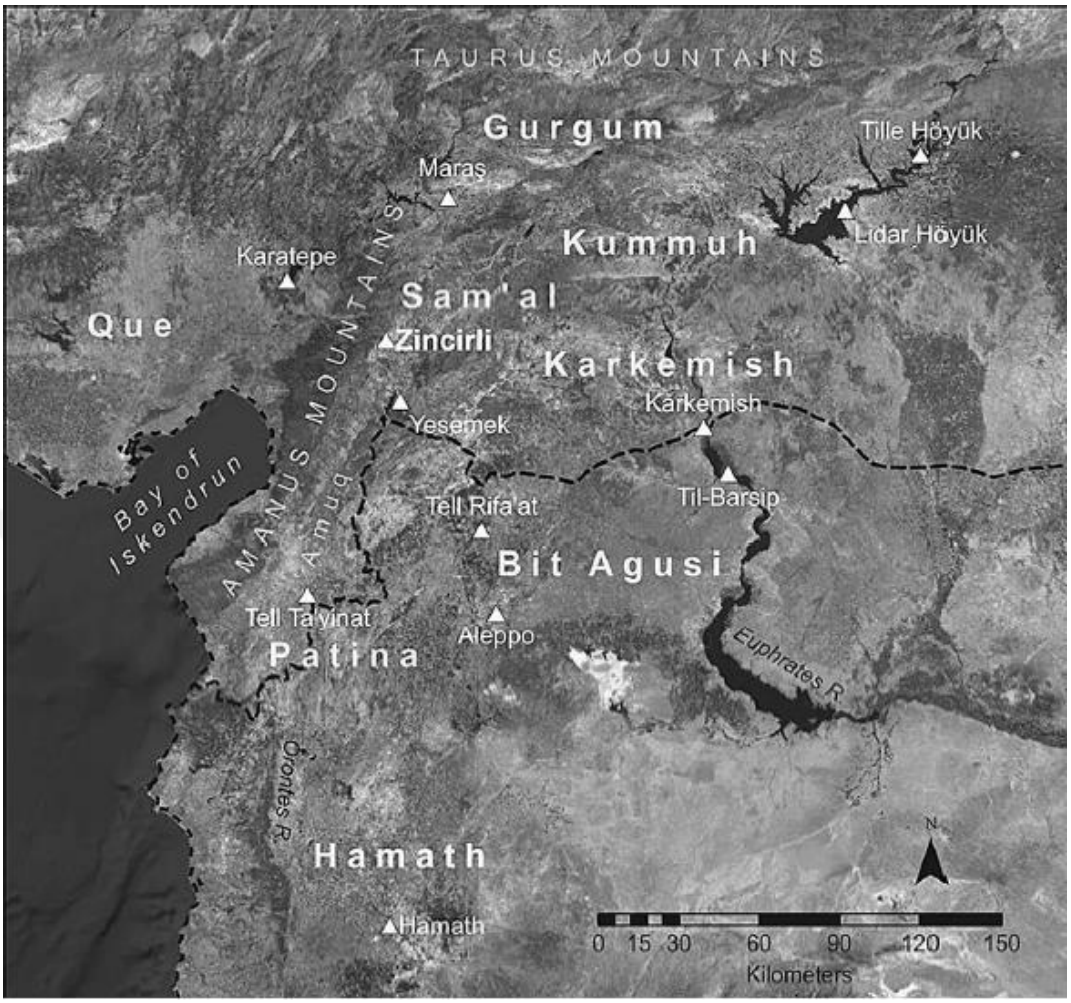
Kaynak: Jason T. Herrmann, Jesse Casana, (2010) **Settlement History and Urban Planning at Zincirli Höyük, Soutern Turkey**, Journal of Mediterranean Archaeolog 23.1, 55-80.

Ek 39: Zincirli ve Çevresi 3

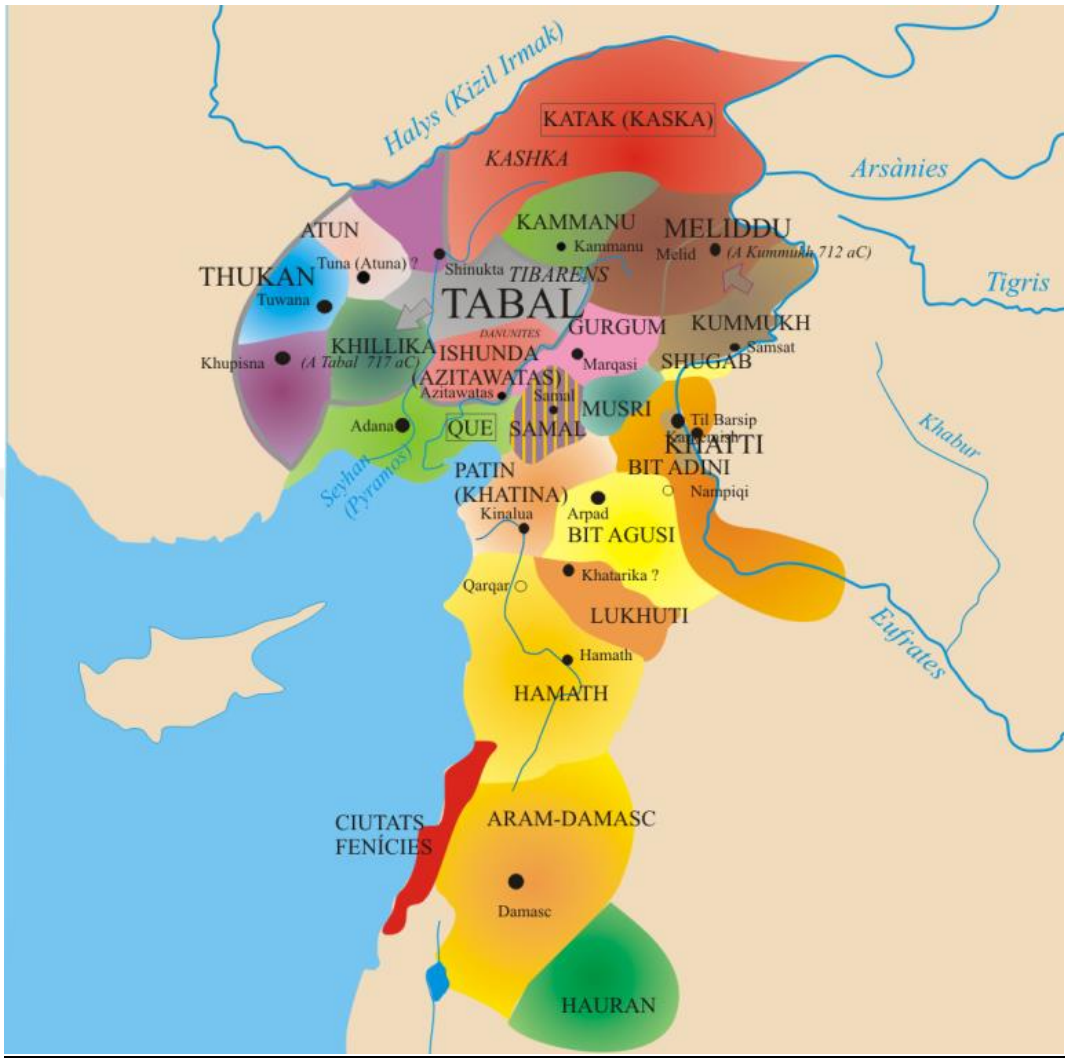
Kaynak: Alkım, B. (1960) **Sam'al ile Asitawandawa Arasındaki Yol: Amanus Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Dair Araştırmalar**, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Cilt: XXIV Sayı: 95.

Ek 40: Suriye-Anadolu Kent Devletleri 1

Kaynak: Herrmann, R. V. (2016) **A New Hieroglyphic Luwian Inscription from Pancarlı Höyük: Language and Power Early İron Age Sam'al Y'DY**, JNES 75, s. 53-70.

Ek 41: Suriye-Anadolu Kent Devletleri 2

Kaynak: https://search.creativecommons.org/photos/d686105c-f46a-43b3-9980-636b65e18013 File: Estats neohitites i arameus a Síria al segle VIII aC.png (22.02.2021)